

Майк Йогансен

**Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої
коханки прекрасної Альчести у Слобожанську
Швейцарію**

Coelum, non animum mutant qui trans mare currunt.*

... only dull, thick-headed, loquacious idiots. Thus, landscape cannot be adequately treated in the literature in the usual descriptive way. But if some writer should by chance come across the idea of shifting the reciprocal roles of the landscape and the acting persons, it would be quite a different thing. The persons, treated as mere earboard puppets, as moving decorations can nevertheless impart proper movement to a description of a landscape (because of the natural tendency of the reader to follow their ways, as if they were real living people) and so a «Landscape-novel» could be made quite readable. But such a thing has still never been deliberately attempted.*

(From an unpublished essay on «Landscape in the Literature» by the Author. Quoted for the use of critics only).*

ПРОЛОГ

I

ПОДОРОЖ! ПУТЕШЕСТВИЕ! WANDERUNG!
TRAVEL! VOYAGE!

— Навіть той камінь, порепаний і соннивий, що лежить між двома старими дубами при прикрім березі лісового Дінця, на котрім каменю подорожують дуже активні рудуваті мураші — і він подорожує.

Людина ж — не камінь. Людина хоче подорожувати хоча б навколо своєї власної квартири, а тим паче в далекі краї.

Той, хто сьогодні, негайно, в цю мить не їде в Індію — той позбавлений елементарнісінької людської цікавості! — так сказав один товариш, коли в його спитали, чому він проживає весь свій вік лише в своїй кімнаті. І сказавши це, він, не встаючи з ліжка, витяг зі стосу книжок повний каталог нарізних рушниць, як магазинних, так і автоматичних, фірми Віблі Скот і попрохав більше йому не заваджати.

Розповідають також, що компанія веселих молодих людей, февдалів і буржуа, подорожувала була по території бувшої Російської імперії з метою: з'ясувати точно й детально, яка закуска найкраща до горілки. У кожному пункті їхньої подорожі молоді февдали і буржуа випивали, закушували місцевим способом, а будши рознесені по своїх нумерах лакеями, другого ранку акуратно записували свої вражіння від закуски і наскільки вона полегшувала саму справу випивання. На жаль, революція не дала їм змоги надрукувати свої висновки, і люди не знатимуть повік, яка закуска до горілки найкраща, чи рибець озівський, чи оселедець каспійський, чи пельмені сибірські. І ледве чи можна думати, що неестетна і утилітаристична радянська влада дасть гроші на цю науково-дослідчу роботу.

А втім, буває й тепер, що, повернувшись з-за кордону, люди вміють розповісти тільки про те, як у німецьких готелях улаштовані ванни, який обід можна знайти в Парижі, як одягаються халуї в Лондоні і як кусаються клопи в готелях Іспанії. Вони сполучалися з європейським пролетаріатом в тілі проституток і стимулювали пролетарський рух, даючи шоферові дві марки на чай, щоб швидше їхав. Вони повернулися на радянську батьківщину в європейських штанах, з кишнями, напханими гігієнічними резиновими препаратами.

Що ж, і це подорож. Тільки я взявся б улаштувати морську подорож для такого громадянина куди дешевше.

Я напоїв би його горілкою і дав би йому на закуску по одній оливці на кожну шклянку. Далі я зняв би з нього європейські штани і посадовив би його задом у діжку з соляною водою. Потім, ритмічно похитуючи його в діжці, я ждав би, поки він почне подорожувати по морю в шторм на десять балів. Його власні вигуки звучали б як нецензурна команда капітана, і він незабаром дістався б у відомий латвійський порт, що фігурує в стародавніх анекдотах на цю тему.* Чи не так, друже Родольфо?

Так казав подорожній Дон Хозе Перейра до свого друга, ірландського сетера Родольфо, ідучи з ним удвох у степах. Родольфо, що досі трохи не уважно слухав довгеньку промову свого старшого приятеля (бо степом маяли запахові портрети багатьох зайців, серед них раптом впливав образ дрохви, яскраво намальований у три запахи, конкретний і рельєфний як меццо-тинто,* і не було квадрату, де не були б умонтовані ніжні мініатюри незчисленних перепелів). Родольфо нехиті одірвався від кінематографічного екрану запахів і офіційно, але досить люб'язно замахав хвостом. Та побачивши він, що Хозе не здіймав з плеча свого зауера, дійняв, що промова Хозе була суто філософічного характеру і що вернісаж запахів ще не дійшов до його свідомості. Це не здивувало Родольфо — він-бо давно знав, що Дон Хозе Перейра, його

старший приятель, був сліпий на запахи до такої міри, що жахливий, гнітючий, отруйний хемічний сморід, яким тхнули його дами, не заваджав Дону Хозе сидіти з ними в одній кімнаті, цілувати їм руки, його не боліла від тих пахощів голова, а подекуди, пізно вночі випроводивши таку даму, він довго ще шмигав носом і на лиці його застигав блаженний вираз насолоди.

Так приблизно думав Родольфо, знов поринаючи в райдужні фарби запахів, а Дон Хозе Перейра, задоволений з того, що Родольфо його вислухав і з ним погодився, казав далі:

— Ми з тобою, рудий друже Родольфо, відбуваемо тепер подорож повільну, але по вінця повну запахів, образів і вражінь («Для кого повну, а для кого й ні», — скептично подумав Родольфо, почувши останні слова). Ти мушиш погодитися з тим, що чим повільніша подорож, тим більше в ній деталей, а чим вона швидша, тим менше деталей і навпаки, виростають узагальнення, пляни, абстракції, філософеми.

Найшвидшу подорож, по найпростішій лінії, робить той імшавий камінь, що лежить при прикрім березі Дінця попід двома віковичними дубами. Земля везе його навколо сонця між планети і вкупі з сонцем і планетами він суне чортзнакуди, але дуже далеко і швидко. Улоговина, в якій він лежить, це його м'яка кабіна, і його камінна душа мислить гігантськими абстрактними астрономічними філософемами.

Тепер згадай, як ми з тобою летіли аеропляном з Берліну в Москву, скеровуючи путь свою на оці степи. Планет не було видко, а сонце стояло як міліціонер серед голубого плеса напровесні, щоб дядьки не ловили коропів під час нересту. Сонце стояло посеред голубого плеса, і ми бачили землю.

Земля була немов рельєфна географічна мапа. Це була не тепла родюча земля, а якийсь адміністративний погляд на район з геологічної, топографічної, економічної та агрикультурної точки зору. Річки акуратно впливали в ріки, поля ділилися за шестипільним принципом, лісові масиви

розіклалися, як їм належало у відповідних місцях, і люди неухильно населяли землю в такім-то числі на квадратний кілометр.

Коли ж ми сіли в потяг, що мав уже куди повільніше тягти нас з Москви до Херсону, земля встала руба обіруч нас двома натуралістичними лаштунками. З горизонтальної вона зробилася сторчова, з географічної мапи вона стала театральною декорацією. Вона дурила нас блискучою рінню,* камінцями удовж рейок, вона одсувала завісу сосон з-перед маленького затишного озірця, вона виводила на кін коня, і кінь іржав у луках, вона влаштовувала масові сцени перекупок і молочниць на станціях — гомоніли голоси й дзвеніли динарії, падаючи за молоко на плятформу. Але потяг рушав, і знову тяглись непорушні декорації краєвидів — вертикальні пляни землі.

Ще повільніша і ще барвистіша стала наша подорож, коли я сів на велосипеда з клунком за спиною, а ти, рудий друже Родольфо, волів бігти за мною. З простої путь наша зробилась крива і примхлива, ніякі рейки не стримували легких коліс, і земля лягла в двох площинах — у сторчовій і поземній. Ховрашки танцювали край дороги, ринаючи в нори, пахнув чебрець, скарабей поважно переповзав колію, і я, скерувавши на нього колесо, смачно роздушив його жуківське життя, цвірінькали горобці і, мов жменя пшона, розбризкувались перед велосипедом. І здіймався кур: шина шляхом сичала, ключі, немов металеве джерело, дзюркотіли в сакві, полинина вплутувалася вмежи шпиці і деренчала, реєструючи обернення колеса.

А тепер ми покинули велосипеда в хуторі й покинули шлях. Ми сунемось зовсім поволі, зникли всі пляни і залишилося саме тілесне, тілисте життя. Уже не колеса, а самі мої ноги топчуть пил і траву, і зір мій і слух і нюх до того повні живим життям, що годі мені його перелічити. Ми поледве-ледве сунемо степами.

Переваги-ваги ми втрачаємо власну вагу у степах. Поволі-волі ми увіходимо в велику волю степів. По твоїй напруженій спині, по твоїх палючих очах, по твоєму хисткому хвостові я бачу, рудий друже Родольфо, що ти вступив достеменно в степ. Твоє дитинство, роки суворого навчання, фayne й високе виховання зникли як сон перед осонням степу. Ти, тонкий і іронічний ірляндець, ти вже зробився дикуном і заповлював у полях.

II

Той факт, що еспанець Дон Хозе Перейра, з фаху свого тираноборець, і його молодший приятель і друг, рудий сетер Родольфо, потрапили до таврійських степів, має, як і повелося для всіх фактів на цім і на тім світі, свою причину. Нічого не буває без причини — це зветься закон причиновости.

Правда, є люди, що цього закону не визнають, а то й просто не знають. Один відомий критик, приміром, запевняв мене, що добрий стиль, блискуча фабульна конструкція, драматичне напруження твору, що давалися буржуазії довгою роботою, самі звалються під перо пролетаріятові, як тільки пролетаріят, ознайомившись із політграмотою Коваленка, візьметься писати оповідання. Правда, цей критик мізерний, напівбожевільний істерик, але йому пощастило надрукувати вже багато знаків і за нього взялися добре лише останніми часами.

Проте більшість людей знають і шанують закон причиновости. Так мисливці: хоча б мисливець поспіль тридцять разів не влучив у качку, але ж, розповідаючи про це, він завжди точно й досконально установаляє тридцять розмаїтих причин, чому саме, в кожному окремому разі, він не влучив у качку. І така непохитна сумлінність і акуратність мисливського мислення, що ні один з них не погодився б — для економії розповідальної енергії — установаляти причину лише в тих рідких випадках, коли він саме влучив качку. Цей

факт про нього пояснень не вимагає, і причини його він шукати не хоче.

Я ж, навпаки, мушу встановити причину, чому Перейра і Родольфо, тираноборець і рудий ритрайвер, потрапили до степів з далекої Еспанії.

Обоє вони були аристократичного походження. Бабуся Родольфо, буди ще молодою золотавою сукою, одержала на виставці велику золоту медалью і таку саму золоту медалью молода золотава сука здобула на польових екзаменах для собак. Бабуся Дона Хозе Перейра не одержала золотої медалі, буди ще молодою золотоволосою дівчиною, але зате ж вийшла заміж за діда Хозе Дона Хуана Перейра і увійшла таким способом в аристократичну стародавню фамілію, хоча й дуже бідну. Єдиний спомин колишніх розкошів, золотий фамільний медальйон Дон Хуан Перейра, шкільний учитель, своїми руками повісив на шийку своїй нареченій. У цім медальйоні століттями зберігалася крапля крові, виточена Філіпом П'ятим з тіла прапрадіда Дона Хуана Перейра. Медальйон був згодом проданий, але крапля дісталася в спадщину нашому героєві і підтримувала його на святім шляху тираноборства.

Перед від'їздом своїм до степів Дон Хозе Перейра замислив убити генерала Прімо-де-Ріверу, тирана Еспанії, фашистського диктатора. Перед цим він з доручення громадських груп і приватних осіб уже забив двох генералів і одного адмірала. Але що генерали ті були дуже старі й заштатні, а з адміралом у Дона Хозе були особисті рахунки, він уважав, що може з гідністю завершити свою кар'єру, тільки забивши справжнього тирана, і потім піти на шибеницю. Отак з історичною необхідністю сталося, що Дон Хозе Перейра, сам, не буди ні в якій організації, постановив убити еспанського диктатора.

Перед цим, одначе, йому сильно закортіло пополювати. Не було ніякого сумніву в тому, що втекти після вбиття Прімо-де-Рівери йому не пощастило б. Отож Дон Хозе взяв

географічну мапу і почав шукати місця, де влаштувати останнє полювання. Щоб не ризикувати самому вибором місця, Дон Хозе покликав свого друга Родольфо і показав йому мапу. Родольфо, який не раз уже виявляв дивовижну інтуїцію в мисливських справах, ткнув носом простісінько в далекі степи.

Того ж вечора Дон Хозе Перейра замовив собі й Родольфо квитки на потяг. Другого дня вранці йому пощастило знайти на барселонському базарі граматику Синявського. Він не розлучався з нею аж доки не приїхав у степи. Йому дуже сподобалися звуки української мови.

Vil-vola, kin-kona, rip-rora...

скандував Дон Хозе під рівний стукіт вагону.

Dim-domu, kin-konu, bib-bobu...

деклінував він чудні лункі слова, що нагадували йому гомін барселонських дзвіниць. І він брався складати речення.

— В чис-тім по-лі край до-роги я пере-стрі-ва-ти-му... дід... дода і даватиму йому кусень хліб... хльоба.

«Дід їсти-ме хліб і котити-ме біб...»

І Дон Хозе склав вірша:

«Я покинув Барселону,
— Кін-кону, лін-льону,
Не побачу її зроду.
— Лід-льоду; дід-доду».

III

Була вже середина серпня, а Дон Хозе Перейра і його друг, рудий сетер Родольфо, все йшли далекими степами. Була також середина дня, і сонце стояло близько середини неба. Вони йшли просто на геодезичну башту, за якою починалися качині місця. Так сказав херсонський хазяїн Дона

Хозе, селянин Середа. Дон Хозе і Родольфо були в середині своєї пішої подорожі посеред далекого степу.

Дуже широкий був степ, скрізь був степ назвиш, навзбіч і навперед. Степ був як шайба надокколо них, круглий і безконечний. Ті, хто живуть в горах і в пагорбах, на високих берегах рік і в вогких лісах, тут, ідучи в вічному кільці, не побачили б степу. Його не було. Степ це те, чого немає. Немає ні гір, ні гаїв, ні озір. Є одна шалапутна шайба, над якою тремтить містична блискуча юга.* Мовчки степенулися мідні кінці всесвітньої шайби, і по них, як по рейках, пішли кружляти обрієві обручі. І треба було подорожньому дійти до середини дня в степу, щоб почути мільйон його хмільних голосів.

В степу стояв дум. Дум гудів з-під землі, з-під коріння закурених смаглих рослин, дум упадав з неба, біг навзаводи з шумом трави, югою коливався навсонні, умирав у шепті торішньої тирси і знову ріс: шугав у траві, розбухав у дику монотонну монгольську оркестру, гудів і глушив вуха, скаженими крилами бився об мідну непереможну шайбу, дзвенів, верещав, ячав і знову, полегом стихаючи, дум западав у тихий шум трав, усихав і зникав крізь землю, покинувши по собі висохлі сльози солонців.

Перейра й Родольфо ішли як спали. На відшибі праворуч забовваніли велетенські фігури людей, що ходили навколо колосальних копиць. Люди накладали в гарби пшеницю, і Дон Хозе Перейра, не дуже твердий у політичній економії, узяв їх за пролетаріят.

IV

Я, автор цієї повісти і отець Дона Хозе Перейра та його приятеля, рудого сетера Родольфо, так само як і багатьох інших персон, реальних і нереальних, що є в тій повісті, і багатьох речей у ній, показаних дуже наочно і докладно, я так

само, як Дон Хозе, дуже люблю і поважаю пролетаріят, тільки ще куди глибше і повніше.

Я люблю і поважаю пролетаріят, по-перше, за те, що він був моїм першим товаришем у дитинстві і був єдиним товаришем, що мене не зрадив і не покинув тепер, коли я виріс, коли інші товариші дитячих літ моїх поробилися або бурбонами, або професорами, або бухгалтерами, або істориками літератури.

Я люблю пролетаріят за те, що він не силує мене продавати своє перо і мене, небагатого і нефешенебельного, не одягненого у вечірній чорний сьют і не навченого манір, не покидає і не перестає мати за свого товариша.

Я люблю пролетаріят за те, що він узяв мене за руку і веде з собою на верховиння історії. Я поважаю пролетаріят за те, що він мій вождь і мій учитель, і я ніколи не брався його нахабно вчити, і безсоромно претендувати на роль його вождя мені, слабому і капризному інтелігентові. Я поважаю пролетаріят за те, що в своїх книгах він навчив мене політичної економії і філософії і з вуст робочої молоді своєї навчив мене про роль віршів у будівничім процесі. Як мій товариш пролетаріят, я люблю футбол, американський фільм, авантурний роман, риболовлю, полювання й природу.

Але найбільше я люблю пролетаріят за те, що він — Майстер, за те, що це він робить Річ, і через те тільки він може зробити світ. Я признаюся, що я давно і безнадійно закоханий у Речах, що я навіть купував інструменти, якими не міг або не вмів користуватись, тільки для того, щоб день у день виймати їх зі столу і розглядати протягом довгих годин. Я давно знаю напам'ять десятки каталогів фотографічних камер, рушниць, велосипедів, біноклів, об'єктивів, і коли мені трапиться каталог секстантів або мікроскопів, що з ними я не вмю обійтись, я так само вивчив би цей каталог напам'ять. І коли я пишу, я пам'ятаю, що мій Майстер, мій Товариш хоче, щоб я робив добрі Речі у своїм ремесві. Я сподіваюсь, що в

своїм невеликим ремесстві я зроблюся такимож Майстром, як мій товариш-пролетаріят.

Отож Дон Хозе, що й сам був прекрасна Річ, бо він був високий, веселий, сильний і ледачий тираноборець, але сам не вмів робити речей, теж дуже поважав пролетаріят. Побачивши людей, що накладали снопи на гарби, і вирішивши, що то є пролетаріят, він полюбив цих людей і став наближатись до них.

— Любий і рудий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе. — Пам'ятаєш, як я теж був пролетарем, коли возив вугілля на кораблі у Барселоні. На вокзалі я грузив чорні брили на підводу і віз вугілля через Барселонету на Муеля Нуева аж до Муеля ді Леванте, де стояли крейсери. Там я спиняв коней і ніс вугілля на крейсер. Я теж був пролетар, мій любий друже і рудий Родольфо!

Родольфо спинився і оглянувся на Дона Хозе. Така примітивізація поняття пролетаріят йому не сподобалася, але, звикши до дитячих сентенцій свого приятеля, він не висловився, а тільки злегка неохоче замахав хвостом.

— Пам'ятаєш, рудий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе, — як за багато-багато років у Барселоні пав сніг. Я цілий день возив вугілля на Муеля Нуева і вертався додому натомлений і виснажений украй. Сніг лежав на вулицях, і вони самі пливли повз мене, коли я йшов по Гран Віа дель Маркес дель Дуеро. Таке було моє почуття, рудий друже Родольфо, коли б його укласти в рядки українського віршу і оздобити в кінці кожного рядка почасти оригінальними, почасти стародавніми римами та асонансами. Слухай:

Чи вмерли вулиці, чи я іду сам
З робочим днем за плечима?
— За берегом міста — ліса,
За лісами ліса нерушимі.

Дзвенять вогні і ринуть у ніч,

Дзвінок заївсь у залізо.
Іду і не втямлю, не злічу облич -
Вже пізно.

Чи вмерли вулиці, чи я іду сам
До себе в самотні очі?
За берегом міста — ліса,
За лісами незміряні ночі.

Не чую нічого. В січневу ніч
Заблукав я, осінній олень.
Не спадав сніг із пізніх пліч,
За плечима поле і поле.

— Таке було моє почуття, любий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе, — коли я був пролетарем. Невже і це тебе не переконує?

Родольфо знову спинився і на цей раз уже не замахав хвостом. Він з довгим німим докором зорив на Дона Хозе. Дон Хозе підійшов до нього і м'яко погладив його кошлату шию за сивуватими вухами. Вони стояли серед степу. Щир, щирей і щиріця, амаранти Дон Хозевої Еспанії, зняли шепт у них під ногами. Знову ріс дум і гойдав степами, переповнював вуха і дзвенів у душі. Далеко праворуч німі силуети велетенських людей ходили надокколо конічних копиць. Дон Хозе повернув до себе голову Родольфо і мовчки дивився йому в стемна-оріхові очі.

— Як вам не сором, — раптом сказав Родольфо. — Як вам не сором римувати «очі» і «ночі»!

V

Друзі ішли вже подом. Замість гір і проваль у степу буває під і верх. На око вони нічим не різняться, та старий степовик одразу помічає, що на версі більший буває обрій і не ті

ростуть трави, що на поду. І трави в поду трішки зеленіші й пізніше сохнуть. Велетні й копиці були вже недалече. Дон Хозе помітив, що Родольфо став якийсь серйозний і зовсім перестав слухати його слів.

«Зайці, — подумав Дон Хозе. — Але в серпні на Україні не дозволено стріляти зайців. Втім, може це куріпка або перепілка». Дон Хозе зняв з плеча свого зауера і ще раз подивився на нього.

На вигляд це був звичайний бравий зауер дванадцятого калібру, безкурковий. Артист-збройовник знайшов би на ньому силу дрібних хиб. Він зауважив би довгасту форму другого гака і висловив би думку, що для такої важкої рушниці конструктивніший був би гак майже квадратний, куди коротший і ширший. Роздивляючись накладки на замках, артист довго і думно хитав би головою і не міг би утриматись від сентенцій з приводу ручного гравірування. Він рішуче заявив би, що грубуваті лінії літер і візерунків ясно доводять, що їх просто труїли кислотою на восковому шарі, а не карбували різцем від руки.

Далі артист, узявши зауера на середній палець правої руки, знайшов би, що він збалансований там, де кінчається колодка, а значить, у семи сантиметрах від подушок. Трудно було б чекати, щоб він не згадав при цьому за рушниці з баянсом у чотири з половиною сантиметри від подушок.

Імовірно, що після цього артист-збройовник витяг би з кишені коробок з цигарками, добув би цигарку, постукав би нею об вічко коробка, швидким рухом засадив би її межі губи, запалив би сірником і звернув би увагу на приклад зауера. Сорт волоського горіху, з якого зроблений був приклад, уже сам по собі викликав би дещо непевний вираз на його суворім лиці. Але той факт, що приклад був не полірований, лише навощений, довершив би непевне від нього вражіння — артист-збройовник перегнав би цигарку з правого кутка роту в лівий, і на вустах його з'явився б гіркий іронічний осміх.

Але Дон Хозе Перейра не був артист-збройовник. Дон Хозе Перейра знав тільки, що він цілий рік надурочно пиляв дрова, щоб купити саме цього зауера, що вже цілий рік стояв на комісії у барселонській магазині, куди його прислав доктор Леонардо Пацці (очевидно, якийсь італієць), потрібуючи грошей на подорож у Слобожанську Швейцарію.

Тож Дон Хозе бачив у своїх руках тільки могутні дула трикільцевої сталі, тільки потужні патронники у вісім міліметрів завгрубшки, тільки неймовірні чоки по 1,2 міліметру кожний, тільки на гринері голуба, що гарантував йому далекий, густий і сильний бій.

Сонце жахтіло над степиною, блискучими краплями злітало на довгі дула зауера, переймало подих, заходило в душу і знов вогненними краплями виступало на темній шкірі Дона Хозе. Він весь горів і перегорав під сонцем. Йому здавалося, що помалу згорало в ньому все, чим він раніше жив, палали і падали, одгорівши, його думки, звичний стрій світогляду і навичок. Він забув усе, що знав. Сонце випалило в ньому пам'ять. Він забув, хто він такий і звідки взявся і для чого приїхав. Він давно увійшов у степ, а тепер степ увійшов у нього. Йому здавалося, що те, чим він був раніше, тікало від нього за обрій з блискавичною швидкістю між блискучими рейками дул. Його «я» маячило уже на одній лінії з крайнебом, воно було — мушка десь за тисячі верст від нього на самім краї безмежного шляху двох дзеркальних дул. Він опустив рушницю, і «я» потопло за обрієм.

Якась нова кров, п'яна й гіркіша за полин, попливла по жилах і ударила йому в голову. Він ясно відчув, що згорів на попіл і народився знов. Він був уже не Дон Хозе Перейра, інтелігент і тираноборець, а Данько Харитонович Перерва, степовик і член степового райвиконкому.

VI

— Що це за ••• іде подом? — сказав куркуль Щовб, повиснувши на рублі і ждучи, щоб куркуль Довб притяг рубля мотузом.

У відповідь на це куркуль Довб зачепив рубля мотузом, зігнув його ще, так що здоровенний рубель застережливо рипнув, і замотав мотуза за належні виступи на гарбі.* Зробивши це, куркуль Довб озирнув гарбу останнім командним поглядом і поліз у кишеню по тютюн. Далі він насипав ручкового на папірець, утрусив його в формі математично рівної лінії, загнув один край, завернув цигарку, висунув язика і в той момент, коли білий папір, пробігаючи по мокрому язикові, став прозорий як скло, сказав:

— А тобі що за діло. Він же зайців не б'є. Побоїться не в строк стріляти ••• його •••!

Навантаживши свої гарби, перейшли обніжком, щоб закурити, куркуль Стовб і куркуль Ковб. Не дійшовши до Довба ступнів із десятеро, куркуль Ковб і собі став розглядати самітну постать мисливця з собакою.

— Знаєте, хто це, хлопці, — сказав куркуль Ковб, не одводячи руки з-від очей. — Це, щоб ви знали, бісової душі камуніст, Данько Перерва. А ото попереду біжить його гидолової віри рудий собака.

Усі четверо почали пильно придивлятися до фігури мисливця. Мисливець зненацька став. Погляд куркулів упав на його собаку. Собака застиг у наїженій, неймовірній позі. Мисливець коротким рухом звів рушницю.

VII

Коли новороджений Данько Харитонович Перерва побачив, що Родольфо застиг перед невеличкою ямкою в поду, по всьому тілу його пробігли і піднялися в голову холодні голки найдужчої, найбожевільнішої з емоцій. На одну

невимірно коротку мить він відчув, що руки його раптом узялися потом, і враз забув про це. Поволі, сливе непомітно, як хвилинна стрілка дзигарів, Родольфо витягався у напрямі ямки, і ямка ця враз зробилася центром степу і центром усієї землі.

— Піль, — несподівано і жахливо прохрипів Перерва. Родольфо упав вперед, із ямки рвонувся заєць, розлігся стріл, заєць фонтаном стрибнув угору, упав і застиг на землі.

VIII

Лише тепер Данько Перерва зрозумів, що він стрілив по зайцю в середині серпня. Він стояв як очманілий і ждав. Аж от до нього долинули якісь довгі незрозумілі звуки. Він оглянувся: четверо дядьків відійшли від копиць і щось гукали, розмахуючи руками. На мить ущух вітер, і Данько почув слова.

— Нащо б'єш за-айця ••• твою •••! — знову хитнув вітер і розляглося тільки о-о-о степом проти вітру. Вітер хилитав слова, дробив їх на друзки і раптом вітер полетів на нього і враз остудив його спітнілу голову. Данько рішуче ступив до зайця. Зробленого не вернеш. Він узяв зайця в тороки,* повісив заuera на плече і швидко пішов геть. О-о-о, дробив вітер слова на друзки. Данько, не оглядаючись, рівно і легко ішов уперед. Він знав, що непростимий учинив гріх, убивши зайця в середині серпня, але він так само знав, що датися в руки куркулям, щоб вони з тріумфом повели члена степового виконкому в місто, все одно не можна. Він утече від них і тоді він сам з'явиться у виконком і чесно розкаже, як він ненароком убив зайця.

О-о-о, дробив вітер друзки слів. Данько, не оглядаючись, хутко ішов уперед. Він постановив подивитися назад, коли вітер перестане доносити до нього слова. І щоб зовсім заспокоїтись і іти рівно мов машина, він ураз, як увірвавши, перестав думати про зайця, про серпень, про куркулів і

натомість узявсь пригадувати вірша, що він давно-давно десь читав у книзі невідомого поета з норвезьким ім'ям.

Степ сповила велика борода,
Веде вівса і попасає просо
У край землі, де голуба вода
Стоїть у озері підтикана і боса.

На небо глянув Данько...

А небом йдуть водяні вози
Над океаном орної країни.
Старий чумак береться за гузир
І хмарам набатовує на спини.

По берегах повстання і пісень
Над ріками радянських революцій
В далеку путь налагодився день...

Останній рядок запав десь межі полини, й Данько не міг його відшукати. Він напружував пам'ять і ладнав рими до «революцій». «Муці... руці... гнуться... каруці...» — добирав він рідкі слова і не міг видерти рядок із полинів пам'яті. Йому стало моторошно, по колінах прошкандибала млість і наляля халяви холодним оливом. Він зробив ще одне істеричне зусилля. «Штуці... розпуці... мнуться... перуці...» — мигтіли непотрібні, недоречні слова і не здіймали з серця тягару незнайденої рими.

Вірш зрадив його. Він не міг довше терпіти. Він знав, що не сміє оглядатись, але довше не міг терпіти. Він оглянувся крадькома назад.

За ним, у рівному півколі, ішли мірною ходою п'ять велетенських постатів.

ІХ

Немов зачарований, не міг Данько одірвати очей від того, на що не смів дивитись. Навантажені снопами гарби стояли далеко-далеко позаду, коло них не було нікого. Данько силував очі, намагаючись розглядіти коло гарб хоч один людський силует — і не міг. Дядьки покинули роботу і лавою гнали його кудись за горизонт. Данько знов повернувся, вибрав собі точку на обрії, щоб іти рівно в центрі грізної дуги дядьків, і пішов уперед.

Знову йому враз зробилося холодно. Тепер уже не куркулі переслідували члена степового окрвиконкому за порушення правил полювання, а п'ятеро людей гнали одного, покинувши роботу, стомлені і люті, в пустельнім степу, самі захоплені ловецькою жагою, готові на все, не зважаючи ні на які наслідки.

Данько випростався на весь ріст і витяг м'язи на молодих ногах. Ноги заграли як пружини і пішли, ледве торкаючись землі. Чоботи сиділи добре, не муляли ніде і м'яко слухались музики м'язів. Дбайливо розраховуючи сили, Данько прискорив ходу якраз настільки, щоб іти шість кілометрів на годину. Він ітиме до ночі, але не дасть себе наздогнати. Він глянув на сонце: йому лишалося іти ще із п'ять годин. Тридцять кілометрів! У громадянську війну він легко робив п'ятдесят із одинадцятифунтовою нарізною рушницею на плечі.

Родольфо весело біг попереду, забігаючи в кущики і тішачись з розмаїтих, розмаринних, розбіглих запахів. Данько свиснув: Родольфо став у стрибкові й дивився на нього. Данько свиснув ще раз, Родольфо підбіг до нього і ніжно просунув шию і спину під його рукою.

— Біжи, Родольфо, — майже весело сказав Данько. — Ми тікали з тобою від скандалу, тепер ми тікаємо від смерти. — І він легенько штовхнув пса долонею.

Х

Данько і дуга мовчазних переслідувачів пройшли вже кілометрів із сім, ідучи просто на захід. Сонце непомітно побільшало і почало злегка набрякати по краях, воно ішло вже вниз, вдихаючи степовий дух. Не було вже ніякого сумніву в тому, що дядьки зовсім забули про зайця та про правила полювання і гнали мисливця як дичину, як дрохву, щоб забити його дрючками.

Данько знову почав міркувати. Не може бути, щоб вони гнали його навмання у степ, але й досі не було видно, куди вони його заганяють. Як і п'ятеро мовчазних людей, що уперто ішли за ним, Данько геть забув про зайця. Він був свідомий тільки того, що якийсь незвичайний тягар наполягає йому на пояс.

Багато-багато сот метрів він механічно ішов уперед і не міг розгадати, що саме заваджає йому іти. Його думки кружляли навколо кінцевої сцени дня. Він, коли поляже присмерк на поля, востаннє прискорить крок, і дуга зникне з очей. Він перейде ще пару кілометрів і вибере собі місце ночувати. Він скине чоботи, і розкіш розіллється по всьому тілу. Він здійме рушницю й патронташ і покладе патронташа під голову. Він одіпне зайця...

«Заєць»! Ось що заваджає йому іти! Заєць давив на живіт, на крижі, на психіку. Заєць — чудно! — і досі надушував на мозок, як тінь він метушився десь у завулках пам'яті і не давав іти спокійно і весело.

Данько, не спиняючись, одв'язав зайця і високо підкинув його вгору. В цю саму мить у ньому тьохнула фантастична надія. Заєць перекинувся в повітрі і важко гепнув об землю. П'ятеро переслідувачів не могли не бачити його. Данько занотував собі місце, де упав заєць, і, не оглядаючись, пішов уперед.

Перейшовши дистанцію від дуги, він знову відчув, як тьохнула абсурдна надія, він швидко оглянувся. Середній

дядько саме переходив те місце, де упав заєць. Він нахилився — усе в Данькові завмерло — він підняв зайця — Данько став і з майже істеричним благоанням дивився на нього. Дядько стояв із зайцем у руці і видимо вагався. Зненацька заєць високо злетів угору, перекинувся і впав на землю.

XI

Данько гарячково схопився і ледве стримав себе, щоб не побігти. Фантастична сподіванка важко упала з зайцем на землю. Дуга рівно й розмірено йшла вперед. Ніхто навіть не підійшов до середнього, ніхто не гукнув, знову усі йшли розмірено і рівно. Десь далеко край неба манячила покинута гарба коло чорних заокруглих куп хліба.

— Родольфо, — сказав Данько. Рудий сетер схопився й став, повернувши до друга голову.

— Сюди, — рішуче сказав Данько. Повний мисливського запалу, рудий Родольфо підбіг до стрільця.

— Слухай, Родольфо. Слухай уважно, бо нам з тобою тепер непереливки, як каже український народ, коли зверх звичних і нормальних тягот і бід доводиться йому зазнати ще й якоїсь, у пляні непередбаченої біди.

Наше становище можна було б коротко схарактеризувати в такий спосіб: нас женуть і гнатимуть аж до ночі. Коли до ночі нас не спіймають, то ми врятувались. Коли до ночі нас спіймають, то мене, Данька Харитоновича Перерву, уб'ють, а тебе, рудого сетера Родольфо, продадуть десь у великому місті, де ти поза всяким сумнівом матимеш на виставках золоті медалі щороку.

Так, рудий друже Родольфо, ти матимеш щороку золоті медалі, але ти втратиш свого друга й товариша Данька Харитоновича Перерву. А в жилах твого друга, любий Родольфо, очевидно, тече ще якась інша кров окрім слов'янської. Бо ти ж знаєш, що я б'ю тебе тоді й тільки тоді, коли ти на це заслужив.

А той козак, що буде тобі, о Родольфо, за хазяїна і друга, битиме тебе в таких випадках. По-перше, коли він не влучатиме в дичину — це раз. По-друге, коли він посвариться з жінкою — це два. По-третє, коли він буде п'яний — це три. У перших двох випадках він битиме тебе нагаєм, чи гарапником, а в третьому просто буде гатити в твоє обличчя чоботом, стараючись влучити в ніс.

Отож, любий друже, я рішучо раджу тебе негайно податись додому, обминаючи по дорозі всіх знайомих і незнайомих людей. Чекай!

Данько написав на ходу скільки слів на папірця і прив'язав до ошийника Родольфо.

— Додому! — скомандував він по цьому. Родольфо стояв, вагаючись. Він сподівався, що друг, може, ще переменить постанову і дозволить зостатися з ним.

Але Данько став одв'язувати від пояса ремінячку.

— Додому! — повторив він. Родольфо одійшов на пару ступнів і знову спинився. Тоді Данько підбіг до нього і, що мав сили, оперіщив його ремінякою. Родольфо зойкнув і подався геть.

Данько знов оглянувся назад. На справі з Родольфо він утратив метрів двадцять. Фігури побільшали і з чорних зробились колірові. Данько зняв патронташа і високо підкинув його вгору. Два запасні набої він полишив у кишені і пішов уперед.

XII

Сонце вже хилилось униз, важке і спітніле. Воно всмоктало в себе горілчаний дух степу і тепер, червонопике, віддавало назад гірку відвологу. Зачервлені губи стискали його захекану вогняну пащу. Воно зітхало вітрами і гикало полинковою наливкою.

Данько давно вже йшов, нічого не думаючи, і забув про ноги й про кілометри. Ноги самі йшли, і кілометри, зсотуючи

гони, мов рулеткова стрічка викочувались з-під сонця. П'ятеро переслідувачів так само рівно й мовчазно ішли за ним, і Данько угадував, що їхні тіла так само переключились на хідню, що в душах їхніх загас гнів і зосталося тільки радісне почуття руху, що, наздогнавши його, вони уб'ють його весело й спокійно, ніби жалкуючи, що скінчилась довга, натхненна, розкішна гонитва.

Данько згадав далекий хутір, де він народився й пережив свого життя перші роки. Пасучи вівці, той хутір здавався йому мов п'ять чорних гнойових купок десь на обрії. Там у гнойових купках вовтузились його гнобителі, і він прив'язував військову гільзу до дерев'яного держака і пристроював до неї курок на резинці. У руках його жовта гільза робилася шостистрільним револьвером, на чолі революційного війська він гордовито увіходив у хутір і конфіскував усю сметану і шомполку дядька Мусія.* Він забирав у полон все населення хутору і дарував волю тільки блакитноокій Дуньці, дядьковій Мусієвій дочці. Та Дунька, переконавшись, що тільки він, Данько, є справжній герой і вояка, сама не приймала від нього волі і кликала його їсти сливи в дядьковім садочку.

Але він одмовлявся іти з нею в садочок і будував машину, щоб летіти з Дунькою на Марс і приєднатися там до інженера Менні.* Уже машина була готова і блищала, як новенький паротяг, і на ній були величезні білі, мов гусячі, крила. Удвох з Дунькою вони навантажували в машину провізію — там був здоровенний кусень сала, печена гуска, решето слив, дві миски з сметаною — одна для нього і друга для Дуньки, — вони ставили в кутку дядькову Мусієву шомполку, набиту буйним шротом, щоб оборонятись від нападу, і Данько стелив свитину спати коло того кутка, так що рушниця була напохваті.

Він згадував, які маленькі й незначні зробилися оті п'ятеро хат, коли він, комісаром полку, вертався з німецького фронту. У нього вже насправді була прекрасна манліхерівська

рушниця і в нього був справжній офіцерський наган. У нього також був годинник, але не це його тепер цікавило. Він вертався до свого хутора бійцем і пропагандистом, йому нічого було робити коло цих п'яти хат, але він сподівався побачити Дуньку. І ці п'ять чорних хат, що мріли перед ним на обрії, хоч які вони були незначні тепер, але з-поміж них двома ясноблакитними очима визирало далеке небо хлоп'ячих мрій і юнацької сподіванки.

Але Дуньки на хуторі не було — вона розтала десь між якими двома станціями у громадянській війні під час хлібного походу. І його тріумф у хутірському масштабі здавався таким нікчемним, що він того ж вечору виїхав з хутору у простори громадянської війни, і п'ятеро хат востаннє зникли з очей його...

Данько глянув перед собою на обрій. Просто перед ним, мов п'ять копиць, лягли п'ять заокруглих чорних купок. Він протер очі, за п'ятьма купками причаїлись обаполи ще дві, три, ще ціла купа хаток.

І враз він зрозумів. Куркулі заганяли його на степовий хутір.

ХІІІ

Отже, просто додержуючи дистанції між собою і переслідувачами, Данько вже не зміг би врятуватися. У хуторі вони дістануть коней і собак і спіймають його за якусь годину запевне.

Данько змінив напрямок і почав подаватись лівіше; перейшовши так зо два гони, він оглянувся. Ловці перегрупувались і обходили його з лівого плеча. Данько взяв ще лівіше, і в тую ж мить скрайній лівий перебіг, а за ним і інші; Данько знову пішов просто на хутір, і негайно лінія ловців вирівнялась в тому ж напрямкові. Скрайні почали іти швидше і підбігали вже сливе на одну лінію з Даньком, він трошки прискорив ходу і знову йшов прямо на хутір.

Хутір множився і виростав. Тепер це були вже не десяток хат, а два, може і три, десятки і вони простяглися довгою вулицею, щоб перестрінути Данька і допомогти забити його. До них було вже не більше, як два кілометри.

Данько ішов просто на хутір і оком повстанця оцінював місцевість. Обминути його вже не можна було, навіть коли б ловці дали йому на це час. Просто перед хатами, немов картата плахта, лягли поля, сині, фіолетові і сіро-сиві.

Данько націлився на найбільший сивий чотирикутник і йшов просто на нього — це була гречка. Не дійшовши до поля гін з троє, він зняв рушницю, взяв її в праву руку до стегна і побіг уперед, скільки мав сили.

Коли на нього війнуло медовим ароматом від буйних полків і дивізій гречки, він на бігу ще раз оглянувся назад. Усе було гаразд. Ловці спокійно, не поспішаючи, ішли вперед і навіть скрайні дуже відстали від нього — лови кінчались, бо звір остаточно розгубився і сам метнувся в пастку.

Повним ходом доскочивши до гречки, Данько упав в обніжок і швидко поповз плазом. З першого обніжку він завернув у другий, потім подався вправо, потім знову наліво і плазував так, аж доки, з його розрахунку, ловці не підійшли прикро до гречаного поля. Тоді Данько упав лицем на землю і причаївся.

Ловці могли не знайти його. Вони могли збитися в купу, шукаючи, і тоді він легко зміг би втекти назад від хутора раз уже перейденою путтю. Гонитва тоді знову почалася б, замість скінчитися в цій гречці.

Але вони могли і натрапити його так, що він не встиг би втекти. Тоді довелося б вистрелити два патрони наосліп і вмерти.

Данько давно вже перестав боятись. Він слухав. В гречці стиха лазив вітер, просили пити перепели, якась мушва, збившись роєм просто над Даньковою головою, дзюрчала одноманітно як довга закурена дорога, як пахне дьоготь, як риплять колеса, ковтаючи куряву. Мінути минали і

хвилювались хвилини, а ловців усе не було чути. Подекуди Данькові здавалося, що всі п'ятеро ловців тихесенько підійшли до нього і стоять навколо і мовчки дивляться на його спину. Він хотів повернути голову і не міг. Лазив дитячий вітер, поспішалися пити перепели, мушва дзюрчала, а ловців усе ще не було.

Могло бути, що вони одразу подались на хутір по собак і підводи і людей. Могло бути, що вони послали когось у хутір, а решта сіла навколо і чатувала, покурюючи тютюнець і балакаючи на теми сільськогосподарчі. Але могло бути, що вони й досі шукали його. І так і так не можна було підвести голови і треба було дивитися в землю межі коріння гречки. Червоні стовбури гречки стриміли над горами скородженої землі, як сосни на сивих дюнах, і з гори на гору в хащах мандрував мураш, білобокий і білогузий, і в профіль він здавався Данькові змиленим, спітнілим шестиногим конем. Він дряпався поміж грудок, ставав диба і знову біг ристю поміж сосон. На самому шпилі дюни щось заворушилось коло червоного стовбура — це був другий мураш, червоний, як прозора киновар.* Він, не поспішаючи, розгладжував довгі вуса і лагодився в путь.

Білуватий добіг до шпиля і став, зачуввши червоного. Червоний покинув гладити вуса і, не поспішаючи, ступив уперед. Білуватий завагався і почав повертатись, щоб тікати, та в цю мить червоний уже підійшов прикро до нього. Білуватий знов повернувся передом, і вони стали помалу витягати вуса один до одного. Раптом вуса зійшлися і, як пружини, одскочили назад, намацавши вороже тіло. Білуватий і червоний зчепилися кліщами.

Данько, мов зачарований, дивився на герць. Обоє були потужні мускулясті воїни, білуватий трішки ширший і більший, червоний стрункіший і з більшою головою. Вони стояли диба, зчепившись кліщами і напруживши м'язи.

Зненацька червоний покинув землю і почав згинатись. У ту ж мить одірвався від землі і білуватий. Вони впали і

качались у куряві, не випускаючи кліщів, тіла їхні чимраз більше згиналися дугою, то один, то другий був зверху, і боротьба вагалася між червоними стовбурами гречано-соснового бору. Раптом білуватий схопився на ноги, зігнувшись в дугу, червоний висів на його кліщах. Білуватий бив їм об коріння сосон, качав його в куряві, знову схоплювався диба, біг, котився, метушився, падав сам на спину і знову мотав ворога поміж корінням. Рухи його робилися чимраз швидші і істеричні, око не могло встигнути за його блискавичним мигтінням, а червоний щодалі дужче згинався в дугу.

Аж ось задок червоного підгорнувся зовсім під тіло і наблизивсь до кліщів, білуватий почав охлявати, кислота була йому в голову, він немов спросонку безладно вовтузився на однім місці, ноги йому почали сіпатись, він як п'яний хилився набік, він розпустив кліщі і, змахнувши в повітрі руками, упав у куряву. Тоді червоний розігнувся і став на ноги. Він тепер не зважав анітрохи на змилений труп, що корчився в куряві коло його ніг. Він поважно випростався на весь ріст і почав акуратно розгладжувати вуса.

Він одпочивав дуже довго. Данькові здавалося, що він зроду не скінчить одпочивати і гладити вуса. Минали десятки секунд — мурашиногречаних годин — а він усе гладив вуса, гладив щораз повільніше й ніжніше. Цей спокійний ритмічний жест люляв потомлену Данькову душу, його хилило на сон, він одпочивав в одному темпі з переможцем. І в міру того, як серце стало битися повільніше, думки почали весело вовтузитись, чіпляючись одна за одну, одкушуючи одна в одної хвості, збиваючись у купу, спливаючись, засинаючи. Примчався вітерець і струсив у медове море гречаного світогляду дьоготь, запах чорного хліба і поту. Вітерець стих, а гречка далі ламалась і шуміла. Данько враз охолов і насторожився.

Хтось, зовсім близько, проходив повз нього гречкою.

XIV

Данько занімів на місці і почав рахувати кроки. Ішов один чоловік. Значить, вони все ж таки шукали його. Гречка ламалась і тріщала, з крахом наближалась до Данькової голови, ішла вже зовсім близько і раптом змовкла. Данько прикипів до землі. Знову захрумтіла гречка і на цей раз почала ніби віддалятися. Данько виждав шістдесят секунд і з неймовірною обережністю підвів голову, дивлячись крізь високий кущик. Постать віддалялась, його не знайшли. Сонце було вже зовсім низько над обрієм, ще година — і можна буде втекти назавжди. Данько виждав ще триста шістдесят секунд і глянув сміливіше. Постаті куркулів ішли на хутір.

За п'ятнадцять, двадцять хвилин вони уже збалакаються на хуторі про підводи, за двадцять п'ять-тридцять хвилин вони знову виїдуть з хутору з собаками. Данько сперся на лікті і дивився на ловців. Коли остання фігура зникла поміж хат, він поповз у напрямі від хутору; проповзши кроків з двіста, він потрапив у яр — це був той самий яр, що в ньому далі лежав хутір. Данько став на ноги і, що мав сили, побіг яром геть від хутору. Йому треба було бігти ще сорок хвилин, поки зайде сонце, а далі він міг одпочинути. За сорок хвилин він міг зробити з чотири кілометри.

Данько трішки придержав біг: треба було берегти сили. Він уже пробіг мало не весь яр і мав вибігти знов на степ, коли побачив двох хлопчаків, що закурювали цигарки, сівши за горбочком.

— Дядю, дайте табачку, — почав гукати один з хлопчаків і змовк. Його здивувало, що дядя біжить з рушницею в руці. Данько відчув це і спинився. Збрехати щось було неможливо, все одно догадаються, коли виїде підвода.

— Собаки моєї не бачили? — спитав Данько. Хлопці мовчали, Данько змахнув рукою і побіг далі.

Він вибіг з яру і біг знову степами. Уже йому стenalися груди, але треба було бігти прикро, бо на хуторі уже, видно,

знали через отих двох хлопців, куди дичина впала. Надокола був степ — назвиш, навзбіч, навпір був степ вечірній. Данько біг — і немов стояв серед степу, а степ тікав від нього за обрій. Піт давно просочив його одягу і охолоджував бігуще тіло як автомобільний радіатор.

Данько біг, і степ тікав від нього. Коли ж сонце сховалося під землю, він спинився і впав на землю. Він заснув.

XV

Йому снилися химерні, надзвичайні речі. Йому снилося, що він не Данько Харитонович Перерва, а Дон Хозе Перейра, подорожній і тираноборець з далекої Барселони. Йому снився доктор Леонардо, медик і природолюбець, прекрасна Альчеста і багато інших облич, яких він зроду не бачив у житті і які були в цьому сні знайомі й звичайні.

Йому снилося, що на землю впала зима і він почав замерзати. Холонув живий виноградник його крові, він застигав і лежав немов льодовий пік, схиляючись грудьми над робочою Барселоною. Крізь сон він бачив, що надокола його стояли мовчазні гори — і це були п'ятеро куркулів — і він мусив умерти. Було холодно і неспокійно спати, як колись за дитячих років у нетопленій хатині глибокої осені.

Фантастична дитяча книга повела його в легендарний ліс спогадів. Веселі маслоноси пурхали й цвірінькали в смарагдовім листі легендарного лісу, у темнім ручаї під навислим корінням чорних дерев молокопруд, одсапуючись, рив собі нору і накидав купи оксамитної землі; в зеленім подолі на взліссі танцювали баскі хліборози, бодались і бігли навзаводи в поле...

Куркуль Щовб ударив Данька ззаду сокирою по голові, і він умер в степу ніччю.

XVI

Уночі в степу лежало тіло члена степового окрвиконкому Данька Харитоновича Перерви. Земля давно охолола і давно щез усякий слід сонячної жаги. І в міру того, як остигала земля, оживав виноградник гарячої крові, спалений сонцем. Це була вже не та кров, що гнала Данька по степу, тікаючи від куркулів — це була та передсонячна кров, що текла в жилах Дона Хозе Перейра ще перед перетворенням його.

Дон Хозе Перейра глибоко зітхнув і розплющив очі. Йому боліла голова, з рани на потилиці ще точилася злегка кров, але свіжо було і холодно, і він підвівся. Він витяг носовичок і замотав собі голову. Крізь хустку вухо його почуло розмірені удари хвоста — це був його рудий друг, сетер Родольфо.

— Здоров, рудий друже Родольфо! — сказав Дон Хозе. — Чи не задовго ми спали тут з тобою на сирій землі?

Родольфо теж устав, але не сказав нічого. Він був тієї думки, що можна було б іще поспати.

— Боюсь, що я здорово розбив собі голову, — мовив Дон Хозе. — Болить як не лусне. Щодо мене, то я переситився полюванням у степах і годен негайно їхати назад у Барселону, де, як ти добре пригадуєш, рудий друже Родольфо, в нас з тобою є одна важлива справа. Час уже зараз подумати, як би нам з тобою своєчасно затерти наші сліди.

І Дон Хозе Перейра став вигадувати текст кореспонденції до італійської газети «Воче-Дель-Пополо». Я гадаю, що він при цьому споменував прізвище доктора Леонардо.

КНИГА ПЕРША

I

Коли подорожній сідає в човна на Бахтині, щоб їхати в Слобожанську Швайцарію,* то коли він, цей подорожній, не вміє бачити, він нічого не побачить путнього.

Він залюбки погоджується, що дорога була довга і що дорога була курна — не жаль йому доріженьки, що куриться курно — сказав би він, коли б він умів оцінити курну дорогу.

Так само він готовий визнати, що була дуже труська дамба, і що був міст через якусь нетечу, що її переїжджаючи, єсть порядок запитувати: невже ж це Дінець? Ніхто з них не знає, що ця фраза ріднить їх з тією легендарною бабою, яка, погостювавши в Харкові в кума, розповідала потім у доповіді про подорож — а доповідь ця відбувалася перед хатою на колоді, де вже багато було налузано насіння — сказала в своїй доповіді:

— А в Харкові Дінець поганий!*

І хоч оця баба і передбачала пишний проект провести в Харків Дінець — проект, почасти зреалізований фотографом Довбнею, бо фотограф Довбня,* зробивши знімок Лопані, пофарбував її в усякі кольори, зробив утроє ширшою, намалював на ній пароплава, а над нею аеропляна і навіть, здається, чи не пустив десь у береговій піні пухкеньку німфу в купальному костюмі — хоча баба це все передбачала, казавши, що в Харкові Дінець поганий, але подорожній ніяк би не згодився з тією бабою поріднитися.

Тим часом баба могла б дечого навчити подорожнього — назв'ям його Леонардо — і умовмося, що він з фаху свого доктор і бачив усякі краї. Бачив справжню Швайцарію і сходив на Монблан, але не наважився зійти на Маттергорн, бачив справжню Баварію і, нехай буде, бачив червону Баварію під час повстань у Німеччині і бачив також Нову Баварію.*

Отже, Леонардо, подорожній і лікар, обіймаючи за талію, скажемо просто й без претенсій, Альчесту, не спостеріг нічого окрім куряви, дамби і нетечі, яку він ще й до того взяв за Дінець.

Але для легендарної баби (створеної нашою фантазією) було по дорозі багато цікавого. Був терофазеритовий завод і багато хат під терофазеритовими дахами, були ворота, що над ними стремів хрест — якимсь старовинним звичаєм, а самі ворота мало не всі були вимазані дьогтем — теж якийсь старовинний звичай.

Але надаремно фантастична баба копилила губу, уявляючи собі дівку, в якій знайшлася самосійна дитина чи, конкретніше кажучи, безкоровайний син. Буває, що старовинний звичай набуває нового змісту — так, доктор Леонардо обіймав рукою за талію Альчесту, хоча вони сиділи не в кареті, а на лінійці. Так і хлопці парубочого віку мастять тепер ворота не тій дівці, що грішила, а тій дівці, що не схотіла.

Щулячи своє старе око (вигадане, як сказано нами), баба спостерегла б хатку з двома віконцями і забитими тепер дверима, що якось химерно виходили просто над призьбу. Це була колись монополька, сказала б баба.

А величезні три літери на терофазеритовім дахові тієї хати, літери М. С. П., що доктор Леонардо вважав за марку терофазеритової фірми, виявилось б, були просто візитова картка і значили вони — Микола Семенович Половинка, а не Московська Сільська Промисловість, яка, відома річ, терофазериту не виробляє, а виробляє інші речі селянського вжитку, як-от праліне, зефір, мікадо, крем-мокка і інше.

Так само доктор Леонардо не звернув достатньої уваги на каланчу, з верху якої невсипущий пожарний оглядає Слобожанську Швайцарію саме в ті дні і години, коли він не спить під грушею. Проминув він і невеличку камінну будову, що містить у собі електростанцію, а ще раніше, в Замості, не побачив повороту на Ззідьки.

Щоб бути справедливим, треба сказати, що доктор Леонардо, піддержуючи на дамбі однією рукою Альчесту, а другою рукою портманто, указав їй на одинокий димар ліворуч десь за Мжею.* Але й тут доктор Леонардо, занадто стурбований цілістю двох об'єктів, піддержуваних його правицею і лівицею, не встиг визначити точно, що то був за димар.

— Тут, мабуть, цегельня, о Альчесто, — сказав він, — де виробляють цеглу, з якої околиці селяни не будують своїх домів. Та й що інше може бути в такій містині! Може, якийсь химерний фантаст сказав би, що це паперовий млин!

— Ні, це не те, — обізвалася б вигадана моєю фантазією баба, коли б вона випадково опинилася б коло підводи. — Це не млин. Це в нас, бачите, бамажна хвабрика!»

Але в цей момент підвода перегнала б бабу, зап'явши її завісою куряви, і Альчеста так і не почула б слів цього нереального персонажу.

II

Отож доктор Леонардо і донна Альчеста ще не сіли в човна на Бахтині, щоб їхати в Слобожанську Швейцарію, а, навпаки, допіру в'їхали в місто Зміїв, і перед їхніми очима промайнули інваліди, що торгують хлібом. У Змійові хлібом торгують перекупки та інваліди, і до цього затишного місця не доходить і поговор про те, що в Слобожанській Столиці* хлібом торгують виключно греки по формулі: що ріг, то грек, що грек, то хліб. Так само не чували в Змійові й про війну, що її воюють харківські греки з церобкоопом. Кожного місяця благородні елліни відступають церобкоопові ріг за рогом, подаючися на околиці скитського міста.

На базарі Леонардо і Альчеста спостерегли низку яток просто під небом, що нагадали їм життя рідної Італії, наплітанські житла і сонячне калабрійське вино.

Бо на ятках стояли безкраїми рядами пляшки, пляшки повні й пляшки порожні, а коло них мостився народ, закушуючи хлібом.

— Це не вино, — сказав доктор Леонардо, — це навіть не «хлібне вино», як на Україні називають картопляний спирт, розведений на шістдесят процентів водою. Це той питомий напій, що його дійсно роблять з хліба на Україні, а в Росії роблять з клюкви, бо там клюква заміняє людям хліб.

Це «куасс» (kwass)!

— Я хочу попробувати цей «куасс», — сказала Альчеста. «Люба моя», — почав був Леонардо, але доктор Леонардо, хоч і подорожувавши довгі роки з Альчестою, ще не мав щастя любити її остаточно і повно, а тому він допоміг Альчесті зійти з приступців лінійки і підвів її до ятки.

Елегантною ручкою, зтягнутою в лайкову рукавичку, Альчеста взяла шклянку, але негайно поставила її назад.

— Ти могла б сміливо пити, о Альчесто, — сказав Леонардо. — Сифіліс найбільше поширений у селах над річкою Уди, селах великоруських, де немає ні одного, хто не був би хворий. Ці старовинні оселі, старіші від усіх українських осадів, були основою для військових селищ державного експериментатора Аракчєєва. Він не мав повного успіху в своїх експериментах і виплекав у селищах тільки один бік військової доблесті, а саме венеричні хвороби.

Але Зміїв — це відносно недавня колонія західніх українців, і тут сифілісу немає. Отже, ти могла б сміливо пити з цієї шклянки, о Альчесто!

— Бач яка, щоб її правці взяли! — сказала перекупка услід Альчесті, що, мов злякана пташина, пурхнула назад до підводи.

— Чи вас везти до Провалля? — запитав візник, мужчина на вигляд Ахіллес, а на прізвище Черепаха.

— Дорогий Черепахо, — одповів доктор, одсуваючи портманто. — Я хотів би, щоб ви повезли нас на Бахтин. І це не тому, що Провалля, від якого Зміїв дістав своє легендарне

прозвисько, було б нецікаве для нас, бо великий і грізний мусив бути той Змій, що провалив землю і перший з сухих житніх полів глянув на вогку розкіш плавень, плес, заток і колін синього Дінця, а тому, що ми мусимо їхати човном від Бахтина, більше того, ми мусили їхати човном уже в початкові першого розділу цієї книги і в початку другого розділу цієї ж таки книги. Закони фабули, милий Черепахо, непорушні й непохитні, як фізичні закони, що ви знаєте добре й самі. Згадайте, як ви, розповідаючи про спійману вами на доріжку щуку, казали своїм приятелям і іншому козацтву, що щука була не більша й не менша, як вісім фунтів завважки, а вже потім додавали, що щука тая перебила хвостом поводок і зірвалася, навіть не дійшовши до корми вашого дощаного човна. Отже, я мушу просити вас, друже Черепахо, скоряючися фабульним законам, везти нас на Бахтин.

Ш

— Володько, — сказав селянин Черепаха, звертаючися до свого коня, масти гнідої, — Володько, хіба вони не розуміють! Він заплатив мені рубля, щоб я їх віз у Бахтин, і я везу...

— Володько! — сказав ще раз селянин Черепаха, поточився і впав коло возу на шлях. Альчеста зойкнула і затулила обличчя лайковими рукавичками. Але Черепаха уже звівся на ноги, вибрався на лінійку і хльоснув по коневі.

— Він, мабуть, пив багато куасс, — сказала Альчеста.

Та Черепаха не погодився б із тим, коли б він чув ці слова. Він випив просто свою ранішню порцію, потішаючи себе, як і кожного дня, тим, що його скривдила баба-перекупка. Він згадував цей факт кожного разу вранці, коли особливо гостро відчувалася потреба випити, згадував мовчки й про себе.

А випивши, він починав про цей факт розповідати і завжди в тій короткій формі, в якій він звернувся до свого коня Володьки.

Увечері він вертався назад до Змійова і, вкрай роз'ятрений уже своїми власними промовами, випивав знову.

Другого ранку йому сильно кортіло випити, і він знову згадував про факт.

Так минало життя селянина Черепахи і його коня Володьки.

IV

Коли подорожній сідав у човна на Бахтині, то перед його очима розгорнулася така картина. Ліворуч поблизу берега селянин Черепаха ховав у кишеню паперового карбованця і, очевидно, лагодився їхати випивати, тільки-но востаннє повторивши свою коротку промову. Праворуч у човні вже сиділа Альчеста, поклавши ніжки на купу йору, вкинутого в човен, щоб не було мокро. Просто за спиною подорожнього, доктора Леонардо, скажімо, розлігся перший краєвид.

— Те, що ти бачиш перед собою, о Альчесто, — сказав подорожній, — виключаючи звідси фігуру добре збудованого і добре одягненого чоловіка, доктора Леонардо, що, втім, зараз розбереться і зостанеться в самих трусах, те, що ти бачиш перед собою, виключивши цю фігуру, це ще не є Слобожанська Швайцарія. Це, я сказав би радше, Слобожанські Прерії, по яких, як ти можеш бачити в бінокля, пасуться не бізони, а довгорогі корови й бики сірої масти, сумирні й флегматичні онуки степового тура, що так безрезультатно носив на своїх рогах князя Мономаха.* Вони скорилися людям, і їх привчили, принаймні в коров'ячій їхній частині, давати людям молоко, лише зрідка перекидаючи дійницю.

Навпаки, того птаха, що, як ти бачиш, ніби спинився над бором у долині, люди ще не привчили класти яйця і жити на дворі. Це степовий орел...

— Це орел! — скрикнула Альчеста, хапаючи бінокля. — Я думала, це ворона. Невже ж тут ще є орли!

— Це степовий орел, — сказав доктор Леонардо. — В бінокль тобі видко його тупі, незагострені крила. Один такий орел сидів тут, у зміївському лісництві, років двоє тому, поки його не перевезли в Слобожанську Столицю. Я дізнався про це з еспанських газет.

Тепер подивися на цей широкий поділ, на ці сотні озір, колін і заток. Ліворуч ти бачиш піскову дюну і на ній бір. Праворуч од нас — Бахтин, а далі почнуться гори. Колись увесь цей поділ був одна широчезна синя ріка, і це було не за царя Томка, коли була земля тонка, а значно пізніше, приміром, за князя Мономаха.

Навіть доплив допливу допливу цієї ріки, славнозвісна річка Лопань, колись була чималою рікою. Журавлівський крамар Нечипір Убийбатько міг би розповісти тобі про те, як у Лопані за його пам'яті ловили аршинних коропів і навіть точно показати довжину такого коропа на своїм прилавкові. І в не таку сиву давнину, значно ближче до наших часів, коло молдавського млина утопився не зовсім тверезий візник.

Взагалі глибінь вод у всім Союзі колись була куди більша й страшніша. Є таке місто Рязськ десь у Тамбовській губернії, і перед вокзалом там є й досі чимала калюжа. Але коли мій батько був ще студентом і віддавався всією душею своєю вивченню римського права, в тій самій калюжі перед вокзалом, випадково туди забрівши, утопився дорослий нормального розміру кінь.

V

— Епіорніс, у яйцях якого і досі чорні тубільці носять воду, як у цебрах, зник, і ми вже ніколи-ніколи його не

побачимо. Але ріка весною показує, яка вона була колись, коли вона затопляє ввесь поділ і лівим берегом для неї бір, а правим — ліс. Вона збиває телеграфні стовпи і примушує задончан ходити до лиманської церкви замість до зміївської. Вона збиває телеграфні стовпи, й покірні стихії задончани тепер замість стовпів становлять соснові дрюки, зваживши, що все одно й стовпи знесло б водою. А раз знесе, то навіщо їх і ставити, вирішили задончани, і пустили стовпи на сволоки...

— Леонардо, любий, — сказала Альчеста, — в дитинстві я була така ж розумна, як вони. Я не хотіла мити рук, бо вони ж усе одно забрудняться. Тепер я мию, правда, але ж я завжди, завжди ношу тепер рукавички.

Вона схопилася і простягла до Леонардо пару незвичайних рученят. Човен злегка схитнувся, і Альчеста оперлася правилкою на борт. Човен нахилився трохи направо, і Альчеста, в чарівнім зусиллі вирівняти його, налягла на лівий борт. Човен перекинувся і накрив собою подорожнього, доктора Леонардо, і елегантну Альчесту, яку він ще не мав щастя любити остаточно і повно, хоч і подорожував з нею вкупі протягом довгих років.

Степовий Дінець не глибокий, і доктор Леонардо не злякався ні на мить. Домінантне почуття в його душі була радість. Він дочекався того моменту, коли можна врятувати Альчесту, винести її на руках на беріг, зняти з неї щасливими руками її мокру одіж, піти з нею берегом, несучи в руках її ніжну білизну, і скромно дивитись на маленькі пальці ніг, що переступають у сонячній траві.

Вони йшли радісно і просто. Сонце стало в zenіті. Струмінь Дінця, підкрадаючись до берега, віяв злегка холодом, і Леонардо почав складати вірші. Він почував, що несе у руках своїх свою найщасливішу річ, і довгі роки подорожі склалися в два мовчазні рядки:

Як ми з нею луками ішли,

Розцвітали луки на путі...

Він глянув назад на човен, на те місце коло осоки, де він виносив її на беріг:

Під ногами не було землі,
Ні пливти, ні стати, ні іти.

Альчеста теж оглянулася за ним. І от ступінь за ступнем склалися стопа за стопою:

В берегах давно дрімав Дінець,
Мов косар на спину спати ліг.
Вона глянула — й родився вітерець,
Вона стала — й вітерець затих.
Як заснув у небі білий шум
І забув пливти за океан,
Як перо, що ним тепер пишу,
В сонний затопилося стоян.

Сонце! Леонардо вже бачив, як воно заходить для нього,
щоб дати простір його радості!

Як спалив зелену лісосіч
І погас рудіючи Ромен,
Як минали ніч і день, і ніч,
Як минали день і ніч, і день.

Я не можу засудити доктора Леонардо за те, що він склав такий ніжний вірш для неглибокої і неосвіченої жінки, яка ще й до того носила лайкові рукавички, а зараз ішла поруч з ним гола і несмілива в луках над сонним Дінцем.

Любов не хоче знати нічого про розумову нерівність і недостатню освіту. Може бути, що доктор Леонардо збирався перевиховати і навчити цю ніжну й капризну жінку, що

гола тепер здавалася йому сімнадцятилітнім дівчам. Але можливо, що він і не збирався її перевиховувати і вчити.

Адже ж доктор Леонардо був зовсім не комуніст і навіть не громадянин Радянської Республіки. Як показує вже само його прізвище, він був італієць. У книгах невеличкої церковці недалеко Болоньї й досі можна знайти запис про те, як тридцять сім років тому у Александро Пацці, повіреного цієї самої церкви св. Франческа, народився син Леонардо Пацці.

Це й був наш подорожній, доктор Леонардо.

VI

Покиньмо на деякий час наших героїв, що скоро вже обсохнуть і одягнуться, не заглядатимемо поки що в їхні душі, в яких уже dospіло щастя, не згадуватимем і того, що по самому тілу Леонардо, як вітер по струменю, пробігало тремтіння найтоншої, найніжнішої радості. Повернімось до вигаданої нами абсолютно нереальної баби і до другого, на совість сказати, теж вигаданого, абстрактного персонажа — селянина Черепахи.

Уявім собі, що ці два альгебраїчні знаки зустрілися немов плюс і мінус у тім конкретнім геометричнім місці, де вулички з Бахтину увіходять у базарний майдан. Баба, коли б вона була живою, реальною бабою, саме встигла б дійти до майдану і зустріти Черепаху, що, роз'ятрений незчисленими промовами до пасажирів і перспективою випити, промовляв уже сам до себе, хоч і дуже голосно.

— Балакаєш, дурню, — суворо сказала б баба, — пожди, набалакаєш собі хліба. Овес будеш у мене брати чи вже проп'єш і цього карбованця?

— Почім овес, бабо? — спитав би селянин Черепаха, обережно уникаючи розмови на моральні теми.

— По три з половиною, — одповіла б баба незаперечним голосом.

— Мабуть, так, що завтра заїду, а мо', й післязавтра, — сказав би селянин Черепаха, одтягаючи скількимога день тверезости.

— Післязавтра буде по чотири, — сказала б баба, вирушаючи знову в путь.

Селянин Черепаха дуже хотів би сказати чортовій бабі, що за тижнів двоє овес буде в Змійові по сім гривень, бо буде новий, але утримався. Могло б статися, що після такої репліки бабин овес подорожчав би ще на півкарбованця, а більше ніде вівса не добудешся. Ця баба щоосени закуповувала тисяч зо дві пудів вівса по п'ятдесят копійок, а по весні і влітку продавала його по два, по три і по чотири карбованці за пуд.

Селянин Черепаха, бувши далеко розумніший за панів, бо пани, як він з'ясував собі вже давно, нічого не розуміють у селянських справах, цілком, одначе, визнавав розумову перевагу цієї баби. Сама механіка її вівсяних операцій видавалася йому хитрою і мудрою аж до геніяльності.

Черепаха сплюнув услід лихій бабі, викопав у кишені карбованця, зліз з підводи і, тримаючи карбованця в простягнутій руці, увійшов у кооператив.

Тим часом на дорозі, де оце тільки ішла баба, вже нікого не було. Тільки дурман край дороги стиха хитав колючою закуреною головою та десь далеко в дворі кудкудакала курка. Баби не було. Вона не повернула в вуличку і не зайшла в двір, і не злетіла на небо, і не провалилася крізь землю. Її просто не було — адже ж ми попереджали читача, що це персонаж вигаданий, суто абстрактна величина, альгебраїчний знак, а не жива людина. Баби не було, як не було й розмови про овес. Тільки дурман край дороги стиха кивав закуреною колючою головою.

VII

Захопившись апокрифічною бабою, ми покинули доктора Леонардо і його майбутню коханку Альчесту голих, ідучи попід берегом степового Дінця. Аморальний читач міг уже бозна-що подумати про них, зважаючи на небезпеку такої подорожі для двох ставних, живих людей з гарячою італійською кров'ю в жилах.

Але аморальний читач забуває, що доктор уже стримував свою пристрасть протягом довгих років подорожі і тим легше міг стримати її зараз протягом скількох годин чекання.

Леонардо спинився міркуючи. Вони могли б зараз вибратися на першу кручу, на якій уже було врізано стільки ініціалів, дат, імен і любовних пам'яток. З цієї кручі вони могли оглянути весь поділ степового Дінця, Задонецький бір, у синій імлі великий лиман за бором, залізничий міст коло Якубина і десь далеко, під самим краєнебом, потяг. Вітер міг би донести до них у південній тиші немов потойбічний гуркіт вагонів і дихавицю паротяга. Праворуч за кручею вони могли б побачити вже й гори — ввійстя в Слобожанську Швайцарію.

Вони могли б і просто іти далі берегом Дінця аж до самої Гайдари. Вони могли, нарешті, знову сісти в човна і за водою дістатися до перших гір.

— Люба Альчесто, — сказав доктор. — Я пропонував би знову сісти в човна. Правда, нам доведеться вертатися назад, але в нас багато часу, а фабульні закони невблаганні.

Альчеста нічого не казала, а стояла й дивилася в траву. Леонардо тихенько взяв її за руку і повів до човна.

Вони не балакали більше, Леонардо вигрібав, одкидаючися назад, а Альчеста, підстеливши під себе одягу, лежала на бушприті* й дивилася в воду. Химерне зілля коливалося й вигиналося під струмом, витягалось в гаї, а між ними розривалися провалля і коридори, з яких злякано тікали перисті окуні й червонопері язї. Дно коридорів світило

золотим піском, поволі ставало зеленіше, синіше і зовсім зникало в каламутній імлі, над нею ж метушилися риби. Дно човна шаруділо по лататтю і, затопляючи білі й жовті лілії, видушувало з них ефемерний грушево-медовий аромат. Зелено-золотий жучок вибрався з лілії на борт, повз поволі і, м'яко лоскочучи, зліз на руку Альчесті.

А над Леонардо носились чайки. Немов дні його довгої подорожі, вони проносилися перед очима, гострокрилі й світлі, і, здавалося, ні одна не верталася знову, а десть з білої хмари висипалися нові й нові легіони теплих сніжин і падали перед очима на ріку.

Дінцеві ж не було краю. Неширокий і бистрий, він ховався за очеретом, повертав на схід, на південь і знову на схід, ніс човна далеко-далеко вбік і раптом через довгі години знову пустотливо показував своє, уже раз перейдене водяне тіло десть за півсотні кроків праворуч.

Леонардо покинув весла й випростався в човні. Вони в'їздили в Слобожанську Швайцарію. За ними відпливала сіть озір і колін, Кривець розвивався в Дінчик і йшов у велике плесо під Задонецьким хутором, ліворуч попереду лежало, як колосальне дзеркало, Біле озеро. А просто попереду вогким подихом віяла озія темних лісових гір, ховаючи під кучмою ще незаний підгірний Дінець. Леонардо стояв як скам'янілий, Альчеста підвела голову і мовчки дивилася на ліси. На мить стало зовсім тихо, крєкіт жаб ущух, гори несподівано затулили півнеба і застигли в чеканні

— Альчесто, люба! — тихо мовив Леонардо — і не зміг казати далі. «Альчесто», — сказав він з зусиллям. Вона повернула до нього голову і мовчки дивилася на нього глибокими вогкими очима.

— Альчесто! — повторив Леонардо. — Там... десть там... серед одежі лежать мої цигарки. Дай сюди, будь ласка. Страшенно хочеться курити.

VIII

Коли б я був не скромний медик, а прозаїчний лірик, яких до речі, о Альчесто, дуже багато на Україні, і пишуть вони або вірші, що нічим не різняться від прози, або прозу, що нагадує дуже погані вірші, коли б я, о Альчесто, був прозаїчний лірик, я так спробував би передати тобі своє вражіння від Слобожанської Швейцарії.

Подивись, наш човен впливає за тринадцятий поворот, і враз змінюється весь ландшафт, неначе на сцені включили лісові лампи замість степових.

Вода стає темна, тиха й глибока. Вода стає вчетверо ширша, але три чверті її затуляє тінь лісових гір. Якби ти заплющила очі на тринадцятому повороті, тобі здалося б, що тебе перенесли з човном в інший клімат, на тринадцять градусів на північ. Тут прохолодно і вогко. Явори й дуби зійшли до темної ріки й закрили її ризням своїх рукавів. Човен минає останню затоку, і з лівого берега підійшли осокори. Важка хмара причалила над велику ріку і спустила над ліс якорі.

Ця гора затулила від нас півсвіту, а це ж тільки перша, найменша гора. Друга вища, ще вища третя, четверта — виростатимуть гори на поворотах.

Ти бачиш: у лісі спокійно й тихо. Вовки сплять у своїх лігвах далеко від ріки і вночі прийдуть пити воду. Людей нема, але дикі кози теж зайшли в саму глиб лісу.

І от ти чуєш у цій тиші водявий звук, як нота, як трель дерев'яного інструменту в оркестрі. Він то змовкає, то знову дзюрчить далеко, ніби якийся птах перестрибує з гори на гору, нанизуючи за собою пасмо водявих, ледве сиплуватих, неокреслених туманних звуків.

Цей птах з дерев'яним горлом — це перша флейта Слобожанської Швейцарії. Це співають дерев'яні дзвоники на шії в корів, щоб можна було легко знайти заблукану тварину.

Тепер подивися над ліс — бачиш над кронами його, що вже на самім шпилі гори стоять прозорі прямовисні димові стовпи, ніби з десятків авелів водночас запалили свої вогні в райському лісі. Вони злегка коливаються, коли набіжить вітерець, і потім знову випростуються вгору. Вони трохи сітчасті, ніби хтось простяг сушити верші, прип'явши їх до хмар і до лісу.

Це, о, Альчесто, комарі, і вони не над лісом, а над нами. В повітрі немає в нас точок орієнтації, і те, що летить над нашим носом, часто, здається нам, летить над далеким лісом.

В історії полювання є не один випадок, коли мисливець хапався рушниці й стріляв у муху, гадаючи, що то качка летить над кущами.

Ти давно чуєш, як межі водяві дерев'яні трелі втручається вищий, чистіший, довший тон.

Це друга флейта, флейта-піколо Слобожанської Швейцарії. Ти можеш бачити, який піколо грає на цю флейту.

Чи не здається тобі, що ці ластівки — от над горою, трохи ніби більші, ніж треба, і крила їх не такі серповидні. От пливе одна така ластівка, крила її складені правильним півмісяцем, крізь них просвічує сонце і дим! Ці крила блідо-оранжеві, а пера слабо-блакитні.

Це і є піколо. Це золотава щурка, як кажуть, єдиний залишок колишньої тропічної фавни, ще перед великою мандрою льодових полюсів Землі.

Дядьки називають цього птаха бджолоїдом, бо він полює залюбки на бджіл.

А от над річкою шугнув куди яскравіший самоцвіт — він сидів на очеретині, коли його сполохав наш човен. Це королик-рибалка, так звать його англійці, а в нас він називається синьовуд.

І от що далі вглиб лісу запливає човен, то густіші й багатші стають звуки. До дерев'яних дзвоників і золотавих щурок долучається металевий тимпан, гострий і прикрий — це кричить чапля. Мов кларнетові півники в оркестрі,

вистрибують дикі високі вигуки, це клехчуть яструби й соколи. І під усім тим, мов вечірній дзюркіт цвіркунів, розстелилася сіть голосів дрібного співочого птаства.

ІХ

Приблизно так або ще солодше я змалював би тобі, о Альчесто, ландшафт Слобожанської Швейцарії, коли б я був прозаїчний лірик.

Але що я не прозаїчний лірик, а лише лікар-венеролог, Леонардо Пацці з-під Болоньї, я спробую якимось інакше висловити тобі, о Альчесто, те, що я почуваю, при тій умові, що ти знову даси мені цигарку з числа тих, що є там... десь там серед одежі.

Ми підпливаємо до Косача. Он там понад дубовим і ясеневим молодняком на горі стремить одиноке дерево.

Здається, що це та сама гора, де козаки-ченці насадовили садки і який-небудь Дорош мав пасіку оддалік від козацького монастиря. Грицько Нечоса, інакше Потьомкін Тавридський, зруйнував це військове козацьке кубло з наказу вельмидержавної всесвітньої курви, цариці Катерини. Здається, що це та сама гора. На кручі її, ти бачиш, хтось вирізав своє прізвище — Перебийніс.

Але не треба думати, о Альчесто, що це той самий Перебийніс,* котрий просив мало, сімсот козаків з собою і рубав ляхам голови з плечей, а решту топив водою, вирізав на цій кручі своє молодече прізвище, дане йому за те, що, хлопцем будиши, він усім парубкам у своїм селі одним добрим ударом перебивав носи.

Цей Перебийніс, я думаю, молодий хлопець з Змійова, комсомолець, працює він, мабуть, на паперовому млині і чи не грає й в футбол, де він уже не має нагоди перебивати носи, а хіба ноги ворожим бекам та гавбекам, коли прийняти гіпотезу, що він сам, цей молодий Перебийніс, грає лівого крайнього форварда або ж інсайда.

Так, о, Альчесто, здається, що це та сама гора. Ти бачиш, як там серед дубового і ясеневого молодняку стремить, мов зелена свіча, одиноке дерево.

Це, мабуть, груша. Я бачу, о Альчесто, твій здивований жест. Звідки знає Леонардо, каже цей жест, що це груша, а не приміром, берест чи ще якесь дерево?

Це, мабуть, груша, повторюю я. Вирубаючи ліси, українець залишає груші. Восени в одну з субот його сім'я піде в ліс, узявши з собою міхури. Його жінка й діти наберуть повні лантухи диких грушок, маленьких і прикрих на смак. Вони попечуть ці грушки в попелі і вечорами їстимуть їх, як ти, о, Альчесто, їси вечорами шоколадні цукерки Моссельпрому. Ця груша є селянський Моссельпром.

Але й не так, о, Альчесто, хотів я розповісти тобі про це дерево... Ти щось хочеш сказати?

Х

Свідомий і освічений читач знає те, що каже нам наука фізіології про деякі людські потреби, а саме, що вони абсолютно невблаганні й неминучі. Сила цих потреб така, що, буди затримані і невдоволені, вони крушать усе на своїм шляху: мораль, звичаї, закони, сімейні вузли, найдорогше для тих самих людей вони крушать, як лавина. Такий голод і така любов.

Але й інші потреби, рідше згадувані в книжках і зовсім не згадувані в віршах, силою своєю чи не більші від цих двох.

— Леонардо, любий, — сказала Альчеста. — Я хотіла б зійти на цю гору.

Щось тьохнуло в грудях доктора Леонардо від цих її слів, від того тону, яким вона вимовила слово «любий». Невже ж прийшов час? Невже ж зараз закінчиться його психічна подорож у душу Альчести?

— Ходім! — сказав Леонардо і скерував човна до берега. Він вривався в осоку. Альчеста легко стрибнула на беріг і одштовхнула човна руками.

— Я піду сама, Леонардо, — сказала вона з чарівною посмішкою на ніжних вустах. — Я зараз повернуся.

— Коли є сила, дужча за любов, то, мабуть, ця, — подумав доктор Леонардо. Адже ж вони не розлучалися ні на хвилинку з самого рання.

І він знову почав дивитися на самітне дерево, що стреміло над лісом. Він глибоко замислився і не помітив, як за ним рознялися дві незрівняних руки і, тихо зімкнувшись, затулили йому очі. Леонардо ласкаво одвів руки і повернув голову. За ним у неглибокій воді під берегом стояла Альчеста.

— Я хочу сказати, Альчесто, про це дерево, — мовив Леонардо. — Я не знаю, що є чудесного в самітнім дереві, що винеслося над ліси і дивиться тобі просто в вічі. Може, воно манить душу тим, що за цею горою є знов далекі й незнані поля і знову гори, що немає краю твоїй дорозі і що тайна, за якою ти мандруєш на гори, розтавши за першим верхів'ям, зараз же чудесно народиться за другим і так маюватиме цілий день, поки ти не прийдеш у ніч.

Це дерево, як той потяг, що промчав повз степову станцію і навіки розтав для тебе в долині. Це дерево, як той сон, у якому ти пережила нарешті щастя і забула його на світанку. Воно, як той ігдразил,* Ясен германської мітології, що вріс корінням у землю і що на нім тримається всесвіт.

У того, хто створив нас з тобою, про це сказано краще й смутніше. Я думаю, що в нього більше пішло творчої сили на ці слова, ніж на нас з тобою, хоч я розумний і спокійний доктор Леонардо Пацці, а ти прекрасна Альчеста. Слухай.

XI

Ах, дерево у пам'яті глухій,
Що винеслось над обрій давніх літ

І так у полі зорянім заснуло.
Немов не зорі то були, а деревій:
Райдеревом розкинувся над світом
І подолав полин, і переміг перій,
І виріс в ігдразил,
— Морями, хмарами і снами оповитий.
Те дерево в дитячий край веде,
В туман, що закипає над рікою,
За ті горби, що десь за ними ген
Має тайна і розтане знов,
В жита, що їх хорунжий вітер
Жене за ті горби зустрітися, любов,
З тобою.
— Під деревом, що стало серед літа.

ХІІ

– Я сказав, що той, хто створив ці слова, створив і нас з тобою. Йому, що писав цю книгу, я не був вдячний через усе своє довге життя, бо моє щастя, майнувши переді мною, як та зоря, падало в безвість. Але сьогодні я дякую йому — ти розумієш за що — за те, чого ще ніколи не було на цій землі і що збудеться сьогодні, Альчесто. Я знаю, я почуваю це — Альчесто, голубко, ти й досі стоїш у холодній воді, люба!

Він вистрибнув з човна, і вони пішли вгору; вони перейшли кущі і стали вибиратися на кручу. Перед самими очима їм ширяли золотаві щурки, листя лоскотало їм шию, і вони вибирались все вище й вище угору.

Наївна загорожа з свіжого гілля перепинила їм путь: десь по той бік гори в лісовім яру дзвеніли дерев'яні дзвоники. В загорожі вони побачили двері.

Я думав, що тільки Леонардо побачив ці двері в білій стіні альпійської хатини, бо Альчеста, міцно вхопившись за руку Леонардо, не відривала очей від цієї давно знайомої, чужої руки, що зараз буде її власною, своєю рукою, бо вечір

спадав на землю, і мусила скінчитись довга подорож
Леонардо.

КНИГА ДРУГА

I

Коли вчений доктор Леонардо і його майбутня коханка, прекрасна Альчеста, через цілий день мандрувавши до Слобожанської Швейцарії, надвечір увійшли низенькими дверима у біле слобожанське шале,* сиріч хату, то і читач наш, і читачка, і я сам були переконані, що скінчилася довга подорож доктора Леонардо, що його майбутня коханка, прекрасна Альчеста, зробилася під покровом ночі його теперішньою коханкою.

Там, у хаті колишнього легендарного дроворуба, а теперішнього древонасадця, одночасно з тим мало відбутися законіння нового життя у череві прекрасної Альчести.

Але того не було. І не було саме через корінну ріжницю, що існує наперекір сучасній науці, межі людьми і іншими тваринами, на цій землі суцими.

Святі отці покладали цю ріжницю в нескортільній душі, яка жила за часів тих святих отців тільки в людському тілі та не жила в тілі тварин, русалок, мавок, лісовиків, чортів, чортиць, домовиків і іншого населення землі, яка й сама мала за тих часів форму не округлу, а пласку на манір млинця в морській сметані.

Та з того часу, як граматисти з'ясували, що бик, кінь і бегемот суть істоти одушевлені, як русалки стали служити за машиністок, лісовики — за лісоводів, а чорти стали служителями живої церкви (що з'ясовується в проклямаціях, виданих у Слобожанській Столиці святими отцями), ця ріжниця геть затерлася, бо самі святі отці нездольні тепер сказати, в якому тілі може перебувати нескортільна душа, а в якому вона перебувати не може.

Граматисти, що прийшли на зміну святим отцям і, намість проблеми про число янголів на вістрю голки, висунули проблему про виїдене яйце, а також про те, чи

писати треба «клуб», а чи краще писати «клюб», беручи на увагу, що англійці, вигадавши це слово, зовсім неправильно й безсовісно вимовляють його «клуб», покладали різницю межі людьми й тваринами в тім, що люди можуть балакати, а тварини цього дару не мають.

Але осли, папуги, павіяни, сороки і вонючки, складаючи більшість самої великої корпорації граматистів, написали стільки статтів та книжок і сказали стільки орацій та промов на тему про виїдене яйце, що стало зовсім ясно, що тварини мають дар слова, усного і друкованого.

Отже, й ця різниця межі людьми та тваринами виявилася нереальною й несущою. І насправді зовсім не було б тепер способу одрізнити тварину від людини, коли б не одна маленька обставина.

Ця обставина не дозволила докторові Леонардо закінчити в ту ніч свою подорож і полюбити прекрасну Альчесту остаточно і повно, бо Альчеста була людина.

У тварин же ця обставина, навпаки, не лише дозволяє любов, а ще й сигналізує й стимулює епоху любови, що знає кожен, хто бачив по весні у ярах собак чи бував на злучному пункті для коней.

II

— Завтра це скінчиться, любий, — сказала вночі Альчеста, — і тоді ми будемо щасливі. І вона цілувала Леонардо ще гарячіше, ще солодше. — Я боюся тільки, що не дістану тут, у твоїй Швейцарії, кипілої води.

Леонардо мовчав. Він не був певний того, що потрібна саме кипіла вода. Адже ж доктор Леонардо знав, що, проходячи під сонцем скільки верстов, вода стерилізується, бо сама випаює в ній усі бактерії. Нарешті, колишній дроворуб, а теперішній древонасадець міг розігріти машину, знайдену в руїнах Помпеї та Геркуланума, експортовану за сивої давнини до скитських країв і називану там самограєм.

Але не це бентежило душу доктора Леонардо.

Він ремствував. Він ремствував на природу, ремствував на прокляту різницю між людом і тваринами. Доктор Леонардо, медик і природолюбець, ремствував на природу.

Він почував себе, як той подорожній у Слобожанській Швейцарії, що йшов лісами і йшов полями, перепливав ріки й затоки, угрузав у пісках, воював з собаками, зомлівав від сонця і тремтів під дощем тільки для того, щоб, добігши до станції і побачивши потяг, почути, що на потяг нема квитка.

Він почував себе, як той середньовічний лицар, що через усе життя своє шукав свого лютого ворога з мечем у руці і, коли знайшов того ворога, заснулого й незбройного, під деревом, у нього не піднялася рука замахнути мечем.

Він почував себе, як той Дон-Жуан, що безліч кохав женщин та не знаходив тієї, що шукав всією істотою своєю, і коли знайшов її, прекрасну й покірну, вже не зміг її покохати.

Так думав доктор Леонардо і не спав до самого ранку. А поруч з ним на запашнім сіні серед сокирок і дзвоників прекрасна Альчеста бачила сон.

Їй снилося, неначе з туманів вилітає велика сіра среброкрила птиця і що та птиця і є вона — сама прекрасна Альчеста. Їй треба летіти далеко-далеко за бір, що його верхів'я, мов чорні нагострені леза, мов мільйони мечів, стремлять у зеленаве небо удосвіта.

Їй було легко і весело летіти, так рівно і просто здіймалися крила і несли її над чорний гребінь бору. І от над самим бором вона знизилась, і крила її шовковим шелестом стали черкати по іглиці дерев.

Вона знизилася над самим бором, і глиця легко і без болю вколювалася в срібне пір'я. Раптом вона відчула, що з тонесеньких ран від іглиці точиться кров, вона подивилася вниз, і кожна крапля крові, упавши, ставала багряною суницею серед зеленого листя долі. Що далі вона летіла, то дужче цебеніла руда, то рясніші родилися червоні суниці під зеленим листям недоліску.

І от удалині засинів Лиман. Немов половина неба, блискуча й ясна, упала на сиві старезні солонці, — такий був Лиман. У повітрі стало ще вогкіше, і над чагарником, ніби переступаючи крилами, промаяв білий крячок на Лиман. Уже вона відчувала прохолоду великого озера, уже вона летіла над осокою, як з-за Лиману почало рости колосальне червоне гало,* голе й без вінця променів виткнулося воно з надводної імли. Це впливало на світ сонце, і от щось загуло, ніби далеко десь лев ревонув у солонцюватій пустелі. Сонце вийшло по пояс, і ще раз заревів лев. Осока скінчилася, вона була над водою, невидимий лев рикав, кінчаючи свою вранішню пісню. Альчеста прокинулася і стала прислухатись: лев рикав у сусідній хаті.

III

— Це не лев, — сказав доктор Леонардо і, підгорнувши свою руку під голову прекрасної Альчести, ніжно притулив її до себе. — Це також і не бугай-птиця гуде в очеретах. Це наш гостинний хазяїн, добрий древонасадець, прокинувшись від сну, гикає стародавнім селянським звичаєм. Ще одна нота, друга, потім тремоло — і він закінчить.

Альчеста знов заплющила довгі темні вії і трохи розкрила неописувані вуста. Голос гикнув ще раз і змовк. З сусідньої хати розлігся той самий голос, нижчий і чистіший. Древонасадець читав вірш:

Впливає чапля з туманів,
Тихо крилами моя махає птиця,
Мов у листя ранішніх лісів
З серця точить кров — і кров стає суниця.
І ще тихше канула за грані
І розтала десь за горами далеко
Чапля — може, то була лелека,
Потонула в сутиші багряній.

І над плахтою картатою полів,
Що горіше, що солодше спиться
В ніч любови, край останніх снів
Народилось сонце-полуниця.

Вірш одгучав, за стінкою народився такий звук, ніби хтось плював на шматок паперу. Далі все змовкло, і в хату вповз струмись синявого солодкого диму.

— Цей дим, — мовив Леонардо, — пояснить тобі все. На паперовому мішечку, в якому древонасадець приніс собі вчора ввечері з Змійова три фунти соли, був надрукований цей вірш. Він належить тому ж, хто створив нас з тобою, о Альчесто. Та що він, хто створив нас, народився на півстоліття раніше, ніж йому треба було народитися, то цей вірш, замість лежати на столі в древонасадця, пішов на паперовий мішок для соли».

Але й так древонасадець прочитав його. Тепер цей дим, — він зробив з паперу цигарку, загорнув у неї тютюн і закурив.

Єсть у цій химерній країні такі люди, що вважають, ніби курити махорку в віршеві є непростимий, безпросвітний вандалізм. Але я б цього не сказав.

Коли, проходячи вулицями Слобожанської Столиці, містяни бачать наполовину зідраний плякат, вони нахмурюються й насуплюють брови. Їм здається, що зривати плякат — це дике, нічим не виправдане хуліганство. Я розумію їх — вони прочитали в плякаті прекрасні льозунги, ті льозунги, що колись визволять усесвіт з-під капіталістичного гніту. Вони роздивилися яскравий енергійний малюнок, що в ньому ще раз був повторений той льозунг. Вони цілком сприйняли плякат.

Вони забули тільки одне — що в плякаті, окрім льозунгів і фігур, є ще одна субстанція, яку вони давно перестали помічати. Ця непомітна для них субстанція, цей матеріальний субстрат плякату — це папір.

По вулиці іде дядько: він прийшов пішки за півсотні верст зі свого села у Слобожанську Столицю добувати правди. Він ще не ззів того хліба, що йому вдосвіта поклала в торбу його жінка. У нього ще єсть у широченному кисеті добра міцнюща махорка. Але він уже позавчора скурих весь шматок газети, що його викинув йому з вікна пасажир м'якого вагону. І от він, ідучи містом о тій ранній годині, коли службовці тільки беруться розпалювати примуси, а двірники замітають вулиці, побачив на стіні ПАПІР, багато паперу, стільки паперу, що все його село і два сусідніх хутори могли б, сівши кружка навколо, скрутити собі з того паперу по цигарці.

Невже ж ти тепер засудиш нашого доброго древонасадця за те, що, одірвавши від вірша рядок:

З серця точить кров — і кров стає суниця —

бо з цього рядка найдовша могла скрутитися цигарка, тепер з синім солодким димом пихкає він ці теплі слова у незмірянний простір ранішнього всесвіту!

Тим більше, що він усе-таки сам попереду прочитав вірша, цей добрий древонасадець.

IV

— Чого ти шукаєш у моїм ридикюлі, о, Леонардо? — спитала прекрасна Альчеста. — Коли ти шукаєш там олівця, щоб записати вірша, або грошей, щоб заплатити древонасадцеві за вірш, або, може, ти шукаєш у моїм ридикюлі отой вчорашній вечір — коли ти цього шукаєш, то там не знайдеш.

— Я вже знайшов, — одповів доктор Леонардо і показав Альчесті невеличку мідно-бронзову цівку з яскраво-червоним кінцем. На білій стіні губним олівцем прекрасної Альчести Леонардо змалював пурпуровою лінією Дінець від Змійова й

до першої гори, ширшою одзначив кривавою смугою путь від першої до Козачої гори, накреслив ліворуч Біле озеро і ближче ліворуч — Косач з намистом озір аж до Білого озера, намалював затоки й коліна Дінця за Короповим хутором і Тридінчя, що веде до Бешкинів. Сміливими штрихами накладав він на стінку лісові гори, що їх археолог назвав би «змієвим валом», і взявся малювати верхній плив Дінця з Черемушної та Якубина до Ззідьок і паперового млина. Карта зростала й ширилася, уже вона доходила до долівки вниз і хапалася розгиллям своїм стелі вгорі, а Леонардо все малював губною фарбою озера й затоки, й коліна... Зненацька олівець задирчав у його руці і, намість ясно-червоної лінії, полишив за собою на стінці тільки синю дряповину.

— Ти вималював увесь мій губний олівець! — скрикнула перелякана Альчеста. — Чим я тепер фарбуватиму вуста? Це був такий прекрасний закордонний олівець. Чи ж може твій древонасадець зварити мені хоч щось подібне у своїм самограї? Немилосердний, неуважний Леонардо!

І, одібравши в нього недоламок олівця, вона уже зафарбувала йому червоним полум'ям його довгий клясичний ніс і лагодилася прикрасити так само його високе чоло, коли розчинились двері і в кімнату увійшов древонасадець.

— Самограй готовий, — сказав він. — Коли я був молодий, я ходив дуже швидко, за одним ступнем, як надмуся, так і перемахну сажнів п'ять, а може, і вісім. Раз поспорились ми з тестем, що він конем, а я пішки — хто раніше буде в Змійові. Він виїхав парою кіньми, а я так іду, немов не йду, а перелітаю сажнів чотири, п'ять, а то й десять. Прийшов, узяв хліба, оселедця, випив, закусив, а тесть ще онде — коло Провалля їде парою кіньми. От так я ходив, а самограй готовий, а це ви їм здорово розмалювали носа!

V

Древонасадець був чоловік високий і кремезний.

Сиве волосся, вистрижене, як щітка, рясно вкривало його круглу голову. Віспувате обличчя дивилося парою маленьких чорних очей, нюхало двома колосальними ніздрями, з яких, мов сталактити в печерах, звисало буйне волосся, воно ж росло з вух, з шиї, з кінця носа, з вилиць і з троглодитського підборіддя. Древонасадець міг би одночасно служити реклямою масти для волосся і реклямою безпечних бритов.

Як бритва подолівала на лиці древонасадця буйне волосся, так у душі його культура перемагала дикі селянські інстинкти.

Він працював тяжко, цей шестидесятилітній древонасадець. Щодня він возив у своє шале воду в бочці — на собі — впрягаючися в брезентову шлейку. Він поливав свої дерева і косив межі ними свою люцерну. Цю люцерну він по тому зносив на собі в стіжки. Зібравши урожай, він ішов за дев'ять верст пішки до Змійова, купував горілку і напивався п'яний. Напившись п'яний, він страшно осиплим голосом співав пісень.

Та він ніколи не забував попрохати вибачення в усіх за те, що він — необузданий хохол — п'є горілку і співає вголос. А на великдень його культурність розцвітала повним цвітом. Він голив своє покопирсане обличчя, а також голив свій округлий череп. Далі він одягав білу сорочку і застібував її в горлі бронзовим гудзиком. Після того він убирався в чорний сурдут з фалдами, взував нові чоботи, одягав нові нансукові штани, а на голову напинав чорного бриля котелком. Елегантно придержуючи котелка правою рукою, він у лівій покручував паличку з монограмою, люб'язно вклонявся направо й наліво сусідам і кожного разу ласкаво повертав голову на голій, зморшкуватій, мов у черепахи, шиї.

Так акуратно жив і працював шестидесятилітній древонасадець у своїм шале на гірнім березі Дінця.

VI

Але ефемерна баба, створена нашою нестримною фантазією, коли б вона, ця ефемерна баба, ідучи далі з Змійова на Коропів хутір, проходила б повз шале доброго древонасадця, могла б ще багато чого розповісти з його біографії.

Уявіть собі, що ця фантастична баба іде стежкою серед молодії ліщини, що поросла на порубі трохи вище від хати доброго древонасадця. Я думаю, вам траплялося, ненароком наступивши на кінець великої сухої гілки, раптом почути хруст за своєю спиною і уявити собі постать когось, хто йде за вами — ще й вітер зашарудів у сохлім листі — ви трохи злякано оглядаєтесь і бачите, що на стежці нема нікого.

Тепер вам легко буде уявити собі, що на стежці не тільки зашаруділо листя, не тільки хруснула гілка, а й запахло злегка борщем і печеним хлібом і бабиним потом — і от з-поза куща вишкандибала вона сама — легендарна баба.

Але тепер я вимагатиму від вас ще куди дужчого напруження уваги. Ви мусите уявити собі, що ця фантастична баба, яку нам так не легко було вивести втілену і вдягнену в чорну з горошком спідницю на стежку поміж ліщиною, трохи вище від хати доброго древонасадця, — що ця фантастична баба є не просто собі баба, а перша жінка доброго древонасадця, яку він за голодних часів був вигонив з хати, щоб менше було їдців.

Я знаю, що уявити собі таку річ дуже нелегко. Тепер у нас не середньвіччя, щоб здоровий мужик міг мати за жінку якийсь привид, деякий фантом, таку собі альгебраїчну формулу замість справжньої живої баби. Такі фантоми замість жінок тепер задовольняють тільки інтелігентську молодь, що боїться венеричної зарази і радше воліє мати діло з фантомами. Та все ж уявити собі сказане треба. Ця баба, уявімо собі, була першою жінкою доброго древонасадця.

Він вигонив її з хати взимку, її й двох дітей, щоб не об'їли його. Вона пішла десь світ за очі, одна дитина пропала, мов здимніла, а хлопець ходить з безпритульними і, кажуть, навіть з'являвся до древонасадця і пробував з ним балакати на дистанції. Балачка була недовга, бо древонасадець, добравши в чім справа, бадьоро вскочив у хату й різво вибіг знову надвір, клацаючи по дорозі замком берданки і закладаючи в неї патрон.*

Правда й те, що поцілити йому не довелося зовсім, бо безпритульний син зник у ліщині, і древонасадець, стріливши вслід, тільки обсипав шротом кущі.

Листя зашаруділо, хруснула якась гілочка, і все змовкло. На стежці нікого вже не було. Безпритульний син щез. Старий ще раз дико вилаявся і увійшов у хату. Вітер ущух, і кущі, і стежка, і небо над ними застигли на мить, мов намальовані.

VII

— Це моя рушниця, — сказав древонасадець, показуючи Альчесті й Леонардо на світло-жовте ложе і темно-синю цівку берданки. — Я як тільки її купив, то й поніс зразу до коваля — ми й одрізали дула на вершок або на півтора, щоб дужче било.

— Не думаю, хазяїне, щоб ви гаразд зробили, — сказав доктор Леонардо, — я запевняю вас, що законів балістики добре було додержано в цій рушниці, а тому вона тепер дуже розкидатиме шріт. Вона так розкидатиме тепер, що не тільки яка-небудь безпритульна дитина, а й доросла баба непоранена і незаймана проскочить крізь сітку вашого пострілу. Боюся я, що ви, зробивши чин обрізання над вашою рушницею, украй її попсували.

Але в цей момент щось хруснуло в ліщині — так чути було крізь відчинені вікна — древонасадець, ухопившись берданки, вискочив на двір. Альчеста хутенько підбігла до Леонардо і сховала голівку в нього на грудях. Кучеряве,

каштанове волосся лоскотало Леонардове лице, заповзало в вічі. Він цілував її ніжно і крадькома тішився з тонкого аромату дівочого тіла, волосся й туманних спогадів одекольоню, як з троїстого акорду, де одекольонь увіходив несподіваним, нелогічним бемодем. Він поволі повертав її голову лицем до себе, вона тихо заплющила очі, і їхні вуста стали помалу наближатися. І от Альчеста, хоч і з міцно заплющеними очима стояла вона, але побачила губи Леонардо зовсім близько від своїх уст. Є такий інстинкт — не подих, боронь боже, бо тільки зовсім невихована людина може дозволити собі дихати в таку хвилину — не подих і не погляд — бо очі чесно й солодко заплющені, а тільки інстинкт, що показує, коли вуста мають тихо зійтися. Ще міцніше заплющила очі Альчеста і зовсім злегка розкрила вуста...

Я почуваю, я цілком усвідомлюю собі мою повинність. Я знаю, що мушу вияснити перед читачем, хто саме з коханців — він чи вона — мають брати в свої губи губи коханої чи коханого, інакше сказати, кому належить право й обов'язок обіймати своїми вустами інші вуста.

Ще раз повторюю, що чесно доклав би всіх зусиль, щоб допомогти в рішенні цієї проблеми, але, на жаль, не маю ні хвилини, ані секунди часу.

Бо в той самий момент, коли Альчеста злегка розкрила вуста, над головами їх громом розтявся постріл...

VIII

Це стріляв древонасадець, що він, як успів уже забути неуважливий читач, вибіг на подвір'я з берданкою в руці і тим, власне, дав коханцям змогу поцілуватись.

Дуло ще куріло в його руці, він швидко бурмотів собі в бороду прокляття і пильно вдивлявся в ліщину понад подвір'ям.

Доктор Леонардо вистромився по пояс у вікно.

— Надаремно ви стріляли, добрий древонасадче, — ласкаво мовив Леонардо. — Я вже мав нагоду пояснити вам, що не тільки який-небудь безпритульний птах, а й ціла доросла баба, ваша жінка (коли б ви мали жінку), непоранена й незаймана, пройшла б крізь сіть вашого пострілу, бо рушниця ваша тепер страшенно розкидає.

Древонасадець нічого не одповів, а тільки бурмотів сам до себе якісь слова. Йому здалося за хвилину перед цим, що він побачив у ліщині на стежці свою першу жінку, котру він був вигонив із хати з дітьми, щоб не об'їдали його. Ще тоді він ясно й просто сказав їй, щоб не підходила до його хати і що інакше він її застрелить.

Вона давно вже вмерла, але що ж то шаруділо в ліщині і що це за баба ввиділася йому на стежці? Не може бути, щоб проклята баба була так живуца, щоб прийти з гробу до його хати й розповісти його гостям, як її вигнано геть узимку, як один її син вештається з безпритульними, як другий син повернувся додому, а батько одрізав йому ногу й пустив старцювати, як ця одрізана нога принесла йому щастя, як він розторгувався, як став «інвалідом» без мит і податків торгувати в Слобожанській Столиці, а тепер ще оженився і збирається цього літа приїхати гостювати до батька. Не може того бути, щоб вона прийшла все це розповісти його гостям, розповісти про першого сина — безпритульного, другого сина — крамаря і про себе саму — покійницю!

Але все ж таки, що ж то шаруділо там, у кущах?

Древонасадець загонив ще один патрон у берданку і пішов у ліщину. Він вийшов на стежку і пройшов нею скільки ярдів. Ліворуч у кущах щось хруснуло, він звів рушницю і націлив.

З-під листя випросталась колосальна фігура чоловіка з одною дерев'яною ногою.

— Це ви, батьку, — сказав він холодним низьким голосом. — Я загубив ось тут ключа. Допоможіть, пошукайте, а то мені з одною ногою важкувато лазити попід кущами.

Приїхали до вас на дачу. Клава он там сидить — узувається, чи що. Ви, знаєте, дивіться краще, коли б'єте з берданки горобців: Клава каже, що на неї щось згори сипнуло. Я так думаю, що це ваш бекасятник. А втім, їй не кажіть, бо злякається.

Він підняв ключа, допоміг жінці встати, і вони всі троє поволі пішли до хати.

ІХ

Коли б Леонардо і Альчеста ще були б у хаті, вони не побачили б аніякого сліду ворожнечі меж батьком і сином, якому він колись одтяв ногу, щоб той краще заробляв, старцюючи. Син ставився до батька трохи звисока, як усе ж таки містянин, а не селяк, та й багатша людина. Батько поважав сина й лише зрідка перечив йому в тоні дідівської мудрости (а ця мудрість, водячися понайбільше на печі, не має великого впливу на господарювання).

Але Альчеста і Леонардо цього не побачили, бо вже вийшли крізь фіртку на дорогу і спускалися до річки, несучи в руках троє весел, що з них третє вживається в Слобожанській Швейцарії замість керма. У лісі сопілка виспівувала схід сонця й поволі наближалася до подорожніх.

— Це чередник, — сказав Леонардо, та коло древніх звуків дерев'яної флейти він не чув коров'ячих дзвоників, і серце йому стиснуло зловісне передчуття. Одинока й самотна співала сопілка, і чимраз ближче вони підходили до неї.

— Ми попливемо з тобою, о, Альчесто, — сказав доктор Леонардо, — у тихі озера Слобожанської Швейцарії. Ми досі пливли рікою — он там коло Козачої гори, де колись татари загнали козаків на кручу, женучи їх зі степу, і козаки пропали, упавши з прикрової височини в Дінець — коло цієї Козачої гори кінчається перше пасмо гір, Дінець розливається в подолі Бешкинським і вже аж за Бешкинем знову підходить до другого пасма гір. Там починається Озірна Швейцарія.

Забудьмо про доброго древонасадця й полишімо його вирішати свої сімейні справи з допомогою його непристріляної берданки. Тим паче, що навряд чи йому вдасться вирішити оті сімейні справи з достатньою радикальністю. Як я вже мав нагоду зазначити, крізь шротову сіть його пострілу легко могла б пройти конкретна доросла баба, а не тільки та примара сімейного неладу, яку він забачив у кущах. Покиньмо його і подивімось на чабана, що так солодко грає на сопілку.

Це мовивши, Леонардо розсунув дерзке гілляччя молоді ліщини, покинув на стежці весла і зник у гущавині. Із самого рання Леонардо ні на мить не розлучався з прекрасною Альчестою, і тепер він почував непоборне бажання з нею на мить розлучитись. Він біг дуже швидко і умисне віддалявся від стежки, намацуючи в кишені останній номер італійської газети «Воче-Дель-Пополо».*

— Леонардо! — довго й тоскно залунав голос з далекої стежки. — Леонардо! Я тебе не бачу.

Знову ліщина стяла серце доктора Леонардо пружними обіймами. Йому зробилося млосно, йому здалося, що він назавжди втратив Альчесту, що її ніколи не мав. Але було так, що він не міг зсунутися з місця, не міг би зійти з нього, коли б навіть древонасадець, узявши його за привид першої жінки, був би націляв його з непристріляної своєї берданки.

— Леонардо, ти покинув мене! — ще раз проквилів ніжний голос Альчести і змовк. Ліщина тихо схилилася над доктором, його стало млоїти, на мить сонце пронизало корони дерев, і Леонардо зомлів.

Х

Тим часом Альчеста, ламаючи руки і спотикаючись об весла, що мертві лежали на лісовій стежці, бігла вперед. Перед нею щось хруснуло в кущах, — Леонардо! —

скрикнула вона і кинулась до нього, але з кущів виросла гігантська незнайома постать.

У лівій руці постать тримала дерев'яну сопілку. Ласкаво посміхаючись, гігант підійшов до Альчести — а вона стояла перелякана й не знала, чи їй тікати назад, чи спитати про Леонардо.

— Я студент, — сказав гігант, — і прізвище моє Перебийніс. Мій прадід колись давно просив чимало — сімсот козаків з собою. Він рубав ляхам голови з плечей, а решту топив водою, як вам про це розповідав доктор Леонардо, коли ви пливли човном повз Манастирську гору. Я допіру був вирізав своє прізвище на кручі, я бачив вас у човні. Я хотів гукнути з гори, бо ви завоювали моє серце, але доктор Леонардо...

— Леонардо покинув мене, — тихо сказала Альчеста, і з-під довгих темних вій поточилися дві великі ясні сльози. Студент узяв її за руки.

— Я грав для вас на сопілку, — просто сказав він. — Я грав мелодію про Перебийноса, мого прадіда. Забудьте про Леонардо!

Він витяг з кишені номер газети, передостанній номер «Воче-Дель-Пополо». Він розгорнув газету, обережно вийняв з неї шматок сала і показав газету Альчесті.

— Доктор Леонардо Пацці, — написано було в газеті італійською мовою, — як виявилось, зовсім не є доктор Леонардо Пацці. Установлено, що справжнє його прізвище Дон Хозе Перейра і що він зроду еспанець. Повідомляють...

Але Альчеста не слухала далі. Розгніваним жестом вона наказала Перебийносові не читати.

— Еспанець! — закричала вона. — Еспанець, і він наважився!... він посмів!... Спазми здушили їй горло, вона поточилася, повіка зімкнулися під вогненними очима. Перебийніс легко і зручно підхопив її правою рукою. Лівою він підібрав весла і побіг стежкою вниз до ріки.

Щось тепле і м'яке ласкаво залоскотало шию Альчесті. Вона опам'яталася і схопила рукою пухнате руно рогозу. Під собою вона побачила воду. Перебийніс стояв коло причалу і, тримаючи її правою рукою, одмикав човна.

— Як мені звати вас, мій спасителю? — тихо спитала Альчеста.

Перебийніс не одповів нічого. Він одімкнув човна, заправив весла в бабайки, улаштував сало на носі, посадив Альчесту на кормі і двома могутніми ударами вигонив човна на середину ріки. По тому він звів голову; і його ясно-блакитні очі зустрілися з темними очима Альчести.

— Ви можете звати мене Орестом, — сказав він. — По-нашому це буде Яресь. Ви чуєте, як солодко ячать бджолоїди і шугають над кручею. Ви бачите, які золоті їх тіла і які блакитні їх крила. Я, дужий і веселий, повезу вас у далекі озера.

— Оресте! — Ні... Яресю! — мовила Альчеста. — Подивіться, як грає вода під сонцем. Подивіться, як дугою зігнулася куга* і в дузі найніжнішою плівкою устряг водяний шар. Він грає сімма фарбами райдуги, він тремтить усіма фібрами своєї ефемерної душі, але він живе, і повз його вода, його мати, тече в далекі озера. Яресю! Наша зустріч — як це невічне водяне око — настане ніч — і назавтра його може не бути. Яресю! Пливім у далекі озера!

— Альчесто! Вже минають гори, і от вищі й буйніші підходять до берегів очерета. Мов кінне військо, стали вони коло води напувати коней, і значки їх хиляться і мають над головою. А коли звечоріє, вони стануть чорні й грізні, як незчисленні інтегралі у книзі професора Струве, що по ній мені, леле, доведеться складати іспит. Трудні ті інтегралі для козацького внука і селянського сина. Та я подолаю їх, як цей човен перемагатиме очерета в озерах, пробиваючи стежку. Дивіться, очерета стали, мов кінне військо, над водою. Вони кивають головами й списками, це вони кажуть вам, що я люблю вас, Альчесто!

— Яресю! Вже минають гори, і ліс на них тремтить. Він тремтить, і нікель сиплеться на нього з сонця, обсипе ясен, блисне в землю і знову займається на коронах. Ніби зелені шовкового паперу корони розмінюються на нікелеві гелери і падають униз, підкопуючи ясеневий бюджет. Нікелем блищать ясени і минають на горах. Вони видзвонюють вам, що я люблю вас, Яресю!

ХІ

Минули гори — Дінець розбивсь на Тридінчя й пішов один на Гомільшу, один під дюни ліворуч і один посередині. Перебийніс не вигрібав, бо човен сам нісся середнім Дінцем. Береги стисли його, він був як блискуча залізнична колія з двадцяти дзеркальних рейок, щільно споєних одна з одною. Човен летів по сталевій смузї, качки хмарами здіймалися на луках і з свистом летіли над головою. На березі сидів кроншнеп і встромив кривий ніс у мулку землю надбережжя. Чайки-тічитки чвалали бурими крилами в повітрі і раптом, як сніг, сипалися на луках.

Просто перед човном мрів Черкаський Бешкинь.

— Через міст від Черкаського Бешкиня буде Руський Бешкинь, — сказав Перебийніс. — Коли б я був ваш доктор Леонардо, — додав він похмуро, — я почав би розповідати вам про слово Бешкинь і що може значити це тюркське слово, далі — що таке Черкаси і як воно вийшло, що воно, оце слово, означає український народ, а наприкінці, щоб зробити вам приємність, ще раз сконстатував би, що Руський Бешкинь є село сифілітичне.

Але я не доктор Леонардо (як, утім, і він не доктор Леонардо, а просто собі якийсь еспанець Дон Хозе Перейра) і замість статистичних даних про сифіліс у Бешкині розповім вам казку про Велику Любов, бо, нарешті — що таке є й той сифіліс, як не знак від Великої Любови.

На однім хуторі недалечко Дінця жив вікодавній мудрий дідусь-пасічник. Багато років він добував меду з вуликів, багато років райдужні бджолоїди ловили його бджіл, аж от одного року зазнав дідусь любови.

Але полюбив дід не дівчину молоденьку і не ловку молодицю і не стару бабусю. І не хлопця полюбив дід, як подумали б стародавні елліни, коли б довелось їм послухати моєї казки.

Дід полюбив собаку — і собака полюбив діда. Укупі вони ходили на пасіку, і бджоли, поважаючи діда, шанували також його собаку. Уночі собака з'являвся на піч, і дід спав, поклавши сиву голову на його велике кошлате тепле тіло.

І от завжди в любові буває біда, коли нерівні віком ті, хто люблять одне одного. Старий був дід, а собака був зовсім молодий, йому хотілося гасати на полях, полювати, ловити все, що лякалось і тікало. Отож одного дня собака задавив курку.

Дуже гнівалися хазяї, сини дідові, але старий так сумував, що вони простили собаку. І знову щасливо жили дід з собакою, коли одного вечора собака не витримав спокуси і знов задавив курку.

Коли дід це побачив, у нього аж захололо на серці, і він зробив те, проти чого опиралася вся його душа, — він узяв дрючка і з слізьми на очах побив свого собаку. Та не помоглося й це, і сини дідові, щоб не було шкоди в хазяйстві, посадовили собаку на цеп. Уже не міг дід обідати вкупі з улюбленцем своїм, ходити з ним на пасіку й гуляти в полі і тільки щовечора приносив йому добрий шматок від свого злиденного обіду. І собака, сумний і невеселий, лизав дідові руку, аж сльози стояли тому в очах. І дід ішов сам спати на тверду незатишну піч.

Уранці наклав дід у торбу хліба, вийняв у миску меду, наклав чистим рушничком і поніс продавати в місто. На цілий день ішов старий, тож, підійшовши до собаки, довго

його гладив і потішав, а тоді оддав йому половину свого хліба, поцілував у писк і пішов геть у місто.

Собака поривався, вив і скавчав, і стрибав на цепу, але дід уже вийшов з двору. І до кола, що на ньому прикутий був цеп, підійшли кури.

Не знаю, як то сталося, тільки собака знов согрішив. Вибігли хазяї, бо була неділя і вони лежали в хаті, і, побачивши що собака задавив курку, зарубали його сокирою і одтяли йому голову.

Надвечір дід повернувся з міста. Він зберіг ще кусень хліба, а на гріш, що зверх карбованця прийшовся за мед, купив скибку ковбаси. Та, коли він увійшов у двір, собака не кинувся на цепу і не привітав його радісним криком. Дід підійшов до кола й побачив, що собаки не було.

Значить, сини схаменулися й спустили його улюбленця з цепу, — подумав дід. І він пішов у садок шукати собаку і умисне не гукав, щоб самому знайти улюбленця й дати йому поїсти.

Він найшов його серед бур'яну — тільки якось чудно стояв собака й мовчки, зовсім незрушимо дивився на нього. Дід гукав і манив, але собака не поворухнувся. Дід підійшов ближче і побачив мертву голову, настромлену на палю.

Недовго постояв дід, а тоді зняв голову з палі, погладив її і обережно поклав у торбу. Узяв він і палю і уломив від неї саме стільки, щоб добрий був ціпок. Потім він повернувся, вийшов з двору і пішов світ за очі.

ХІІ

Уже минули бешкинські луки, уже Три Дінці зіллялися в один і розляглися широким плесом, уже одна сага пішла за Черкаський Бешкинсь, уже засиніло за мостом друге пасмо гір, а Альчеста все ще сиділа нерушимо й не сказала ні слова на Орестову казку.

Синілося друге пасмо гір, а за ним бовваніло ще щось, куди більше й величніше і ще синіше, і ще темніше.

— Гроза, — сказав Перебийніс. Ще навколо пекло полуденне сонце, ще ні одної тіні не було на Дінці, а вже росла й набрякала сиза озія край неба. Дуже швидко вона неслася правим берегом, гору за горою вкривала тінь, сага за сагою темніли, і блиск сходив з води. Тінь грянула по Дінцю, очерета стояли зовсім тихо, далекий і грімкий розлігся гуркіт над горами.

— Я боюся, що буде дощ, — сказала Альчеста, — а моє пальто зосталось в Леон... у цього підлого еспанця. Я промокну і застуджуся, і умру, мій Яресю — де ти мене поховаєш?

Перебийніс не відповідав. Вибравши місце в лісочку на березі, він скерував туди човна. «Ой наступає та чорна хмара», — співав Перебийніс, і хмара справді наступала. Човен прянув об беріг, Перебийніс вискочив і допоміг вийти Альчесті. Подержавши її трохи в руках, він ніби з жалем поставив її на землю і взявся до човна. Він рвонув, і човен — плюскнувши, як качка, вискочив на беріг. Тоді Перебийніс акуратно вийняв весла, добув з човна сало, віддав його Альчесті і, ухопившись край човна, враз перекинув його долі черева.

— До корчми гулять, — доспівав він і, знову взявши Альчесту в руки, вигідненько влаштував її під кормою. Потім він нагорнув з одного боку човна піску, а з другого підпер борти гіллям. Після того він сам заліз під човна, а босі ноги, бо не вміщалися під ним, витяг далеко вперед, так що вони мало не сягали води.

Налетів вітер, по воді пішли жмурки, вітер ущух і ліг штиль. Перебийніс саме встиг добре обдивитися рукою, чи Альчесті ніде не протікатиме, як грім ударив просто над головою, гунув шквал, грянув дощ, наче небо, як колосальна цистерна синього заліза, розривалося на друзки, гупало, ляляло, знову рвалося і знову гупало і ляляло.

Німий Дінець за Бешкинями враз ущерть наповнився звуками. Дощ сік дно човна, цебенів по дереву, мільйоном голок пронизав ріку, гілля тріщало, лист буяв і шумів і буй-блискавка розривала залізну цистерну неба. Альчеста притулилася до Перебийноса, як кошени, він з насолодою витяг ноги ще далі під дощ, і вони сиділи мовчки, поки небесні грузовики гуркотали громовими рейками просто над їх головами.

На протилежнім березі над вербою проглянуло крізь хмарні кучми, як сльоза, чисте блакитне око, і Альчеста загомонила.

— Ця дика, огидна буря, така, як твій народ, о Яресю, — сказала вона. — П'яний селянин Черепаха, що люто б'є свого вірного коня Володьку; звір-древонасадець, що вигонив свою жінку з малими дітьми на мороз, одрубав своєму синові ногу і тепер стріляє в кущі, коли думає, що то іде його жінка; люті пси, що забили дідового друга собаку і настромили голову на палю за те, що собака задавив якесь курча, — всі вони у стократ гірші й дикіші за цю бурю, вони огидні різники, ці люди. Чи не правда ж, Яресю?

Грім викотив уже свої чавунні барила ген за Бешкинь на Коропів хутір, блискавиці мовчки блимали десь далеко, і тільки дощ м'яко ллявся ще над річкою і берегами. Перебийніс добув сопілку й заграв.

Дитячим голосом, мов дівчина-школярка, сопілка сказала, як щука-риба одбила од берега ряску, як було літо та й стала зима, як мороз-морозенко скував воду, як прийшла красна весна і в гаї зелененьким орала дівчина воликом чорненьким. Коли сопілка про все це розповіла, Перебийніс звичайненько обтер її і сховав у кишеню.

— Альчесто! — сказав він. — Ти чула, як під час однієї полярної експедиції двоє італійців, закинуті серед льоду, забили і ззіли свого товариша норвежця, зжерли сирцем-сирового, бо не було вогню, щоб зварити з нього суп або хоч спекти, як шашлик, на ріжні?

Може, ти скажеш, що це були дикі огидні звіролюди, і я думаю, що ти це й хочеш сказати. Але тому неправда — це були дуже хороші культурні люди, виховані, освічені люди, здатні до делікатних і ніжних почувань. Можливо, що це були доктори або й навіть професори.

Як же вони могли так некультурно зжертви свого товариша, сирового норвежця?

Народ, про який ти кажеш, дійсно чудний народ. Він створив чудесну музику і надзвичайне малярство, що його примітиви здаються паризьким мистцям за акме досконалости, небувале декоративне мистецтво. Він скомпонував епічні пісні, незгірші від кодексів Гомера. В особі своєї інтелігенції він навіть спромігся створити таку-сяку літературу та, хоч і паршивеньких, істориків літератури.

І от цей самий мистецький народ, що дорівнюється в художній умілості навіть негрському, а не тільки японському талантові, цей самий народ зовсім не розуміє краси. Краса для нього не існує.

У цій прекрасній ріці він убачає тільки деякий спосіб комунікації — можливість пересуватись довбаним човном. Крім того, він хижацькими методами винищує в ній рибу і в плесах її качок.

З м'якого ласкавого рогозу, що так тихо лоскотав тобі шию, коли ти сідала в човна, Альчесто, він плете рогожі і продає їх за безцінь у Слобожанській Столиці, продає їх за злиденні копійки, що ти їх охоче заплатила б удесятеро, аби рогіз зостався красувати в затоках.

Більше того, в голодні роки він викопував саме коріння цього рогозу, винищуючи його зовсім, підсікаючи саме рогозове життя тільки для того, щоб собі пожертви і дітей тим корінням нагодувати. Уяви собі, вони жерли коріння рогозу, ці люди!

Ці гори для його просто нерівні місця, на яких не можна орати землю, а плеса, саги й затоки — це, на жаль, затоплені водою сіножаті.

Сама літня година, грандіозне сонце і ясне, і чисте, і ясне небо тільки нагадують йому, що треба б дощику на посів, а коли він дивиться на орні океани жита, створені його виснаженими руками, він замість упливати мрією за хвилями колосся, рахує, скільки копиць його він назбирає сей рік.

Ліс! Він хотів би вирубати цей ліс і продати його. Очерета! Він косить їх і укриває ними свою злиденну, погану хату. І навіть оту сіру чаплю, що летить над бором, він ззів би, коли б міг її спіймати, хоча вона, та чапля, страшенно одгонить рибою.

Я син цього народу, Альчесто, і я викопував рогіз і їв його. Я спав під очеретяним дахом і я забив колись рудого собаку, щоб пошити собі на зиму шапку з його шкіри.

Тепер я викопую з книги професора Струве інтеграли. Я хочу вивчитись робити краще життя. Десять років, Альчесто, — це дуже короткий час, і за десять років трудно підняти життя, налігане двома стами років рабства.

Перебийніс виліз з-під човна. Дощ перейшов, Слобожанська Швайцарія вигравала під сонцем. Перебийніс одним легеньким рухом перекинув човна і в ту ж мить спіймав на руки злякану Альчесту. Оберігаючи її шовкові панчішки і елегантні черевички від вогкості, він поставив її, наче порцелянову статуетку, в човна. Він одшукав сало і акуратно уклав його на носі човна. Далі він легенько піддав човнові коліном, і той вкупі з порцеляною богинею плавко спустився на воду. Перебийніс улаштував весла і лагодився сідати. В цей момент щось зашаруділо в кущах, і на беріг вискочив бандит з рушницею в руках. Альчеста заніміла від жаху, Орест Перебийніс ураз повернувся ліворуч, колосальним стрибком упав у ліщину і зник з очей.

ХІІІ

Альчеста встигла тільки побачити, що бандит був увесь обсипаний тирсою, наче він, замість грабувати подорожніх,

цілісінький день пиляв дрова. Обсипане білою тирсою обличчя бандитове на одну коротку мить здалося їй страшно і незрозуміло знайомим, ніби вона довгі роки щодня бачила його уві сні. Але думки ці майнули Альчесті як блискавка, бандит, не спиняючись, кинувся до човна у те місце, де було заховане сало.

— Яресю! — в смертельнім жахові скрикнула Альчеста. Бандит лівою загрозливо навів на неї рушницю, а другою рукою діставав з човна сало. Добувши його, бандит ступив до Альчести, вона заплющила очі й зомліла.

Довгі роки подорожі з доктором Леонардо, його любов до неї, остання подорож у Слобожанську Швайцарію, квас на базарі, селянин Черепаха, легендарна баба, добрий древонасадець, його жахлива біографія промайнули в її уяві. Немов удалині заграла сопілка, і раптом усе затулила гігантська постать Перебийноса...

З крахом хруснуло гілля, з кущів вилетів Орест Перебийніс і, підскачівши до бандита, одним могутнім ударом перебив йому носа. Бандит покинув рушницю і сало, схопився обома руками за ніс і втік у хащі, обтрушуючи все по дорозі білою тирсою.

Перебийніс підійшов до Альчести і ніжно поцілував її в напіврозкриті вуста. Мов квітка лев'ячого зіву, вуста її зімкнулись, вона відповіла довгим солодким цілунком і отямилась.

Сонце грало, як і раніше; до неї ласкаво посміхався Перебийніс, наче нічого не трапилось і смерть не дивилася їй у вічі з темного ока рушниці. Навіть сало, як і попереду, лежало спокійне і самовпевнене на носі човна.

Тільки на траві лежала рушниця, а в руці у Перебийноса виблискувала якась довга зубчаста річ. Перебийніс уклав її в човна, поклав також рушницю і, одштовхнувши від берега, взявся до весел.

— Бандит не дешево заплатив нам за напад, Альчесто, — сказав він. — Він утратив пилку і він утратив рушницю, а

здобув він тільки перебитий ніс. Але я не можу картати його за злочинні наміри, і мені трохи шкода, що я так неделікатно обійшовся з його носом. Я цілком розумію його — адже ж на човні він бачив сало!

Людина, що їсть тільки пісний борщ з хлібом, а подекуди й без хліба, легко може забути про моральні закони і про священне право власности, коли побачить шматок сала у п'ятнадцять кубічних дециметрів завбільшки.

Альчеста стала в човні і дивилася ліворуч. Лисівський хутір стояв на пагорбі, і від нього починалися озера. Повні й тихі лежали вони в м'яких берегах очерету, і око відгадувало, що в очеретах тих часто немає берега, а знов починається якесь невидиме велике озеро. Ряскою вкрилися рясно озера крайоруч, але всередині були тільки білі хмари в блакитному небі. Кущами ріс горобинець у килимах ряски, ті кущі стриміли вгору, як хвости велетенських щук, що занурили голову в саме дно глибокого озера й так застигли.

— Яресю! — мовила Альчеста. — Починається Озірна Швайцарія. Я бачила Фірвальдштетське озеро і Женевське озеро в тій Швайцарії, що раніше постачала на весь світ швайцарів, а тепер постачає молочний шоколад «Тоблер».

Прекрасні ті озера і куди більші від цих, і вода в них ясна й блакитна. Але вони камінні й математичні, відчуваєш, що в них усе ж таки не вода, а H_2O , а колір її не небо, а анілін, і що все це зробили невтомні кубісти для епатації американських мільйонерів.

Оці озера не такі. Не думаєш про те, як їх наливав весною Дінець у яри та яруги, як вони бралися очеретами й лататтям, а відчуваєш тільки, що повік не випити сірим волам цієї води і не розбити ряски качиній нації. Яке ім'я добереш ти цим озерам, Яресю?

Перебийніс захопив правим веслом — і човен понісся на очерета. Він устав і, схопившись за зілля, втяг човна в гущавину. Перед човном Альчеста побачила вузесенький

коридор межи мільйонів гнучких колон. Вгорі над колонадою простяглася така ж вузесенька стежка неба.

— Як тут затишно і спокійно, — млосно зітхнула Альчеста. — Нас ніхто не бачить тут, Яресю. Ми самі.

Але Перебийніс не повернувся до неї. Він випихав човна веслом по стежці. Шелестів очерет, вгорі як заблимав високий свист, і в рямцях небесної стежки, немов на екрані кіно, на мить з'явилася низка живих хрестів. Свист голоснішав, виріс і затих — качки щезли з рямців, і свист їхніх крил розтопився в шумі очерету. Човен вплив у кругле й чисте озеро.

— Це Макортетик, — сказав Перебийніс. — Він круглий і глибокий, як макотерть.* За ним за очеретами пливуть Біле, Хрещате і Червоне озера і увіходять у ліс до лісових озір.

Він знову сів веслувати й глянув на Альчесту. Вона відвернула голівку й дивилася назад в очерета.

— Альчесто! — покликав Перебийніс. — Чого ти шукаєш у пережитих, минулих очеретах? Перед нами далекі озера!

Але Альчеста не відповіла. Вона думала про колонаду очеретів, де було затишно і де ніхто не міг бачити їх. В прекрасній отельній кімнаті вона не почувала себе так спокійно і певно, як у цім очеретовім коридорі. В отелях бувають замки і бувають непомітні щілини в стінах. А там, у тій колонаді, нічиє око не могло б побачити, що роблять двоє коханців, хіба що качки, пролітаючи вгорі, могли б подивитися на людську любов, і від цього ще солодші, ще тоскніші ставали думки про колонаду в очеретах.

Альчеста на мить глянула Орестові в вічі, і йому здалося, що в її погляді були зневага, любов, сором, ненависть, холодне презирство.

— Альчесто, — сказав з одчаєм Перебийніс. Але вона знов відвернула голову.

XIV

Випливли з-під човна і залишилися позаду Біле, Хрещате і Червоне озера, та ні Хрещате, що немов візантійський хрест, ні ясне Біле, ні велике Червоне не змили з лиць Альчести гнівної задуми. Вона уперто мовчала і на слова Орестові тільки відвертала голову.

Перебийніс замовк і став гнати так, що вода кипіла і грала під човном, а зілля по берегах, як зелені поплавці, то виходило голе з-під води, то занурялося по шию.

Нарешті Перебийніс вибрався знову в Дінець. Підгір'я правого берега свіжою соковитою озією затулило передвечірнє сонце, а за підгір'ям ліс Тюндик лавами сходив на ще вищу трикутну гору і, прикро підійшовши до самих брам сонячного галагану,* здивовижений спинявся і ставав на шпилі, розоравши хмари. Гей, угорі стояв ліс!

Затриманий Геївською гаттю, став і Дінець. Не дзюркотіли поміж трави його води, а з краями врівень наливши лоно, стояли як велетенська ванна, ніби одна крапля могла переповнити їх і затопити всевіт. З лівої руки теж виріс лісок, і тільки в прорізі межі берегами то з'являлися, то щезали геївські оселі.

Вони з'явилися востаннє, і знову Перебийніс прикро повернув у лівий беріг. Між деревом одтулилася вузенька чорна протока, роздалася в малесеньке чорне озірце, човен з розгону зійшов на спадистий беріжок, засичав і став.

Перебийніс покинув весла, схопив рушницю й пилку і вистрибнув у ліс.

— Ви забули про ваше сало, — сказала Альчеста холодно і ввічливо. — Будьте ласкаві взяти його: я не потребую подарунків.

Перебийніс повернувся і глянув на неї. На сонячнім обличчі його боролися усмішка і ласкавий докір. Він насупився, та голос його був, як і раніше, ласкавий і теплий.

— Простіть мене, — сказав він. — Заради всього любого і прекрасного на світі — ні, вислухайте мене, Альчесто, хоч востаннє, — заради того, що ви сказали отам — в очеретяній колонаді — дозвольте мені залишити сало в вашім човні ще на півгодини! Ви дозволяєте, ви не можете не дозволити!

Він підійшов до рівного високого ясена і почав його пиляти знизу.

Альчеста знов відвернулася і, зриваючи якісь квіти, кришила їх межи тонкими пальцями своїх клясичних рук. Пилка дзижчала, тирса намистом лягла круг підніжжя ясенового, а Перебийніс пиляв і пиляв. Він вийняв гарячу пилку і понюхав її. Раптом на обличчі його з'явилося таке неймовірне здивовання, що Альчеста не витримала, і погляд її став як знак запиту.

— Пилка пахне йодом, — сказав Перебийніс. Він покинув її, кинувся до рушниці і став її нюхати всю вдовж — від мушки й до прикладу. Коло замка його ніс спинився.

— Рушниця одгонить касторкою! — сказав нарешті Перебийніс і помалу спустив її на землю. Він струсонувся ввесь, ніби прокидаючись від ідіотського сну. «Я не розумію, — сказав він. — Невже?...»

Але Альчеста вже встигла опам'ятатись. «Мене не цікавить, чим пахне ваша пилка і ваша рушниця, — сказала вона льодовим голосом. — Будьте ласкаві кінчати ваше діло і взяти з човна ваше сало».

Перебийніс ще раз струсонувся і знову взявся до роботи. Ясен зарипів і похилився. «Ах!» — мимоволі зойкнула Альчеста. Перебийніс ускочив по коліна в воду, і там, де він допіру стояв, ясен з крахом ліг на землю.

Знову Перебийніс підійшов до нього з пилкою. Коло прикорня він одрізав від стовбура двоє рівних кружалок, ці кружалка він притулив устой до пня, узяв рушницю і націлив у центр кола.

— Синьоро! — сказав він. — Я мушу потурбувати вас, вистреливши з рушниці.

Альчеста затулила вуха. Перебийніс вистрелив і вибив шротом середину в кружалках. Він знову взявся до пилки і випиляв циліндричну цівку. На кінцях тієї цівки він понасаджував обидва кружалка, як колеса на вісь. Потім він підійшов до Альчести.

— Синьоро Альчесто! — урочистим тоном почав Перебийніс. — Я розумію ваші почуття і, хоч я глибоко переконаний, що не хотів учинити нічого неделікатного, я не буду себе боронити. Умовімося, що, не спинивши човна в тій далекій очеретовій колонаді, я допустився непростої провини, я смертельно поранив ваші почуття. Але ми не можемо зараз розлучитись.

Не будьмо згадувати про те, що вам дуже не легко було б самій найти звідси дорогу до станції, щоб сісти в потяг, який повіз би вас назад у сонячні подоли Кампанії, при умові, що на паспорті вашому уже є італійська віза.

Але згадайте, що ви не були ще в Лісових озерах Слобожанської Швейцарії.

Людське життя, синьоро, — це дивна і незрозуміла річ. Буває, що молодий натхненний юнак, учившись пильно політичної економії, української стилістики і навіть англійської мови, бувавши в громадянській війні і урятувавшись від смерті тільки тим, що в ворожому кулеметі трапився один з чотирьох сот шестидесяти семи перебоїв, які, відома річ, належать до кожного кулемета і які перебої можна і слід виправляти чотирмастами шістдесят сімма способами, любивши дівчат ревно й ніжно і у відповідь мавши від них таке ж ніжне й ревне кохання і наостанці узявшись перекладати українською мовою роман французького академіка, що цей юнак перейшов усю ту довгу та розмаїту житецьку путь лише для того, щоб, вертаючись додому з інтимної, веселої бесіди, загинути під колесами трамваю!

Але згадаймо ще, що той юнак жив життям, попереду не призначеним і не сплянованим ніким.

Ви ж, прекрасна Альчесто, ясно бачите перед собою свою путь життьову. Усе ваше музично гармонійне життя, довгі роки подорожі з ученим доктором Леонардо, остання подорож ваша в Слобожанську Швайцарію і темний кінець тієї подорожі — усе це, гармонійне і неминуче, постало в думці того, хто створив вас, прекрасну Альчесту, і вченого доктора Леонардо. Ви не можете не поїхати в Лісові озера і ви мусите їхати в Лісові озера зі мною, студентом Орестом Перебийносом.

Альчеста посміхнулася так, що в Перебийноса одразу стало тепло на душі.

— Я не розумію й половини того, що ви сказали, велемудрий синьоре Перебийносе. Наскільки я бачу, ви ще не загинули під колесами трамваю, і я раджу вас у майбутньому обачно переходити хрещатики Слобожанської Столиці. Коли ви випиляли ці дерев'яні колеса для того, щоб загинути тут під ними... що ж, і це вам не вдасться, бо я не бачу над цими колесами трамваю. А щодо доктора Леонардо, про якого мені вже легше згадувати після того прикрого інциденту в очеретовій колонаді, то ви самі ж мені показували передостанній номер газети «Воче-Дель-Пополо», де було написано, що він зовсім не є доктор Леонардо, а тільки якийсь нікчемний еспанець Дон Хозе Перейра.

Яку ж ціну я маю скласти вашій філософії про гармонійність і пляновість мого життя?

Але ви слушно сказали, що я не вправилася б сама добитись до станції. Я залежу від вашої волі. Я сподіваюсь, що ви допоможете мені виїхати звідси надвечір і в усіх маршрутних справах зовсім покладаюся на вас. Коли така ваша ідея — будь ласка, їдьмо через Лісові озера.

Перебийніс підкотив вісь з колесами під човен.

XV

Кажуть, що роз'ятрена фантазія мистця може химерністю і надзвичайністю своєю випередити найдивовижніший витвір Натури, наймонструозніший факт Реальної Дійсности.

Але я признаюся, що вкупі з громадянами реалістами ніколи не йняв цьому віри. І той, кому ще треба доказів, мав би подивитися на човен, що їхав на колесах у цілком реальному лугові, серед живих і соковитих осик та ясенів, живий студент з химерним прізвищем Перебийніс (яке дійсно вирізане на кручі межі Задонецькими і Короповими хуторами, в чому кожен може сам переконатись) котив цього човна за весло, як за штельвагу, а в човні сиділа прекрасна жіноча фігурка — жива італійка Альчеста в літі тисяча дев'ятсот двадцять восьмого року. Я думаю, що цей абсурдний факт, це гротескне сполучення несподіваних чужорідних елементів у прозаїчному лісі навпроти Тюндика самі по собі могли б переконати найбільш завзятого скептика.

Отже, човен котився лісовою дорогою. Як деякий запорожець, могутній Перебийніс тягнув чорноморську чайку на перетяжці, на носі спочивала берданка — бойова гаківниця, прекрасна генуезька бранка, задумлива й сумна, сиділа в кораблі, і корабель ваги-переваги никав по хвилястій лісовій дорозі.

Немов чайка, що шукає в лузі при битій дорозі свої любі діти, шугав човен у коломиї і знову підіймав голову, вибираючись на спадисті сугорби. Дитячі дерев'яні колеса незграбно пурхали в колії, і вісь, як кустарна дирчітка, наївно торохтіла під човном. Немов колосальна лялька сама їхала на колесах у дарунок лісовому велетенкові Вернидубові, що солодко спав, витягнувши босі ноги в очеретах, десь за Довгим озером. Так солодко спав велетенко, що й не поворухнувся, коли лялька підкотилася до самого берега Довгого озера і Перебийніс почав витягати з-під човна колеса.

Уже він улаштував вісь, уже поставив весла і лагодився зіпхати човна в воду, коли Альчеста побачила крізь кугу чийсь босі ноги.

— Оресте! Дивіться! — скрикнула вона. Перебийніс швиденько розсунув зілля і витяг звідти за ноги невеличкого хлопця, чорного і обідраного. Хлопець протер очі й сказав:

— Пустіть, дядю, а то вкусю!

— Для чого ж ти будеш кусати мене, вічний мандрівче? — сказав Перебийніс. — Яка тобі з того буде вигода! Краще ти розкажи прекрасній дамі про свою останню мандрівку, а я тобі за це дам, скажімо, три кубічні дециметри сала, бо хліб у тебе, очевидно, є. Починай, о завзятий, невтомний мандрівче. Починай, о соле землі, о їдучий ферменте, що примушуєш мусувати міщанський побут! Починай, хлопче!

— Попереду ви мені покажіть сало, — ввічливо, але твердо одказав безпритульний.

Перебийніс одрізав скибку сала і дав її безпритульному.

— Я син доброго древонасадця, — сказав хлопець, — він вигонив колись мене з братом і матір'ю з хати. Довго блукали ми, шукаючи притулку, та нарешті я не витримав такого неспокійного життя і втік до безпритульних.

Сьогодні я був близько хати доброго древонасадця, мого батька, я хотів украсти дошку або дві, бо мені треба було зробити запас цигарок. Але добрий древонасадець вистрелив у мене з рушниці, і я втік. Я спав тут коло озера, і мені приснилося, ніби десь лісовою дорогою торохкотить деревляний візок і в ньому сидить марципанова лялька. Цей візок був дуже маленький, і його тягнув веселий сірий ослик...

З човна задзвенів срібний сміх, то сміялася Альчеста. Перебийніс ласкаво глянув на безпритульного.

— По тому я прокинувся, і мені здалося, що ви, дядю, витягли мене за ноги і дали мені скибку сала. Оце така була моя остання мандрівка.

— Все ж таки, мандрівче, я думав, що ти зможеш більше розповісти, — мовив Перебийніс.

— Ах, дядю! — сумно зідхнув хлопець. — Ви не можете собі уявити, як набридає за цілісінький день розповідати. Це ж мій хліб — оті казки, що я їх мушу експромтом творити для кожного, хто може дати мені копійку. До того ж ця публіка страшенно полюбляє антихудожні оповідання про злочинства, грабунок, полові ненормальності та венеричні хвороби. Чи повірите, цей сифіліс просто сидить мені в печінках. Отож я розповів вам щиру правду і тільки трішки прикрасив свій сон. Будьте готові.

Безпритульний зробив бадьорий жест рукою і, одійшовши на ступнів десять, ліг у траву.

Лісовою дорогою з-поміж дерев вийшов добрий древонасадець.

— Доброго здоровля, — сказав він і сперся на рушницю. — У вас теж берданка; це виходить усе одно як австрійський фронт. Коли я був на фронті, ми сиділи отак на горі взимку, а австрійці під нас підкопувались. І зовсім близько сновигають нехристі, отак за гін від нас. Нам патронів дають удосталь, кажуть: «Делайте перестрелку». Ну, ми робимо ту перестрелку так — аби стріляти, тільки коло мене один хлопець і каже: «Дядю, я його встрілю, близько дуже, собака, бігає».

«Не стріляй, — кажу, — на кий тобі чорт? Роби перестрелку».

А він знову: «Дядю, — каже, — я його поцілю, гада!»

«Та на кий тобі, — кажу, — біс він здався? Яка тобі вигода, скажи, дурна голово?»

А він одно: «Поцілю та поцілю».

І поцілив-таки, дурень. Австрієць як не закричить, мов заєць, аж у вухах залящало. Підбіг до нього санітар, ізняв із його усе, й сорочку ізняв — а тут холодно, аж зуби цокають, тільки глядячи на нього, і став йому перев'язку робити. А цей дурний ніяк не вгамується.

«Дядю, — каже, — я й санітара поцілю!»

«І не кажи до мене, — кажу. — Я з дурнем і балакати не хочу. А коли ти тут будеш людей без діла стріляти по-дурному, то, ось тобі слово, поцілю тебе самого колись у спину».

Аж тоді вгамувався. Отак-то бувало славно в нас на австрійському фронті.

Древонасадець приязно оглянувся навколо й побачив безпритульного в траві.

— Диви, Ілько! — сказав він. — Знов ти в мене дошки націляєш. Я ж тобі казав, що встрілю. Ну, лежи, лежи, тільки щоб до хати й близько не підходив.

Древонасадець вибрав вигідне місце і сів на траві крутити собі цигарку.

Торохтів віз, і з лісу виїхав селянин Черепаха, підстьобуючи свого вірного коня Володьку.

— Чи не треба когось одвезти на станцію? — сказав селянин Черепаха. — Я саме їхав по горілку, та коли ото проїжджав повз отой бовдур, що з нього балакає на майдані, то й прочув, що не треба пити горілку, бо здорово шкодить на печінки. То я й завернув сюди — лучче, думаю, замість пити, одвезу когось на станцію.

Селянин Черепаха спинив воза, випріг вірного коня Володьку і пустив його пастись. Сам він сів на траву і попрохав у древонасадця махорки.

— Нехай попасеться Володька, — сказав він гуманно, — а тоді вже й поїдемо. Ще й не пора їхати.

— Альчесто! — раптом сказав Перебийніс. — Ви не повірили мені, коли я казав про гармонійність і пляновість всього вашого життя і вашої подорожі в Слобожанську Швайцарію. Подивіться ж навколо себе: от тут на траві зібралися всі, кого привелося вам зустрічати під час вашої подорожі: от безпритульний велетенко, от добрий древонасадець, от селянин Черепаха, от його вірний кінь

Володька і от перед вами я, студент Орест Перебийніс, якого ви ще так недавно називали своїм спасителем.

Перебийніс замовк, і шелест промайнув по кущах, наче десь за ними причаїлася легендарна баба, химерний витвір нашої уяви, потенціально перша жінка доброго древонасадця. На мить здалося, ніби в повітрі запахло печеним буряком і конопляною олією, а на тихій воді озера, мов горошок на бабиній спідниці, лежало кругле латаття. Уже древонасадець схопився на ноги й кинувся по берданку, як шелест знову вщух, і вітер розвіяв аромат печеного буряку. Альчеста підвелася в човні, горда й розгнівана, мов ерехтейська богиня.

— Яка ціна вашій мізерній філософії? — проказала вона розміреним тоном смертельної зневаги. — Ви кажете, що зібралися тут на цій траві всі, кого я зустрічала в своїй останній, в своїй нещасливій подорожі. Коротка ваша пам'ять, синьоре студенте Перебийносе, і боюся я, що не подолаєте ви інтегралів і не зможете будувати нове, щасливе життя.

Де ж доктор Леонардо? Ви забули про нього!

Ах, я готова навіть простити йому, що він не доктор Леонардо Пацці, а якийсь невідомий еспанець Дон Хозе Перейра. Любов не знає націй і для любови немає ні італійців, ні еспанців.

Леонардо, де ти? Леонардо, я люблю тебе й тільки тебе! Леонардо, мій коханий, де ти?

Альчеста тихо схилилася над човном і заплакала. Ніхто не сказав ні слова, всі сиділи тихо й нерушимо. Навіть кінь Володька перестав рвати траву, підняв голову і, здавалося, прислухався.

— Селянине Черепахо, — промовила Альчеста, стримуючи ридання, — запряжіть свого вірного коня Володьку і одвезіть мене на станцію.

Черепаха тихо підвівся і підійшов до коня. Знову шелест шугнув кущами, кінь злякано заіржав і кинувся вбік, кущі розсунулися, і з кущів вийшов доктор Леонардо.

XVI

Він весь був обсіпаний тирсою, ішов поволі і затуляв собі обличчя останнім номером італійської газети «Воче-Дель-Пополо».

Поволі, не кажучи ні слова, він підійшов до Альчести і одтулив своє обличчя.

— Альчесто, — сказав він слабким, далеким голосом, — ти покликала мене, і я прийшов.

Альчеста як зацікавилася дивилася на нього. Так, це був він, виснажений, стомлений, блідий, як привид, обсіпаний тирсою, з перебитим носом, але це був доктор Леонардо; живий і коханий, він стояв перед нею.

Немов прокинувшись від важкого сну, Альчеста кинулась до Леонардо. Вона мовчки цілувала його пилом припале обличчя, поранений ніс, обтрушувала рученятами тирсу з любимої скуйовдженої голови, цілувала йому руки, плакала, сміялась і знову бралася цілувати. Нарешті, немов потоніла в смерть, вона схилила голівку йому на груди й затихла.

— Коли ми розлучилися з тобою, кохана, — почав Леонардо, — я випадково прочитав у цій газеті, що в передостанньому номері її якийсь безвідповідальний негідник зганьбив моє чесне, незаплямоване ім'я, написавши про мене, що я не є доктор Леонардо, а якийсь еспанець Дон Хозе Перейра.

Але редакція газети «Воче-Дель-Пополо» не забарилася виправити свою помилку. То був передостанній номер, а ось останній.

«Редакція спростовує прикру помилку, що трапилася в передостанньому номері газети з вини коректора. Остаточо з'ясовано, що доктор Леонардо Пацці є дійсно доктор Леонардо Пацці, а не хто інший. Що ж до Дона Хозе Перейра, родом еспанця, то пощастило добути цілком певні відомості,

що він насправді є Дон Хозе Перейра, еспанець, а ні в яким разі не наш вельмишановний учений, доктор Леонардо Пацці, який саме відбуває наукову подорож по світу і тепер, як повідомляють, подорожує по Слобожанській Швейцарії».

— Леонардо! — скрикнула Альчеста. — Леонардо! Чи можеш ти простити мене!

— Я шукав тебе, о Альчесто, — просто сказав доктор Леонардо. — Коли я догадався, що якимсь чином тобі до рук потрапив передостанній номер газети «Воче-Дель-Пополо» з клеветницькою заміткою про мене, я втратив свідомість.

Цей номер, якого я сам ще не читав, очевидно, випав з кишені мого пальто під час нашої подорожі, і ти могла його знайти...

— Цей номер знайшов я, — чесно і сміливо сказав Перебийніс. — Але ви розумієте, я не мав у руках останнього номера і хотів щиро і чесно попередити Альчесту. Я винний лише в тому, що завелику склав віру буржуазній газеті.

Перебийніс поліз у човна по газету. Шматки її лежали розсипані по дну, але самої газети не було.

— Не шукайте, Оресте! — м'яко сказав доктор Леонардо. — Я бачив, як безпритульний украв сало разом з газетою. Вона нам тепер не потрібна.

Коли я побачив, що втратив Альчесту, я вирішив не повертатися назад на батьківщину.

За довгі роки моєї подорожі, люба, кохана, я шукав тільки тебе. Тільки для тебе було все моє життя і всі мої подорожі і тільки для тебе була ця остання моя подорож у Слобожанську Швейцарію.

Коли я побачив, що втратив тебе, я постановив оселитися тут, на тім місці, де я бачив тебе востаннє, Альчесто. Я думав жити серед цього злиденного, великого, мистецького, дикого народу на березі тихого Дінця, допомагати його жінкам родити, його чоловікам працювати і його дітям виростати здоровими й щасливими. Я лікар — і для мене скрізь знайдеться місце на цій зеленій землі.

Я роздобув рушницю і пілку і почав різати ліс, щоб збудувати собі шале при березі Дінця. Я працював, коли ваш човен причалив до місця моєї роботи, і я бачив вас крізь листя ліщини.

Я признаюся тобі, о Альчесто, що в мені прокинулися дикі, люті інстинкти. Моє серце ущерть сповнилося ненавистю проти цього здорового, прекрасного хлопця. Я виждав, поки він спустив човна на воду, і вискочив з заростів, щоб відняти в нього сало.

Голод мучив мене, але не це найбільше мене вразило. Мене довело до одчаю те, що ти, кого я так любив ревно, затулила своє обличчя руками, коли побачила мене.

Моє рішення відняти сало зробилось непереможним і непохитним, і я взяв його...

— Але, Леонардо, — тихо сказала Альчеста. — Ти націляв в мене з рушниці другою рукою.

— Люба моя, моє безцінне, моя темноока душе, — сказав Леонардо. — З рушниці не можна націляти однією рукою. Я просто тримав її в лівій руці, а ти, побачивши чорну яму дула, подумала, що я хочу тебе забити. Я взяв сало, я кажу, але в цю мить Орест — і він зробив, як герой і лицар — з'явився тебе рятувати...

Очунявши від болю, я побачив, що під час мого нападу на човен пляшки з йодом і касторкою, що були в моїй кишені, розбилися — і ліки проллялись.

Зібравши рештки йоду й касторки, я подав собі першу медичну допомогу. Ліків вистачило на те, щоб припинити небезпечні процеси в пораненому носі. Після цього я почав міркувати й вирішив, що запах йоду й касторки мусив навести вас на думку, що той, кого ви взяли за бандита, був насправді нещасний доктор Леонардо...

— Я догадався, — тихо сказав Перебийніс. — Але Альчеста посварилася зі мною і не хотіла вірити ні одному моєму слову. Я промовчав про йод і касторку.

— Я пішов шукати вас, — казав далі доктор Леонардо, — щоб попрохати віддати мені назад пилку й рушницю — все, що мені залишалося на цьому світі після того, як я втратив Альчесту.

Та коли я почув, як ти кликала мене, о Альчесто, як ти готова навіть була забути про те, що було неправдиво надруковано в газеті, я зрозумів, що я найщасливіший з людей, що ти знов моя і тепер назавжди, назавжди, Альчесто...

Він замовк, і Альчеста дужче притулилась до нього. Добрий древонасадець, селянин Черепаха, студент Орест Перебийніс тихо зняли шапки й схилили голови. Безпритульний велетенко теж підніс руку до голови, та, згадавши, що на нім немає шапки, ізняв з голови вошу.

XVII

— Їдьмо на станцію, — сказав селянин Черепаха. — Сідайте!...

ЕПІЛОГ

Минуло десять років, і багато води уплигло озерами, Дінцем і Тридінчям. Дніпрельстан постачав дешеву електричну енергію. Селянин Черепаха варив собі курку в електричному казані і одночасно балакав телефоном з сільрадою про потребу негайно зробити дощ на посіви. Безпритульний велетенко, побувши в санаторії і в школі, зробився професором римського права і жив в одному місті-садку з інженером Перебийносом Орестом. Вони часто зустрічалися на тенісі й балакали про минулі часи, добрим згадуючи словом подорож у Слобожанську Швейцарію.

Дід по довгих мандрах повернувся на батьківщину, вмер і його поховали поруч з його собакою. Добрий древонасадець помирився з сином-велетенком і, приїжджаючи до нього в місто-сад, учився грати в лавн-теніс.

Тільки про одне я не зумію розповісти вам, любі читачі і ще любіші читачки, про те, що сталося з тираноборцем Доном Хозе Перейра, з ученим доктором Леонардо і прекрасною Альчестою після того, як скінчилася їхня подорож, я не можу вам нічого про це розповісти, бо ні Дона Хозе Перейра, ні доктора Леонардо, ні прекрасної Альчести ніколи не було на світі і вони не їздили ні в далекі степи, ні в Слобожанську Швейцарію.

Я їх вигдавав.

КНИГА ТРЕТЯ

I

Проте на станцію ніхто не поїхав. Правда, пора була до потяга. Правда, селянин Черепаха вже завів свого вірного коня Володьку поміж голоблі і запрошував його лізти в хомут. Правда і те, що студентові Перебийносові завтра треба було вже слухати лекцію про диференціали. Правда й те, що доктор Леонардо і прекрасна Альчеста вже стомилися, перебувавши в Слобожанській Швейцарії, і прагнули побачити інших містин і міст. Правда й те, що вони вже заплатили доброму древонасадцеві за нічліг і скромні харчі, і добрий древонасадець сховавши гроші до колосального шкіряного портмоне і, зацібнувши витерті мідяні гуглі тамтого портмоне, верстав надзвичайні пляни як йому забагатіти з почину тих шести карбованців, як от: купити на них одноденне поросся, вигодувати його, та щоб само воно привело дванадцятьоро поросят, а з тих щокожне ще по дванадцять, а всього це виходило сто сорок чотири штуки, разом з першим поросям сто сорок п'ять свиней. Непогано; та ще можна було за десяток поросят узяти корову, за десяток же коня, щоб не возити на собі воду з Дінця аж до гірського шале, і з фунт тютюну, щоб повсігди був свій — але тут древонасадець загатував потік плянувальної роботи, адже було ясно, що заздрість сусідів на таку розкіш доведе його до біди — тож добрий древонасадець свідомо odmовився від розкошів і прибутків, що їх бачив уже ясно в своїх руках, і постановив: гроші пропити!

Правда й те, що безпритульний велетенко вже назначив оком місце, де він сидітиме на задній ресорі лінійки, коли селянин Черепаха приверне всю свою увагу своєму вірному коневі Володьці, бо безпритульний велетенко вирішив виїхати на курорт через Ростів чорноморським експресом. Правда й те, що сонце вже скрадалося підліссям, шукаючи в

цьому ундервуді грибів,* і продиралося буйними кущами, не хряснувши гілочкою, не зашелестівши листком, як дика, обережна, хижа, насторожена оранжева тарілка.

Всьому тому правда, і сонце справді тихо скрадалося крізь кущі. Була пора їхати, але кущі раптом хруснули, і в них з'явилися дві маленькі блискучі рихви діаметром кожна в 17,2 мм, це був зауер, а за зауером виткнулась чорна постать в еспанському сомбреро — чорний бриль насунутий був постаті на самі брови, а чорні брови зсунуті над носом. За постаттю виткнувся з кущів рудий сетер Родольфо, стримуваний коло хазяїнової ноги еспанськими прокльонами: — за ногу, херес мадейра, естевано дея мадре, за ногу!

II

— Стій! грізно мовила постать у сомбреро. Група, що збиралася від'їздити, застигла в жахливому очікуванні смерти. Доктор Леонардо зробив був рух уперед, але прекрасна Альчеста схопила його за рукав. Студент Перебийніс знизав плечима. Добрий древонасадець хотів щось сказати, але своєчасно осікся і облизав язиком неголену верхню губу. Селянин Черепаха закляк з хомутом у руках. Безпритульний велетенко заповз у кущі. Тільки вірний кінь Володька нахабно фаркнув та, штовхнувши головою в пузо селянина Черепаху, переступив голоблю і знову взявся щипати траву.

— Я скажу вам, — мовила постать голосом, від якого кров захолола в жилах, — чого я вас затримав. Але попереду я поснідаю. Я Дон Хозе Перейра!

Треміт перебіг лицями людей. Ніхто не зрушив пальцем — відомо було з газети «Воче-Дель-Пополо», що Дона Хозе Перейра убито в херсонських степах.

Тим часом мертвий гість почав робити собі сніданок. Як за життя свого він найбільше любляв національну

еспанську страву олла потріда, де основним інгредієнтом увіходив еспанський перець.

З брезентового рюкзаку він висипав з півцеберка стрючкового перцю. Покришивши зелений перець, він усипав його в манірку, посолив з похідної перцівниці чорним перцем, узяв у руки часопис «Червоний Перець»,* і став їсти, зачитуючи вголос фейлетони.

— Ото я пропоную, свій чоловік! — сказав ухвальним тоном добрий древонасадець. — Закуску розуміє правильно. Тільки ж чарки він не випив. Чи може він уже прийшов під чаркою?

Але Дон Хозе Перейра не відповів нічого, тільки похмуро здвигнувши бровами, грізно їв перець далі. Коли душа його проперчилася аж углиб до самих п'ят і мозок перейнявся перцем фейлетонів ущерт, він підвівся і знов скерувавши зауерівські чоки на безпомічну групу людей, сказав з перцем у голосі: «Не через те я затримав вас, що прекрасна Альчеста, яку я над усе кохаю, над усе, крім полювання і революцій, ненавидить мене. Не через те я затримав вас, що учений доктор Леонардо умисне був поставив свого зауера на коміс у барсельонському магазині тільки для того, щоб тим зауером відвернути мою увагу від незрівнянних форм прекрасної Альчести, цілком правильно розрахувавши, що блискучі його дула замінять мені її груди, що шийко його ложі в моїй руці лежатиме як її — ах! витончена рука, що сама ложа, на яку лягатимуть мої лиця, заступить мені шлюбне ложе з прекрасною Альчестою.

Але й не через те я затримав вас, що убитий куркулем Щовбом, я тепер мертвий, хочу мертвити все живе.

Мене вбито не в херсонських степах, як знову безпідставно і фалшиво інформувала вас газета «Воче-Дель-Пополо». Для того й газети в буржуазії, щоб брехати. Куркуль Щовб, націляючи вночі в мою голову, влучив в гарбуза і розколов його сокирою. Якийсь дрюк, покинутий дідом у

гарбузинні, показався йому за мою рушницю, а саме гарбузиння він узяв поночі за мої чорні вуса і еспаньйолку.

Я ж утік і подався до Еспанії. На жаль, Альфонса скинуто без мене. Правда, я управився в метушні дуплетом підстрелити двох генералів, з яких один уже вмер, а другий підранок і втік через станційні лози на сухе. Убитого я роздивився — це знову був, о прокляття фортуни! одставний і майже нешкідливий генерал.

Така доля неорганізованого, анархічного революціонера. На тій самій станції сідав у потяг генерал Санхурхо, що оце недавно провалився з монархічним путчем.* Його спробу провалила еспанська компартія. Херес мадейра! Я міняю віхи. Нема революціонерів крім комуністів. Ми анархісти-тираноборці — нікчемні кустарі проти них.

Тож, як сказано, я живий і ще стрілятиму!

III

Всі знов застигли в фатальному чеканні. Цей плутаник міг, бува, вбачити в дачній групі диких качок або й реставраторів еспанської монархії і, підстібуваний перцем у душі й тілі, міг поперчити всіх добрим шротовим дуплетом. Отже добрий древонасадець не міг довше стерпіти і виступив з зауваженням.

— Глисти, — сказав він, — потрібні для чоловіка, як усе одно камінь до млина. Вони, ті глистюки, перемелюють їдло. Кажуть докторі, що від того шкода для чоловіка. Брехня, я вам скажу. Це від доктора шкода. От я питаюся в вас, хто зліший, вовк чи доктор?

— Доктор, — одказав учений доктор Леонардо, задоволений з переміни теми.

— От! — сказав добрий древонасадець. — А чому? От ви мені скажіть, як ви єсть учений чоловік, чому доктор зліший од вовка? Не знаєте?

— Не знаю, — признався доктор Леонардо. — Хіба що є відповідна ріжниця в рефлексолого-фізіологічних габітусах вовка і доктора.

— Не те. А от просто: вовк заріже та й потому, а доктор заріже ще й гроші візьме за це. А от...

— Вибачте, добрий пеоне, — мовив Дон Хозе Перейра. — Сховайте вашого глиста й слухайте, бо я ще не скінчив.

— Отже я затримав вас не через особисту ворожнечу до доктора Леонардо, хоча вона є в моїй душі (при цьому Дон Хозе Перейра зробив красномовний жест зауером у бік доктора Леонардо, а той тільки знизав плечима), і також не через те, що мене вбито в херсонських степах, а з цілком іншої причини.

Вам не можна їхати на станцію. Той самий могутній вершитель моєї й вашої долі, що примусив мене, тираноборця, тікати в херсонським степу від куркулів на сміх усій читацькій публіці, той самий, що так довго не давав з'єднатись докторові Леонардо з прекрасною Альчестою, що деяким читачам аж слина звисала з губи, той самий творець не може пустити вас на станцію. Редактори й критики б ззіли того творця живцем, щоб він примусив пролетарського студента Перебийноса платити Черепасі аж про три карбованці за підводу.

Отже студент Перебийніс піде на станцію пішки і переживе при цьому все, що належиться йому пережити згідно з пляном. Доктор Леонардо і прекрасна Альчеста з'єднуються нарешті (при цих словах прекрасна Альчеста соромливо сховала личко між небувалих долонь) в хаті доброго древонасадця на розраду здоровим, повним життям читачам цієї їхньої повісти. Безпритульний велетенко, замість їхати на Ростів, поїде експресом на Москву.

А селянин Черпаха сьогодні вип'є, а завтра сонний і хмільний, привезе сюди в Слобожанську Швайцарію цілий букет справжнього, свіжого нового життя — якого саме, я зараз не уповноважений викривати.

— А тепер прощайте ті, кого я любив, і ті, кого я ненавидів. Моє місце тепер у Еспанії і навіть творець мій, вершитель судьбів моїх і фортун, не сміє мене тут затримувати. Прощайте.

Дон Хозе Перейра глибоко зідхнув і провалився, як стояв, в тартарари.

IV

Немов уражені громовицею, стояли герої цієї повісти. Перший опам'ятався учений доктор Леонардо і блискавично одшукавши флякони з йодом і касторкою, кинувся допомагати своєму ворогові. Але було вже пізно. Дон Хозе Перейра з рудим сетером Родольфо, з зауером, з часописом «Червоний Перець» без сліду згинув у тартарарах. Всі тільки чхнули по разу від слідів перцю, та десь глибоко внизу ніби чути було слабкий відгомін ходи й вигуків: «За ногу, херес мадейра, естевано деля мадре, за ногу!» Але й цей відгомін скоро завмер у чорних надрах тартарар.

V

Тим часом на живій землі почалися надзвичайні, глибокі, великої, незмірної ваги зміни. У вогкій високій траві край крижневого озера заграла прикра дисонантна дерчітка, хоча близько за трьома кущами метушилися люди, шукаючи Дона Хозе Перейра. Це перший одгукнувся на ті надзвичайні зміни самотній деркач.* Він дирчав довго і страшно, жовтим оком нагледів у прикорнях трави синього жука геотрупа, що нюхом ішов до свіжої купи кінського гною, подарованого лісовій природі вірним конем Володькою, і жук теж відчув зміни в природі. Глибоко зідхнув жук, набираючи свіжіше повітря в могутні трахеї, зідхнув ще раз і ще раз і зрозумів, що пора не йти, а летіти на солодкий пах кінського яблука. Бржзз! підлетів синій жук геотруп, але зачепився об грубу осичину і

ображено впав коло неї. Уставши на довгі жовті ноги, деркач перервав меланхолійну какофонаду і ззів жука, розбивши як горіх його синій панцер — деркачеві кортіло пити, але щось сталося в природі і він знову завів дерчітку в траві коло крижневого озера.

VI

У крижневому озері теж законився якийсь початок. Все воно тихо заросло осокою, осока, як снопи, витикалася на купинах. Тихо жила, вічно плаваючи між купинами, рясна зелена ряска. Кущі верболозу звисли над топкими берегами і половину вкрили невеликого озера — воно було як напівзаплющене густими зеленими віями водяне око. Але око все ж таки дивилося водяною чистиною по середині, малим плесом відбивало небо і в плесі, мов ока ірис, ріс ірис і різак, і рогіз.

Крижні* спали недалеко цього плеса, склавши голови під крила. Найніжніший соняшний вітерець поволі-воленьки, немов дзигарів стрілка, гонив сонні перісті тіла з-посеред купин на чисте, й уві сні крижні кволо інстинктивно боронилися лапками од пливу і знову, не прокидаючись, запливали між осоку.

Перший прокинувся старий селех, він линяв, йому долігали воші. Старий боєць витяг голову на жилавій шії, де вже позначалася біла зимова рихва, і вдихнув повітря. Він зрозумів, що прокинувся не від вошей. У природі, в повітрі заходили якісь незвичайні зміни і він не міг довше спати. Він захлопав крилами і засичав. І от недалеко його кахнула молода крижачка, його остання любов і вірна учениця довговічної мудрости.

VII

У кущах, де метушилися люди, уже завмер остатній відгомін Перейрової ходи в тартарарах і деркач оце доїдав синього жука; була тиша, голос крижачки почула прекрасна Альчеста.

– Слухайте, слухайте! – гукнула вона дзвінко і ясно. – Що це за звук? чи то не цей нещасливий еспанець крехче від зусиль, землею видираючись з темних жахливих тартарар на ясний світ вечірній?

– То жаба, – пояснив добрий древонасадець. – Жаби родяться з землі, от як овес, або пшениця після дощу, хоча ніхто їх не сів. Жаби крехчуть перед дощем, бо знають, що в дощ народяться нові жаби і буде їм весела кумпанія.

– Ні, то не жаба, – сиплим шепотом трудно вимовив студент Перебийніс. – Я знаю, що це. Дайте мені вашу рушницю. Один, два, три, чотири, сім, одинадцять, – порахував він мідні патрони і взяв з рук доктора Леонардо непотрібну тому берданку.

Ще зміни, надзвичайні зміни в природі не дійшли до свідомости грубого людського організму, і студент Перебийніс не міг їх відчутти. Але короткий звук з крижневого озера пронизав йому вуха як клич архангельської сурми. З-за халяви він вихопив фінського ножа і кинувся до кущів. «Не пускайте його, що він хоче!» – кричала, мов чайка, прекрасна Альчеста, що до неї любов стільки поруйнувала молодих доль. Але доктор Леонардо ніжно взяв її за неповторні плечі, легкі на око і важкі, як нагрітий сонцем виноград, у його руках.

VIII

З кущів долетів дзвін і тріск, і хруст, і сік. То студент Орест Перебийніс рубав гілля на засідку — він добрав, що то кричала крижачка і готувався до моменту, коли полетять

крижні на хлібні поля. Він забув усе, пожадлигим оком він вибирав найрясніші, найбуйніші галузі, рубав їх і складав на купу, аж скоро тільки голова його витикалася з-посеред зеленого полум'я багаття, ніби він сам замірявся себе спалити як індієць на повільнім вогневі вогкого листа.

– Покиньмо його! – стиха сказав доктор Леонардо, – він ще не дозрів до любови. Пам'ятаєш той коридор в очеретах, де він забув про тебе. Ти забула, ти забула сама, що було тоді в небі? У небі летів ключ качок, і Орест забув про Альчесту. Покиньмо його і не заваджатимемо йому божеволіти в куцах край крижневого озера. Ходімо, дорога Альчесто. Ходімо, добрий древонасадче!

ІХ

Ні доктор Леонардо, ні прекрасна Альчеста, ні добрий древонасадець не відчували ще таємної зміни, що верстала собі путь у природі. Вони знову вибралися горячою стежкою до шале доброго древонасадця, і от на тій самій галяві, де колись коханці втратили один одного, їм треба було спинитися для відпочинку. Спідня половина галяви ще гуляла під сонцем, але горішня вже затопла в вогкій тіні. Там прекрасна Альчеста вибрала собі пенька, щоб посидіти, але, не дійшовши пня, побачила щось надзвичайне внизу під горами.

Половина мосту через Дінець ще була, але половини вже не було — натомість коливалася біла хмара, що пожерла вже й придорожні шелюги і випила половину води з великого Дінця.

– Це — вечірній туман! – сказав доктор Леонардо і, дійшовши сам вогкої сутемряви, теж перейнявся великою зміною в природі.

Інакше увіходили і інакше видихнули його груди — глибше і солодше, ніж доти. Це законився вечір, і сонце готове було запасти за обрій. Ураз швидко закалатало йому

серце, здригнулись коліна і він боязко випустив теплу руку прекрасної Альчести.

Добрий древонасадець зігнувся, як корява верба над ставком, і зірвав якусь рослину.

– Оця травичка, – сказав він, – теж допомагає від хворости, – і приєднав її до цілої купи листя й трави, що вже була в його кашкеті. – Як прийдемо додому, я вас вилікую. Оцей листочок — від пранців, оця квіточка — від наговору, оце зіллячко — від уроків, від пристрїту тобто.

– Як же ви ними лікуєте? – спитав доктор Леонардо неживим голосом. – Я ж теж трохи доктор. – І він опустився, як стояв, на траву.

– А як, – розважно сказав добрий древонасадець. – Потовчу оце все, настою на горілці гамузом і пийте. Одне не допоможе, так друге підсобить. Тут тридцять три трави буде в одному настої. То вже ж, я думаю, хоч яка з них та й вижене хворобу, не ця, так друга.

Але доктор Леонардо Пацці не слухав його. Він думав про людську долю. Він знову ремствував на викривлення людської природи.

Людина — денний звір, деревесний денний звір. Уночі людина ховається від холоду й ворогів. Уночі людина спить, натомлена й налякана.

З якої ж речі те, що тепер має відбутися в нього з прекрасною Альчестою після довгих років подорожі, по довгих ночах поспиту і випробу, по довгих днях відлюблення, з якої речі це мало статися вночі, між ними, перевтомленими і переляканими вночі, а не серед ясного дня, під ясным небом?

Він почував себе як той злодій, божевільний amator малярства, що вкрав мадонну Крївеллі і осліп, не зміг на неї дивитись. Він почував себе як той легендарний дервіш, що через усе життя йшов понад морями і над гори, щоб побачити Каабу, дійшов до неї вночі і, не втерпівши чекати до ранку, завісився на своїй чалмі коло самих дверей Кааби. Доктор

Леонардо, учений, медик і природознавець, ремствував на спотворення людської натури і боявся.

Він боявся, що тепер, коли він уже стоїть перед дверима Кааби і вони розчиняться перед ним, він не зможе туди ввійти і впаде неживий. А після того зоставалося тільки завіситися. Доктор Леонардо поволі стяг з себе шкіряний подорожній пояс і провів по ньому роздумливими пальцями. Але тоді краще завіситись, не побачивши дверей Кааби — цей ремінь витримає його тіло — доктор Леонардо випустив ремінь з пальців і став оглядатися навколо, роздивляючись на вікодавні дуби. Пояс упав коло нього на траву.

– Леонардо, любий, – зацвів у свідомості його теплий безкрайїй голос. – Я піду вперед з цим добрим дідом. Тобі нема чого ховатись. Я розумію тебе і підожду вище, на стежці. Роби, що тобі треба.

Х

Доктор Леонардо швидким рухом підняв пояса. «Мені нічого не треба, – посміхнувся він. – Я йду з тобою».

І вони дійшли стежкою до шале доброго древонасадця. Альчеста забігла трішки наперед і розчинила двері перед Леонардо, зробивши прекрасний реверанс.

Тим часом природа висипала, немов з квітчастого подолу грушки, познаку за познакою того, що зайшов вечір і западало сонце за землю. У житі прокинувся заєць, про всякий випадок злякався і втік, але, пробігши з півкілометра, зчувся, що життя в житі пахло прекрасно, і повернувся на пашу.

На узліссі з нори виліз лис і довго вслухався носом у теплі запахи, що пливли за вітром. Нарешті, дібравши серед безладного хору ароматів ховрашкових, жаб'ячих, собачих, людських, коров'ячих, конячих і заячих запах дохлого барана, вирішив і вирушив прогулятись у ту сторону, де лежала ця делікатеса.

Туман, немов німий сом, мовчки підплив і заглинув усі ріки, річки та озера, і на крижневому озері качки почали нудитись. Чимраз частіше вони випростували крила, лопотіли і молода крижачка тривожним кличним звуком викликала сусідні озера на відповідь.

Студент Перебийніс нарешті скінчив різати гілля і зчувся, що нарубав на п'ять засідок. Тож він ухопив чималу в'язку і побіг, тремтячи від хвилювання, на сусідню воду, понад яку мали летіти качки з лісових озір. Там при березі він позастромлював гілля колом, усередині зробив сідало і забрався туди, чекати, поки полетять крижні.

Чимраз тоскніше кричала крижачка, але дуже поволі в її наївну неграмотну голівку заходили рвучкі потяги й потуги, помалу-малу оформлюючись у думку: летіти!

ХІ

Та й то думка ця аж ніяк не була подібна бодай до тих процесів, що відбуваються в голові історика зоологічної літератури. Історик зоологічної літератури мислить приблизно таким способом:

У животі своєму він чує наясне шкабурчання, і відчуває ніби якусь неприємну порожнечу. Та порожнеча, як пишеться в хеміях, стремить заповнитись одбивною котлетою з горошком, гур'ївською кашею і пльомбіром. Так зароджується перша думка — поїсти.

Одночасно язик подає про себе знаки, що він ніби висох і міг би освіжитися спиртом, розведеним водою і заправленим калканом, чи зубрівкою. Так законяється друга теза — випити. Єднаючись з першою тезою, вона дає першу мислительну операцію — акт комбінаторного мислення: випити й закусити!

Розвиваючись далі, ті процеси ускладнюються, доходячи ефемерних тонкощів аналітичного порядку. Випити й закусити — але за які гроші.

Математичні операції — облік та аддиція грошей в кишені показують йому, що зайвих сум окрім призначених на прозаїчне, буденне прожиття в істориковій кишені немає. Так народжується третя теза — підробити ще грошей, а на ті, що є випити й закусити.

Після цього правда синтетичні процеси ідуть уже порівняно просто. Жертву знайти просто — це є той самий кільчатий черв'як, що живе на дні Тихого океану біля Малайського архіпелагу. Він водиться тільки в цьому самому місці і ніде більше. Ні один професор ще не написав ні одної строчки про цього гробака.

На двох заспиртованих екземплярах червачка, геолог виявляє з чого той черв'як живе, що він їсть, як він парується, чим він відрізняється від інших черв'яків, чому він становить собою зовсім нову відмінну породу, при цьому зоологові не на хвилину не виходить з голови, що, власне, спирт у банці пропадає по дурному — і пишеться стаття.

Ця стаття є початок наукової кар'єри зоолога. Байдуже, що людськості нема ні найменшого діла до цих черв'яків, байдуже, що актуальні теми аж кричать до нього з усіх усюд — на актуальних темах не зробиш кар'єри — там усе вже відкрито і розроблено. Зоолог їде в ресторан. Випити й закусити.

Все це, звичайно дуже складно і показує, що людина є вінець усіх тварин. У примітивній же... голові відбувається тільки от що:

ХІІ

Прохолода! Тоскний крик! сти! сти! сти тверде, солодке, сухе! Досить води! сти пшеницю!

А крила вже самі розправляються. А ноги самі відштовхуються від води. І раптом — шум крил. У старого селезня виспіли й закінчились натиски почувань. Він зірвався й летить. Шум крил! сти! Небезпека! Летять! Летіти!

І от крижачка вже летить, наздоганяючи темні тіла перед собою. Навколо, ззаду, спереду шум крил. У м'язах щезає останній слід сонної інерції. Не летіти однією путтю; нею сотні літ летіли прадіди качинового роду — з лісових озір, над лісовими озерами, на степ!

ХІІІ

Сонце остаточно запало в душі студента Ореста Перебийноса, вечір перейняв усю душу його від пліч і до п'ят і в кожній прожилці його гігантського тіла пульсував один усюдисущий льозунг — починається вечірній літ. Дон Хозе Перейра і його містичне, чудесне зникнення, доктор Леонардо, прекрасна Альчеста, селянин Черепаха, добрий древонасадець, безпритульний і навіть сало, з якого Орест мав жити цілий місяць, затанцювали і зникли в темряві, взявши один одного за руки. На одну коротку мить ще виринуло сало, нашпиговане значками диференціалів та інтегралів, грізно посміхнулось, виблиснуло окулярами професора Струве і помчало геть у дикім фанданго, крутячись як кавалер навколо прекрасної Альчести.

Зоставалась сама переднічна природа, і вся вона була — чекання.

Чекав темний луг — осики йому ледве тремтіли. Чекала вода — вітрець ледь-ледь гнав по ній брижі. Чекав очерет — і помалу чорнішав. Чекала водяна курочка, щоб невідомий студент пішов геть від озера і знову ховала голівку в хащі.

Тільки сам студент Перебийніс уже не міг довше чекати. Як довгий стогін, видерлося йому з грудей могутнє, силоміць стримуване, зідхання, аж зашелестіла і вгнулася під тим подихом чорна осока навколо озера.

Студент Перебийніс, зідхнувши глибоко, раптом знову побачив усе, що було навкруги нього. Просто перед очима, за озером стримів чорний сосновий бір — як черепаховий гребінь. На невеликому озері ріс ситняг і скільки очеретин

витагли до неба китайські вартові списи. Піднявшись від того, що пала вода, латаття скоцюрбилося, вигнулось і витяглося у тисячу фантастичних форм, озеро стало як нічний цвинтар людських і звірячих фантоматичних черепів, потоптаних і покопирсаних кінним боєм уночі.

Над головою нарешті засвистіло — тс-с-с-с-с! поволі й певно. Це був перший крижень. Перебийніс вистрелив, не влучив і збожеволів. Назвиш, навбіч, навперед, назад сюрчали крила, крижні кружляли над озером, крижем розхрищувались угорі, з виплеском ляскали по воді, з гуркотом, як нічний потяг, поривалися з води вгору крижні.

Рушниця залякла в Орестових руках, він застиг і не міг стріляти, зачарований грізною музикою крил. Здавалося, симфонічна оркестра чорного вечора грала легенду про мертвого крижня. Перебийніс слухав її грозових слів, утамувавши подих.

Плесо спить. В очерет
Тікають перелякані брижі.
Келех ночі налив у плав,
Келех ніччю по вінця — мла! і от
Над щетиною бору
Появляється Мертвий Крижень.

XIV

Крила йому свистять залізні,
Оливом повні потужні жили,
Він летить — і пізні
Птахи ховають голови під крила.
Трава тремтить у чорній воді.
Поволі він облітає озеро,
Голову витяг вперед, вперед, вперед,
Залізні крила січуть очерет,
На коліна падають лози.

І от стрілець починає бить,
Божевільними пальцями шукає набоїв,
Б'є і б'є, а Мертвий Крижень свистить
Усе ближче, все нижче над головою.
І коли ранок встає, змучений в смерть
Борнею коло чорного бору,
човен, води повний вщерть.
Гойдає тіло з пониклою головою. —
Тіло стрільця, убитого вчора
З його останнього набою.

XV

— Одчини вікно, — сказала прекрасна Альчеста, — тут можна задихнутись.

І от, не зміркувавши, що він робить, доктор Леонардо штовхнув малесеньку рямку — і в кімнату влетіли вечори.

Вечір був не один — це були вечори, десятки, сотні малих, свіжих, вогких вечорів, і вони зразу ж забреніли над головами коханців. Кривобока лампа блимала на кривобокому комоді і саме до неї летіли й бреніли незчисленні вечори.

— Це дзвенить наше кохання в темряві, — сказала прекрасна Альчеста. — Це дзвенять нескінченні дні подорожі, повні непевної, неповної любови. Зараз древонасадець захропе, уві сні пиляючи дрова, і тоді для нас почнеться нове життя. Це дзвенить наше кохання в темряві.

— Боюсь, що ні, — одповів доктор Леонардо і прикрим рухом зачинив вікно. — Вийдім у ліс і послухаймо там, що це бrenить і дзвенить між нами і зорями.

Він знову одчинив вікно і вистрибнув просто в ніч. Несподіваним рухом він узяв прекрасну Альчесту рукою. Не раз він носив її на руках, оце тільки він виніс її з хати, і руки його і її тіло були звичайні руки і прекрасне жіноче тіло.

Тепер оця його єдина рука наче стала чужа — ніби це була її рука. Тепер оце її тіло немов стало своє — ніби це було його тіло.

Вона теж відчула цей вимін і заніміла. Неначе його кров пульсувала там, де лежала його рука, і кров ця підступала їй до серця. Вона не дихала, щоб не одриватися від цієї руки, ніби оце тільки сама народила її, цю надзвичайну руку.

Зненацька доктор Леонардо прикрим поривом висмикнув свою руку і з усього вимаху вдарив по ній долонею.

Прекрасна Альчеста здригнулася від жаху і образи. Гнів її був такий сильний і холодний, що вона навіть не схопилася на ноги. Після сварки можна простити, але для зневаги немає замирення. Вона спокійно випросталась, щоб навіки розлучитися з Леонардо, не віддаляючись від нього ні на ступінь. Але в цю мить її щось смертельно вколало в шию, тоді в повіко, тобі в ті самі уста, на яких заросилися слова довічного розставання.

— Комарі! — сказав доктор Леонардо. — Оце ті вечори, що дзвеніли й бреніли, коли я відчинив їм вікно до кривобокої лямпки.

Він вийняв з кишені газету. «От тобі номер газети «Воче-Дель-Пополо», в якому сказано, що Дон Хозе Перейра загинув у херсонських степах. Візьми цю газету і вибий нею комарів у хаті. Вони всі зберуться над лямпкою і тобі буде легко їх знищити. Тільки не відчиняй вікна, поки не загасиш лямпки. Я ж прийду небавом».

І перенісши прекрасну Альчесту знову вікном у хатинку, учений доктор Леонардо зостався стояти коло призьби, між хатою і ніччю.

XVI

Комарі сідали йому на очі, на руки, на вуха, на високого лоба, на шию там, де кінчалися ніжні косички волосся, кололи його крізь сорочку, а один з них, знайшовши

непрошнуровану дірочку в черевикові, показав цю путь іншим, відразу десять жал уп'ялися в Леонардову ногу, але він стояв нерухомо, бо і в нього увійшов великий вечір природи.

Насамперед він глибоко і свіжо зідхнув і зненацька почув тисячу нічних сцілющих запахів і прохолод. Прохолода сіна, що лежало копицею десь у темряві перед ним, полетіла, підхопила на крила сотні невідомих квітів, якісь вечірні смоли і смовді,* якісь ліси ясенів, дубів, осик, беріз і сосон неслись на нього, переростали його, він умирав і виростав ясокорем, розвів руки, і руки зашелестіли листям, напіврозкрив рота, і рот розцвів суцвіттям усіх квітів лісу. Він гарячково роззувся, і трави проросли, травіші від шовку між його потомлених пальців.

Так стояв він довго і нарешті на смів розплющити очі і з жахом побачив, що земля лісова виросла до неба, а небо упало на землю. Уже зорі світили крізь ліс, як крізь хмари, а небо все ближче, усе нижче єдналося з землею. Він ще ширше розплющив очі і став як сліпий. Він не бачив нічого — перед його очима було все, і він сам був — усе.

Якийсь комар, упившись до смерті, знявся з його вуст і тихо подзвенів геть у неймовірну нігич.* Він полетів умирати, і от яке було його слово:

Вночі

. дзвенить

. комар.

Встають поля, підводяться гаї

І ріки підіймаються до хмар.

І хто я, я не знаю уночі

І яке століття завтра настає

І чи

Не качка оце скрикнула у сні.

Вночі

. дзвенить

. комар

Встають поля, підводяться гаї
І мовчки підіймаються до хмар.

В цю мить ув озеро, над яким тремтів Орест Перебийніс,
увійшла климова корова.

XVII

Климова корова заблукала в лісі, відбившись від череди, бо скільки не гейкав на ню підпасич Омелько, вона чимраз далі ухилялася до озір, де можна було напхатись грубою, сочистою травою вщерть.

Орест Перебийніс саме вичунав від того містичного тремту, що охоплює всяку нормальну людину в час вечірнього крижневого перелету, коли зачув якийсь чудний звук, ніби хтось ілляв із джбану воду. Вдивляючися в темряву, він побачив дві розкарячені задні ноги, з-проміж яких на вогку землю ллявся безкрайї потік.

Корова стояла просто перед ним, на захід, саме там, де найсправніше можна було стріляти проти вечірнього неба. Перша думка йому була рубнути шротом просто в розковирювате джерело наскінченного потоку, але студент Перебийніс сам був бідак-селянин з походження і пам'ятав, що то є молоко для голопузих дитинчат.

Потік ілляв і дзюрив вогкою землею надозір'я, знаходячи собі ричище до озера. І ляло і дзюрчало так довго, що, здавалося, озеро почало набрякати від прибуваної води. Нарешті потік став меншати, звук завмирав і хвіст, що сигнальним бунчуком стирчав проти неба, заспокоєно спустився межі розкарячені ноги.

Крижні знову почали вертатися над озеро і студент Перебийніс перевірів заправу в рушниці. Він так ще й не стріляв після першого промаху. Він звів рушницю до плеча, націляючи в крижня, що вже спускав лапки, сідаючи над ситнягом.

Але раптом крижень конвульсійно втяг лапки з жахом залопотав крильми і зник з очей, зачувши новий грізніший звук. То ревла корова, згадавши свою череду, виконуючи громадську функцію гуртування. Вона, правда, і гадки не мала вертатися додому від такого травистого озера, але предковіцький закон, ще з тих часів, коли її прадіди були сірими турами, наказував їй ревти до втраченого гурту.

Поревівши скільки треба, вона взялася рвати жирну траву. Далі знову трохи поревла, тоді знову пожерла. Потому знову поревла, тоді поїла. Тоді знову поревла, і уп'ять попаслась.

Студентові Перебийносові так і свербіло ляснути її дрібним шротом десь по передніх ногах, щоб не зачепити молочної ферми. Але він зміркував, що тоді вона ревтиме безнастанно, ще й увіб'ється глибше в воду, щоб утамувати біль. З одчаєм і скрухою в надломленім серці він звівся іти геть. У цю мить корова перестала ревти і пастись. Перебийніс знову присів, хоч і погано сповірявся на коров'ячу етику. Десь ще раз засвистів запізнілий крижень, корова повернула морду до озера і мовчки шубовснула просто в воду, топаючи, хлюпаючи, сопучи, шукаючи жирнішої трави.

XVIII

Доктор Леонардо увійшов у хату, ступаючи обачно, немов ніс у руках тисячомінаретну, мільйоннострунну, тонкодзвінну скляну побудову, що могла всяку мить посипатися, поруйнована в пісок, долі. Обличчя, вуха, шия, руки, ноги йому аж горіли, пожалені комарами, але він цього не знав. Він підійшов до дерев'яного ліжка, де в купі подушок, рядюг, плахт і покривал біліла крізь ніч прекрасна Альчеста, світліша від мрійносивого сяєва селянського полотна.

Вона була супокійна і навіть трохи соннива. У просту протилежність тому, що написано в книгах, романах і

повістях, що проспівано в романсах, піснях, шансонах і аріях, жінки в любови холодніші від чоловіків. Може тому, що для самця — любов є кінець історії, а для самиці — початок.

На цьому слові прекрасні читачки ладні закрити цю книгу і шпурнути її під канапу за таку нахабну авторову презумпцію (хоча ні одна з них, прекрасних читачок, не знає, на жаль, що таке презумпція).^{*} Але мова не йде про присутніх. Прекрасні читачки насправді є ті тремтливі, ніжні, соромливі, вогненні мімози, про які написано в книгах і проспівано в піснях. Тільки прекрасна Альчеста була супокійна і навіть трохи сонлива. Тому вона елегантним жестом простягла руки до заанімілого, потойбічного Леонарда, і він сів край дерев'яного ліжка.

Він мовчав і сидів непорушний. Він думав про довгі роки подорожі з прекрасною Альчестою, прекрасні незавершені роки. Сьогодні вони мали завершитися вперше.

Він знав, що і для нього це перше завершення не буде останнє, що другі й треті ночі будуть розкішніші й повніші від цієї боязкої й дикої. Але він знав також, що тій розкоші й повноті скоро буде край, нехай місяць, нехай півроку, але вони висхнуть і осиплються. Прийде час, і загине велика Троя, і прекрасна Альчеста так достеменно хвилюватиметься і чекатиме, як він тепер хвилюється і чекає. Але він тоді буде чимраз частіше підводити голову і шукати очима в світі інших жінок, бодай гірших і слабших від прекрасної Альчести. Не кажучи вже про прекрасних читачок цієї книги, що видаватимуться йому тоді недосяжними, неймовірними, небесними істотами.

Все це пережив він уперед, сидячи край дерев'яного ліжка, на якому біліла прекрасна Альчеста, світліша серед ночі від туманових хмар селянського полотна. Так, тепер вона була прекрасна. Більше того — поза нею нічого не було в світі. Він був немов Калігула, що хотів об'єднати все людство в однім тілі, щоб одрубати йому голову одним ударом. Він

об'єднав усе жіноцтво в однім тілі, щоб одразу запліднити цілий світ. І він наважився це зробити.

XIX

Коли вони, немов діти, лежали поруч себе, йому здавалося, що він справді став дитинчам і лежав тепло коло своєї матері. Ніжно, авторитетно і любовно вона влаштувала його як хлоп'я, ніби йому справді треба було тільки заснути солодко в теплому гніздечку.

І от, зігріваючись коло неї, він ріс і ріс і ріс, ставав парубком, ставав дорослою людиною, ставав чоловіком, а вона чимраз меншала, була чимраз дівочіша і нарешті стала малим, пустотливим дівчам. Що довше грались вони, то менше йому хотілося гратись. М'язи його робились певніші й тугіші, він ставав, як сталь, і вона починала його боятись.

Саме тоді, як мали завершитися довгі роки подорожі, розчахли двері і увійшов добрий древонасадець.

– Звиняйте, – сказав він, – а я ж забув вам дати ліки від усякої хворости. От спробуйте випити, і вам оце враз полегшає.

У руках йому була горілчана пляшка набгом напхана сцілющим зіллям, що вело зелене існування в потемнілому спиртові.

– Так ви випийте, – сказав він і вийшов з хати.

Доктор Леонардо схопився з ліжка і почав ходити по кімнаті, палячи папіросу по папіросі. Подекуди він підходив до кривобокого комоду і давав йому стусана ногою. Коли нарешті в сусідній хаті знову захропло, як у давно неремонтованому моторі, він узявся до роботи.

Кривобокий комод він перетяг через усю кімнату і в шухлядки всяку чисто вагу, яку тільки міг знайти в хаті. Згори він навалив каменяку, на якій у кутку був стояв цебер з водою. Цебер теж уместився на комоді поруч із каменякою.

Два ослони навхрест лягли поверх комоду. Він забрав з ліжка більшу половину подушок і рядюг і завалив ними двері згори.

Шукаючи важких речей, він надібав десь старого мідного п'ятака, зважив його в руці і теж поклав згори на барикаду. Потому він знову сів край дерев'яного ліжка, на якому біліла прекрасна Альчеста, ніччю світліша від святих сувоїв селянського полотна. І знову як не було ярости.

XX

Так сидів він довго, аж почув хтось плакав за вікном, не тихо плакав плачем давньої удовиці, а завивав і скавчав, як чоловік, кому силоміць одрубано руки і він хоче зубами перегризти ворогам пельку.

Це був новий гість із найглибшої ночі, що перейшов двадцять п'ять кілометрів лісом від свого житла, щоб тільки прийти до хутора, де він знав, що його ніхто не прийме до хати.

Ті двадцять п'ять кілометрів він ішов не шляхом і навіть не стежками, а навпростець через яри й гори, проз кущі й чагар, крізь буревали й вітроломи. Ні разу не ступив він розважно там, де бувала людська нога і такі місця перебігав, як вовк, як вітер, як дикий звір, не оглядаючись назад.

Він підійшов до хутора і завив, бо знав, що ніхто не пустить його до хати, а йому цієї ж ночі треба було вертати назад за двадцять п'ять кілометрів через яри й гори, проз чагар і кущі, крізь вітроломи й буревали.

Прекрасна Альчеста схопилася з ліжка і всім тілом приникла до Леонарда. Але доктор Леонардо не виявив ніяких познач хвилювання.

– Це вовк, – сказав він. – Коли його ніхто не прожене, він може, бува, вкрасти гуску, а то й зарізати лоша. Імовірно, що він дуже хоче їсти.

– Але нас він не з'їсть? – спитала прекрасна Альчеста з властивою південцям гіперболічною уявою про вовків.

– Ні, – коротко відповів Леонардо. – Покинь думати про нього. У нас є страшніші й поважніші справи.

І сірий зайда з лісів знову зблизив коханців, роз'єднаних добрим древонасадцем.

XXI

Сам зайда ніби добрав, що він непотрібний, а може занюхав десь собак, тільки він відійшов назад і став обходити хутір обережним, широким колом.

Це був ще молодий вовк — п'ятиліток, але прекрасний вояка і випробуваний боєць. Дарма що він був худий, як турецький святий, що ребра стирчали йому з-під шерсти, що на стегнах немов два роги, випиналися голі кістки, але всі м'язи його сухого тіла були скоординовані бездоганно, він пройшов двадцять п'ять кілометрів і міг пробігти ще п'ятдесят і не захекався б. Він легко міг би зарізати дворічне лоша, та голод і тренінг спонукували його на ще більші подвиги.

Обійшовши три четверті хутора, він схопив запах коня з південним вітром: до запаху цього не домішувалися аромати гною і аміачний дух стайні. Запаховий образ коня опукло вставав з зеленого оточення травнистих ароматів; це був індивідуальний портрет здорового, годованого коня, але чужого для цих містин.

П'ятиліток почав обережно наближатись до апетитного портрету, ідучи зигзагом так, щоб ні на одну мить кінь не міг потягти носом з-під вітру його власний запах.

Кінь-чужинець спокійно пасся коло загорожі скрайньої південної хати, де хутір сходив до бічних заток Дінця. Він був стриженений, але це не дуже йому заваджало, бо трави росло тут привілля і не треба було її шукати.

Хазяїн його був у хаті і довго не виходив звідти, тож кінь упорався витягти з підводи торбу з вівсом, розгриз її і заклав субстанціальний фундамент для легкої трав'яної закуски, якої йому вистачало на всю ніч. Він стрибнув двічі і в цю мить

трохи перекинувся вітер. Кінь заклав вуха і став, готуючись скакати за своє життя до ранку — бо на одну коротку секунду він почув запах вовка.

Але він забув, що передні ноги йому зв'язувало путо. Це був вірний кінь Володька, кінь селянина Черепахи.

XXII

П'ятиліток уже йшов просто на коня, залягаючи під кожним кущем і розпалюючись чимраз яріше. З коротких стрибків, що долітали до його слуху, він урозумів, що кінь був стриножений і твердо постановив будь-що-будь ззісти його — такий кінь не міг не оборонятись, ні тікати.

П'ятиліток перейшов галявинку до останнього дубового кущика і ліг у цьому кущі. Кінь стояв непорушний і тільки дико сопів та харчав. Далі чекати було непотрібно і п'ятиліток вийшов з куща.

Саме тоді селянин Черепаха вийшов з кумової хати перевіритись і виригнути ту частину горілки, що вже не давала йому сидіти і хилила ноги його на сон.

П'яний, як ніч, він підійшов до підводи і звичним жестом помацав по рядюзі, перевіряючи чи всі речі на місці. П'яний, як дим, він проте одразу завважив, що немає торби з вівсом.

На одну хвилинку він замислився. Перший проєкт у нього був такий: піти й провалити череп кумові пляшкою, щоб не крав вівса. Але селянин Черепаха добре і п'яно пам'ятав, що хазяїн Клим не виходив з хати.

Ясно було — хоч у голові все йшло обертом, хоч зорі налазили одна на одну, хоч у воза скрізь були колеса, колеса й колеса, на які він поспіль тричі налітав коліном — ясно було, як тверезому вдень, що овес украв вірний кінь Володька.

Отже селянин Черепаха заніс руку з порожньою пляшкою над свою голову і, балянсуючи немов на цирковій линві, спробував дійти до вірного коня Володьки.

Коли він виринув з глибокої тіні на місячне гало, він спостеріг, що вірний кінь Володька не їсть, а застиг у дикій жахливій позі, коло нього ж недалеко лежить здоровенний сірий собака.

Цей факт поклав край його ваганням. Собака не міг украсти овес, це правда, але навіщо ж карати свого вірного коня Володьку, коли можна скарати чужого сірого собаку.

Це було настільки очевидно, що селянин Черепаха розмахнувся пляшкою і пустив нею в собаку. Хльось! боляче рубонула вона по ребрах. Собака стрибнув і зник з очей. Ні звука! Селянин Черепаха навіть почав сумніватись, чи він його влучив. Удар був здоровий, але собака не заскавчав. Чому не скавчав собака? Селянин Черепаха замислився. Його допитливий розум не любляв невирішених проблем. Він узявся до проблеми досконально.

Попереду він виригав на траву частину горілки разом з неперетравленими шматками кислого огірка і всяким капустиано-буряковим хоботтям. Він удивлявся пильно в вириганий матеріал, але там не знаходив рішення проблеми про мовчазного собаку.

Підвода з шістьма колесами, вірний кінь Володька з шістьма ногами і двома головами, зорі, що налазили одна на одну, як горобці — все це були чудові конкретні факти, але і в них не було сліду до проблеми мовчазного собаки.

Селянин Черепаха одригнув ще частину горіччано-огіркового крющону, і стало ясно, що без горілки цю справу не розбереш. Отже він, посварившись кулаком на підводі, на коня і на зорі, повагом подався назад до хати.

Тим часом п'ятиліток біг, не оглядаючись, до лісу.

XXIII

Уперше за життя свого він бачив коня, що стриножений, бився на таку відсталь по ребрах. Це був зачарований кінь, і п'ятиліток квапився покласти якнайбільше кілометрів між

ним і собою. Проте в проворітті між двома гаями, де були три долинки, він спинився. Щось тупало, хлипало і брѳохало в середній долинці.

П'ятиліток забіг так, щоб потягти вітром: це була корова, сама в лісі, об такій порі. Вона була серед топкої долинки, по черево в воді, отже не могла ні бігти, ні оборонятись. П'ятиліток делікатно зайшов у воду, він ступав так, ніби йшов оксамитним килимом, і кожна лапа, як сестра, ступала в уже продавлену сестрою колибань. Щось поворухнулось у кущах за його спиною, і вовк спинився.

Замовкла і притихла також корова, їй уже почало здаватись, що пора б і додому. У її повільному мозкові важко затупали повільні спогади про всякі страшні запахи вночі, спогади ці задирали хвости і ревли, ремигали один одного і тяжко ляпали на землю свіжим коров'ячим гноєм з переляку.

Затихло також у кущах за вовковою спиною, але п'ятиліток був не з таких, щоб забувати. Треба було обдивитися кущі, і він повернувся до них мордою, силкуючись проти вітру розпізнати причину таємничого шелесту.

Раптом щось важенне, гостренне, вогненне ударило його просто в писк і одразу лісом шугнув близький грім. Він хотів тікати і не міг: очі йому засліпило, ніс не чув нічого і лапи скрючувались конвульсивно не в тому напрямі, що треба. Він не міг довше ні лякатись, ні бігти, ні навіть стояти. Він ліг і вмер.

Тоді з кущів вийшов студент Орест Перебийніс і похмурою ходою побрів до нього. «Бродячий собака замість крижня!» — гірко посміхались йому напівстулені вуста. Але треба добити, щоб не мучився, і студент Орест Перебийніс засвітив сірника над трупом.

— Здоровенний псюга! — сказав він ухвально. — Акурат перебив йому носа. Але що це за порода? Це не сільський кабздох. Невже це німецька вівчарка? Це — вовк! Не може бути! Ні, це вовк!

Хвиля буйної радості залляла Перебийносову голову. Це, мабуть, чи не краще від крижня. Він підняв вовка за передні лапи і витяг перед собою. Голова вовка упала йому на плече і лягнула мертвими зубами.

Почувши цей ляск, климова корова далі вже не могла вагатись. Вона виповзла з болота і важко затюпала по лісі галопом. Вона задерла хвіст і ревла, і з переляку тяжкі балабухи гною з гупом ляпали на землю.

XXIV

Сірий вовк ізробив своє діло — він знову зблизив коханців, роз'єднаних добрим древонасадцем — і він умер. Тож доводиться, взявши за руки розумних читачів і прекрасних читачок, поспішати, скільки духу, до шале доброго древонасадця, де серед ночі біліла прекрасна Альчеста, світліша від каламутного шуму селянського полотна, а край дерев'яного ліжка сидів учений доктор Леонардо.

На жаль і на біду розумний читач із прекрасною читачкою спізналися на цілі три хвилини. Поки відбувалися події коло климової хати і побіч крижневого озера, вже встигли закінчитись довгі роки подорожі доктора Леонардо.

Він уже встиг устати і повалитися як сніп у дзвінке сіно, навалене на призьбі. І тут, лежачи, як неживий, у срібному від роси сіні, він найнезвичайніші пережив секунди.

Затятий шопенгауеріянець, він поясняв собі ці секунди так, що задоволена, пересичена воля заснула на мить, і визволений на цю коротку мить інтелект виблиснув, як далека блискавка серед глибокої темряви підневільного існування на службі у волі. От що пережив у осяйному від місяця сіні доктор Леонардо:

Живлюще тепло розійшлося по тілі, по руках, по ногах, дійшло самих пальців і заснуло. Усі м'язи охляли і розпустилися як сіль у літеплі. Тіло перестало існувати, те

тіло, що за хвилину тому могло перевернути горілиць землю і запліднити прагнуло світ.

Ладо моє! Попливли самотворні образи, він не уявляв їх собі, він бачив їх перед собою крізь темряву, барвистіші від життя, яскравіші від галюцинацій.

Перед ним у сутьмі став Дон Хозе Перейра. Руки схрищені на грудях під киреєю. Обличчя сумне й суворе і брови схрищені зморшкою над хвороватими очима. Зморшка заглибилася і простяглася, і от це була долинка — в ній біг сірий вовк, зайда з далеких лісів. Жовті очі йому спалахнули в темряві, як фари, і от це був льокомотив, без наспи і без рейок, він вибирався болотом нагору і сичав між кущами. Кущі настобурчили вуха, як зайці, і шугнули врозтіч полями. Племенем у полях ішли поляни і добирали місце для веси, де оселитись, і от уже закучерявився дим і було так тихо — не затремтіло ні єдине било, а дим звивався довгий — як дерево дим і насправді став деревом.

Дерево ж вийшло над підлісок і стануло серед літа, між землею і небом. Коріння його пронизало всю землю, крона його закрила хмари, у кору його, як жовтогарячий жучок, заповзло сонечко, і стало темно. Доктор Леонардо заснув.

XXV

Тим часом Дон Хозе Перейра, межі бровами кого біг сірий вовк туги, не спинився коло призьби, де лежало сонниве сіно, а ввійшов у кімнату і ліг коло прекрасної Альчести і вона віддалася йому, вшановуючи свою до нього ненависть. Він зник у передосвітньому тумані, намість його з вовчою шкурою зайшов дорогою студент Перебийніс напитись води до древонасадця і теж ліг коло прекрасної Альчести; доктор же Леонардо спав і бачив усе це в сні вві сні. Орест Перебийніс тихо пішов далі, а в кімнату, розпалюваний старою ярістю, вдерся добрий древонасадець. Він випив сам свої універсальні ліки, зробився молодий і прекрасний,

волосся під носом розквітло, як гіяцинти, ями на обличчі поросли замість щетини райським крином,* і він теж став підлазити до прекрасної Альчести.

Та вона саме встала й була коло цебра з водою. Так сталося, що добрий древонасадець відразу витверезився від любови і від настоящего на спирті зілля і, мокрий, але ввічливий, спитав звичайненько в прекрасної Альчести, чи не пора наставляти самограйчика, щоб напитися їй чайку.

XXVI

А ніч, передчуваючи свою скору загибель, творила далі чудо за чудом. Селянин Черепаха і хазяїн Клим остаточно замирилися і, поцілувавши один одного в вухо, постановили іти ловити рибу. Забрали з собою дві пляшки горілки і одну цибулину і, підготовані так, були пішли на Дінець. Забули тільки взяти вудки.

Але ніч творила диво за дивом і вудки їм не знадобилися. Селянин Черепаха так і не зміг перейти через дорогу.

Це була зачарована ніч. Високо-високо він підіймав ногу, щоб ступити на шлях, але нога спускалася і він знову був у траві. І так через усю ніч він підіймав ногу аж до зірок, що сяяли просто над ним, і нога знову падала в траву, а він не посувався вперед ні на ступінь, хоча спину його міцно підтримувала й підпирала земля.

Клим же навпаки не міг підняти ногу. Нога його так добре спиралася на землю, що тільки землю пробивши, можна було її підняти. І зірок не бачив Клим, ані однієї. Перед очима йому була темна, вогка, беззоряна ніч, до того сира й піскувата, що земля набивалася йому межі зуби і в ніздрі.

XXVII

Від подиву й гніву й страху перед такими чудесами ночі селянин Черепаха і хазяїн Клим заснули, не дійшовши Дінця.

А ніч, конаючи, творила далі чудо за чудом. Потяг народив на станції цілу купу малих дитинчат, не таких, що боязко чіпляються за материні клунки і обтирають віскряки об спідницю, а веселих, сміливих дитинчат, що тільки народившись від потяга, захопили станцію і перон, мав ластівки, що з мільйоновим цвірготом обсідають поночі очерет Білого озера.

Із ними на перон вийшов невеликий чоловічок з чорними вусами, у засмальцьованому кепі. Це й був слюсар Шарабан і він почав натоптувати в люльку тютюнець. Він чекав світанку.

Та до світанку ще було неблизько, і ніч знову творила чудо за чудом.

Студент Перебийніс дещо тривожно спостеріг, що місцевість геть змінилася навколо. Де були стежки, поросла буйна трава. Де були прогалини в лісі, буяв необхідний, непролазний підлісок. Світла дорога виширилася в цілу колосальну смугу стерні і розчинилася в колючих борознах. І скрізь була вода. Порозливалися нові величезні озера, що їх ні обійти, ні перейти вблід. Усяка чорна смуга була — очерет і за очеретом була вода. Перебийніс уже вимок до пояса, але все не ставало мілше. Він поплив, але й плисти не можна було — латаття обплутувало ноги і тягло його вниз. Нарешті він покинув шукати сухої дороги і пішов просто туди, де блищала чиста вода між чорних берегів. Там можна було хоч пливти вільно, і він допливе до станції.

Але ніч творила чудо за чудом. Чиста вода, що блищала попереду, була — пісок серед сосон — сухий, білий пісок, але це ж був другий бік Дінця — задінецькі хутори. За цю заворожену ніч береги помінялися місцями. Пісками пішов

студент Орест Перебийніс, але куди, то знала тільки ворожка-ніч.

На тому не спинилася ніч і зайшла ворожити аж у самий Зміїв. Кооператори, зібравшись на передбазарну нараду, установили ціну на цибулю, і ціна та, нічним чудом, була вища від приватницької.

Конаючи, творила ніч дивніші від найдивніших чудеса. Бахтинський селянин Григорій Труш, начитавшись з іншими баптистами в біблії, пішов трусити ятері і побачив у болоті чорта. Чорт брьохався в болоті, як кінь, він сам був чорний, як болото, і селянин Григорій Труш утік додому. Уранці ж він знайшов розкиданий ятір і ні одного карася. Тільки в березі були сліди немов зверхлюдської ноги і смердючий недокурок у три щиколотки завдовжки, покинутий анциболотом неначе в наругу людському родові.

Та коли ніч зайшла з чудесами аж до залізничної станції і деякі з дитинчат почали плакати й проситися до мами, у справу встряв слюсар Шарабан і почав боротися з ніччю збройно.

Для цього він зформував зі своїх героїв два партизанські полки по вісім душ у кожному і вирядив двополковий загін у бір з наказом збирати бирки. Наваливши купу бирок, викопано в піску печі і йнято гріти чай та пекти картоплю. Сам же слюсар Шарабан ліг у пісочок коло вогню і знову став натоптувати в люльку тютюнець, розважаючи, як би йому одним вимахом покінчити з ніччю та її недоречними чудесами. Він, конкретний і матеріялістичний, як шайба, має припинити цей середньовічний балет.

XXVIII

Він довго лежав так, аж, придивляючися до місяця, зауважив, що на місяці була щілина для одкритки, правда вищерблена й покопирсана чиймись невмілими руками, але

все ж таки щілина. Місяць же явно показувався головним чудодієм і ночевим пособником у її містичних фіглях.

Не гаючи ні хвилини, слюсар Шарабан добув одкрутки з своєї бляшаної кошівки і став примірятися до місяця, дивлячись уздовж сталевого жала на світло. І от іжевська одкрутка з нютованим держаклом прийшлася акурат на ту щілину.

Слюсар Шарабан завів жало достеменно в щілину і, надушивши, що мав сили, щоб не поколупати місяця, став поволі повертати одкрутку. Шруб заївся і заіржавів, але слюсар Шарабан тиснув чимраз дужче, і нарешті одкрутка стала поволеньки повертатись. Далі пішло легше: слюсар Шарабан викрутив місяця і поклав коло себе на пісок. На місці місяця залишилася в небі бліда кругла пляма серед вікодавньої чорної іржі.

На тім не заспокоївся слюсар Шарабан і взявся вигвинчувати зорі, він понавикручував їх цілу гору, а на небі все ще залишалося їх сила.

Слюсар Шарабан закурив люльку. Трохи навіть шкода було старої машини небесної, але час ішов і зрештою однаково все це піде на мартенівський брухт. Отже слюсар Шарабан дістав сталевого пробоя і почав вибивати зорі ударами молотка. Раз! зоря покотилася з неба. Раз! зоря покотилася з неба! Раз! Раз! Раз! зорі коритися за темний край землеварстата. Раз! Раз! Раз! по зорях зоставалися тільки бліді сліди на темно-іржавому небі.

Отаким способом він повибивав мало не всі зорі з нічної ризи. Але одна не хотіла піддаватися і тільки грілася від ударів молотка. Раз! Раз! Раз! Зоря сиділа на місці і тільки розпікалася червоним сяєвом. Слюсар Шарабан утямив, що то була ранішня зоря, і відняв від неї пробоя.

Натомість він став до ковальського міха і почав дмухати на зорю. Зоря жевріла і розгорялася, а над землею пішов з міхурів передрозсвітний вітерець.

XXIX

Вітерець розбирався і убивався в силу, а слюсар Шарабан усе стояв коло міхів. Нарешті занесені вітром від зорі, іскри упали на крайнебо і воно зайнялося. Піт цебенів з слюсара Шарабана, вітер лопотів у його сорочці, на ходу висушуючи її, а він усе дув і дув у міхи. Попіл хмарами звивався над горном і вітром здувало хмари ген за обрій, і все ще стара машина не хотіла горіти, а тільки багровіла іржавою загравою.

Зненацька десятки дитячих лап нависли на шворці і стали допомагати Шарабанові; поволі, але чимраз дужче почало розгорятись крайнебо. Слюсар Шарабан обтер рукавом піт з лоба і прокинувся. Сходило сонце.

XXX

Прийнявши прекрасна Альчеста двох коханців, заснула солодко й глибоко й не бачила снів. Вона спала тим мертвим сном, про який шопергауеріянець Леонардо казав, що в тім сні людина переживає майбутню і минулу правду як ясновидюща і тільки забуває все це за фалшивими і фантастичними снами засинання і пробудження.

Вона була в рідній своїй Італії, у неї був син — чорні вії й блакитні очі, — і чоловік її, доктор Леонардо Пацці, мав нікльовану табличку на дверях у Мантеньї. Так глибоко спала вона, що й не зчулася, як розверзлись тартарари і поглинули її, не забувши проковтнути манто, губний олівець і флякон з падуанськими ароматами.

Учений доктор Леонардо боровся довше. Він саме прокинувся перед світом, коли досвітній вітерець заворушив сіно і сповнив тіло його холодним тремтінням, а подих розкішною як яблуко радістю і відчув, як під ним поволі почала роздаватися і розпадатися призьба, спускаючи його вниз. Він падав, немов у сні, в колодязь.

– Згинь, тартаре! – благав доктор Леонардо. – Адже я не тільки трагедійний хор у цій фльоро-фаунній комедії. Ні, я головний коханець цієї книги, її нещасливий П'єро і коли мої ремарки, коментарі та глоси є декоративна книги оздоба, то любов моя реальна, тепла й живуща, і вона дає мені право жити серед цих долин і пагорбів вічно.

Але він неухильно спускався чимраз нижче і був уже нарівні з землею.

– Я блукав і страждав! – з одчаєм вигукнув він і схопився за росяне сіно, сіно розповзлося під його руками, і тільки сухе більце чебрецю залишилося в його пальцях — з чебрецем на спогад про Слобожанську Швайцарію поглинули його тартарари.

Вийшовши уранці з берданкою перевіряти, чи не вкрадено дошки, добрий древонасадець побачив провалену призьбу. Спотонову він зробив пантагрюелічні, гуліверівські висновки* про силу любови доктора Леонардо і прекрасної Альчести, але швидко дібрав у чому справа і боязко відступив від чорної щілини в призьбі.

— Не жахайся, добрий древонасадче, — пролунав з-під землі далекий голос доктора Леонардо. — Твоє обличчя, барвистість твоєї мови і твоя обрізана берданка врятували тебе від тартарар. Задуманий, як селянський резонер, ти управився вирости в тим і житимеш у своїм шале аж до самої смерти. Живи!

Але добрий древонасадець до того злякався, що заліз у льох і просидів там до вечора. Аж увечері він узявся до лопати і засипав призьбу, «що провалили якісь фулігани».

Студент Перебийніс уник тартарар у ту нічну мить, коли вирішив плисти глибокою водою аж до станції і через це вийшов на сухий пісок. Пісок був сухий як сонце і сипучий як сон — не раз пробували розверзтися тартарари, і знову та знову їх засипало піском. Тепер він був уже недалеко станції.

Селянин Черепаха, хмільний і сонний, удосвіта запряг коня і поїхав на станцію. Він так і не зчувся тієї загрози, що

нависала над ним з його вірним конем Володькою. Правда, обіруч дороги перед його очима, то з'являлись, то зникали подовгі чорні щілини, але він добре пам'ятав, що вчора випив, і не йняв нічому віри.

— Треба було не так наполягати на бурячки, — сказав він. — Огірки так огірки! То й не мерехтіло б оце перед очима!

І про всякий випадок він оперезав вірного коня Володьку батогом межи вухами.

XXXI

Тим часом над станцією звівся ранок, щоденна висока радість для робітників, селян і мисливців, незнаний для інших, кому відома лише щоденна вечірня туга.

Він був — початок і не знав собі кінця. Він був — дитина і радів сам із себе. Він був — ранок і через те рано вийшов у світ.

Селянин Черепаха довго протирав собі очі. Назустріч йому йшли дитинчата, а слюсар Шарабан, немов кінної сотні старшина, пихкав люлькою позаду.

— Завертай, — неголосно, але ясно, сказав слюсар Шарабан. — Забери, Черепахо, цей виводок і відвези його в Гайдару.

І дитинчата обліпили лінійку як бджоли.

— Ти бачиш Черепахо, — сказав далі слюсар Шарабан, коли вірний кінь Володька знову ступив на оце перейдену путь. — Раніше я водив партизанські полки і бив Махна, Денікіна та Петлюру. Тепер же мені накинуто оці поросята, щоб я віз їх на природу.

— Що ж. Вони сприйматимуть природу просто, як перепели і пшениця. Вони їстимуть і питимуть її як хліб та молоко, без ніяких інтелігентських вихилясів, але й без твого комерційного підходу, о селянине Черепахо. Тільки вони, наші діти будуть справжньою частиною нашого ландшафту.

Тільки вони будуть справжні в усьому, наші соціалістичні діти.

— В нас же багато ще є фалшу і фокусів. І в робітників є, а в селян більше. Ти селянин, Черепахо?

— Авжеж що не грахв, — з гідністю відповів селянин Черепаха.

— Ну так от і тебе не буде. І вашого брата не буде, середньовічна ви категорія. Твої діти й мої, однаково будуть робітниками залізних і зелених заводів. Дібрав?

— Як це так середньовічна категорія! — образився селянин Черепаха. — Ви, товаришу, презумптивно оперуєте формулами і дефініціями, яких немає в клясиків марксизму. Я, селянин Черепаха, кажу вам: я був, єсть і буду. Фіхте і Гегель...

— Не залякуй мене цитатами, прошу, — сказав слюсар Шарабан. — Я поважаю тебе, середняка Черепаху, але ти як климова корова. Ти задираєш хвіст і б'єшся рогами. Ти ремигаєш вічно одну ідею і хочеш довіку мати два шлунки замість одного. Ти був і ти є, але тебе не буде. Дай руку, майбутній робітнице зеленого заводу.

Селянин Черепаха обтер руку об штани і потиснув руку слюсареві Шарабанові. Слюсар Шарабан пихкав люлькою, і крізь блакитні сувої диму вже вирізьблялись перед ним неймовірні контури Слобожанської Швейцарії.

ПІСЛЯСЛОВО

«... Отже ландшафт не можна з достатнім успіхом трактувати в літературі в звичний описовий спосіб. Та коли б якийсь письменник напав би на думку пересунути взаємні ролі ландшафту і дійових осіб, то це була б зовсім інша справа. Дійові особи, трактовані як прості картонні ляльки, як рухомі декорації, можуть одначе надати потрібний рух ландшафтному описові (через природну тенденцію читача стежити за їхнім рухом, ніби вони є реально живі люди) і таким способом "ландшафтне оповідання" могло б бути зроблене цілком читабельним. Але досі ніхто свідомо не ставив перед собою такої задачі».

Так! Любий серцю моєму читачу і ще миліша очам моїм читачко! Те, що ви зараз прочитали, є переклад англійської цитати, вміщеної перед книгою.

Зі скрухою на серці і не сміючи підвести очі свої, автор смиренно признається, що на протязі всього Прологу і всієї Подорожі нахабно водив вас, прекрасні читачу і читачко, за ваші (клясичні) носи. Автор удав, ніби він (як усякий порядний літератор) збирається показати вам справжніх людей і справжні їхні мандри по декоративних місцях з табличками «Степ» і «Місця коло Коропових хуторів». Натомість автор цей, сильно бажаючи вам показати справжні ландшафти степів та лісостепів, змалював їх з усією серйозністю і щирістю, на які він був здатний, і для того не пошкодував ніяких зусиль.

Але, міркував автор, ні розумний читач, ні прекрасна читачка не схочуть читати про самі ландшафти і покинуть книгу, не допливши й до третьої сторінки. Тож автор удався до хитрощів.

Із декоративного картону він вирізав людські фігури, підклеїв під них дерев'яні цурпаки, грубо розмалював їх умовними фарбами, крізь картонні пупи протягнув їм дріт і весело засовав цими фігурами під палючим сонцем живого,

справжнього степу й під вогким ризням справжніх яворів Слобожанської Швейцарії. А щоб читач, бува, не подумав, що фігури ті живі, автор у найпатетичніших місцях, розірвавши їм картонні груди, просував крізь них свою патлату голову, а подекуди (нехай сто разів вибачить йому розумний читач і прекрасна читачка) і просто поливав їх із театральної пожевної шланги холодною водою.

Отож, любі мої, не сердьтеся на дроти й картон, і патлату авторову голову, і на холодні душі, і на те, що фігури в безглуздому танці з'являються, зникають, повертаються до вас спиною і взагалі морочать вам голову своєю абсурдною поведінкою. Ніде не написано, що автор у літературному творі зобов'язався водити живих людей по декоративних пейзажах. Він може спробувати, навпаки, водити декоративних людей по живих і соковитих краєвидах.

І коли ви, розумний читачу і прекрасна читачко, не заснувши, прочитали до кінця цю книгу Пейзажу, то скільки ви б не сердились на автора за картонні і дротяні його фіглі, він уважає, що виконав свою задачу (хоча тепер і не зовсім певний, що варт було таку задачу перед собою встановляти). Тож а Dios! — прощайте — як кажуть еспанці.

Примітки

Повість уперше була оприлюднена на сторінках харківського журналу «Літературний ярмарок» як два окремих твори: «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швайцарію» (№ 1, 1928 р.; перша і друга книги), і «Неймовірні авантури дона Хозе Перейри у Херсонським степу» (№ 8, 1929 р.). Поєднані однією композицією, ці два сюжети склали основну версію повісті, що була надрукована у книзі: «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швайцарію» (Харків, Пролетарій, 1930 р.; пролог, дві книги та епілог). У наступному виданні у книзі: «Оповідання» (Харків, Рух, 1932 р.), — автор додає до «Подорожі...» третю книгу-розв'язку, (яка сюжетними лініями пов'язується з іншими творами збірки, зокрема з «Оповіданнями слюсаря Шарабана», таким чином продовжуючи композиційний експеримент); а також «Післяслово».

Повість подається за виданнями 1930 і 1932 років.

Збережено лексичні, стилістичні та правописні (за незначними винятками) особливості авторського тексту. (*Примітка верстальника*).

В деяких сучасних публікаціях епілог розташований між третьою книгою та післясловом. В даній публікації він, як і у книжному виданні 1930 року, поміщений після другої книги.

Представлені нижче коментарі додано до даної інтернет-публікації 2017 року, крім однієї, позначеної як «Примітка автора», що належить до друкованої публікації.

Coelum, non animum mutant qui trans mare currunt. – Небо, а не душу змінюють ті, хто через море йде. (латин.) (Цитата з епістол Горация (1,11,27))

... only dull... ...deliberately attempted. – Переклад цієї англійської цитати автор помістив у «Післяслові».

(From an unpublished essay on «Landscape in the Literature» by the Author. Quoted for the use of critics only). – (З неопублікованого есе автора за темою «Пейзаж в літературі». Цитується лише для використання критиками) (англ.).

... і він незабаром дістався б у відомий латвійський порт, що фігурує в стародавніх анекдотах на цю тему. – Певно натяк на ідіоматичний вираз «їхати до Риги», що означає – блювати. Походить від схожості назви латвійського портового міста Риги зі словом «ригати».

... конкретний і рельєфний як меццо-тинто... – Меццо-тинто – старий ручний спосіб виготовлення гравірувальних форм на металі, призначених для глибокого друку; малюнок, видрукований за допомогою такої форми.

... дурила нас блискучою рінню... – Рінь – крупний пісок, гравій, галька і т. ін.; берег або дно річки з крупного піску, гравію, гальки і т. ін.

... тремтить містична блискуча юга. – Юга – те саме, що імла.

... куркуль Довб зачепив рубля мотузом, зігнув його ще, так що здоровенний рубель застерезливо рипнув, і замотав мотуза за належні виступи на гарбі. – Рубель (тут) – довга жердина, яку кладуть зверху на віз із сіном, снопами й притягують за кінці вірьовкою так, щоб, придавивши, утримати вантаж.

... узяв зайця в тороки... – Тороки – ремені для прив'язування речей.

... конфіскував усю сметану і шомполку дядька Мусія. – Шомполка – рушниця застарілої конструкції, що заряджається з дула за допомогою шомпола. Персонажі на ім'я Мусій фігурують і в творах Майка Йогансена «Кінець Майкла Паркера» (у збірці «Оповідання про Майкла Паркера») і «Дядько Мусій і заєць» (у збірці «Джан та інші оповідання»).

... будував машину, щоб летіти з Дунькою на Марс і приєднатися там до інженера Менні. – Інженер Менні – марсіянин, персонаж науково-фантастично-утопічного роману Олександра Олександровича Богданова «Червона зірка», виданого вперше 1908 року, перевиданого у 1918 та 1929 роках. У романі йдеться про подорож російського революціонера із марсіянськими розвідниками (що конспіративно перебували на Землі під виглядом землян, ховаючи справжній вигляд під масками людських облич) на Марс, де марсіяни побудували комунізм.

... як прозора киновар. – Киновар (зазвичай – кіновар) – червона фарба, яку добувають із сірчистої ртуті.

... щоб їхати в Слобожанську Швайцарію... – Слобожанська Швейцарія – неофіційна назва місцевості південніше від Харкова, найменована так через красу краєвидів.

А в Харкові Дінець поганий! – Дінцем в повісті називається річка Сіверський Дінець (або Донець). Насправді Сіверський Дінець не протікає в Харкові. В Харкові є вузькі річки Лопань, Харків та Уди. Уди уливаються у Сіверський Дінець, але відносно далеко від Харкова. Тож баба у Харкові вважала за Дінець іншу річку. Проте у середньовіччі Уди називалися Дінцем, але тоді не було міста

Харкова. Одначе баба напевно не знала цього історичного факту.

... *фотограф Довбня...* – Напевно мається на увазі харківський фотограф Веніамін Михайлович Довбня, 1875 року народження (рік смерті невідомий). Представник українського дворянського роду. 30 листопада 1928 року був заарештований ОДПУ за антирадянську агітацію і засуджений до ув'язнення у концтаборі. Реабілітований посмертно у 1996 році.

... *бачив також Нову Баварію.* – Нова Баварія – район у західній частині Харкова. Була відома насамперед броварнею, де виготовлялося пиво з тією ж назвою, та однойменною залізничною станцією.

... *десь за Мжею.* – Мжа – річка на Харківщині, у місті Змієві вливається у Сіверський Дінець.

... *в Слобожанській Столиці...* – Тобто у Харкові.

... *степового тура, що так безрезультатно носив на своїх рогах князя Мономаха.* – Київський князь Володимир Мономах у своєму «Повчанні», адресованому його дітям, розповідаючи зокрема про небезпеки, що їх він пережив під час полювань, написав, що «тура мене два метали на рогах і з конем».

... *лежала на бушприті.* – Бушприт, або бугшприт – передня похила, горизонтальна щогла судна.

... *це той самий Перебийніс...* – Максим Перебийніс (або Кривоніс, загинув 1648 року) – Черкаський полковник, герой Визвольної війни. У перші дні Визвольної війни пристав до Богдана Хмельницького, зробився його найближчим другом і

сподвижником. Брав участь як проводир Черкаського полку в усіх головних бойовищах з польсько-шляхетським військом 1648 р. Деякі історики припускали, що він мав шотландське походження.

... як той ігдразил... – Ігдразил (швед. Yggdrasills, Yggdrasil) – Світове дерево (дерево життя) в германо-скандинавській міфології – велетенський ясен (або тис), у вигляді якого скандинави уявляли собі всесвіт. Згадується у «Молодшій Едді», «Старшій Едді» та інших пам'ятках середньовічної германської писемності.

... увійшли низенькими дверима у біле слобожанське шале... – Шале (фр. chalet) – невеликий сільський будиночок в Альпах у швейцарському стилі. Невелика дача (закордонне).

... колосальне червоне гало... – Гало – (від грец. ἄλλος – коло, диск; також аура, німб, ореол) – оптичний феномен, кільце, що світиться навколо джерела світла. Гало зазвичай з'являється навколо Сонця і Місяця. Існує безліч типів гало і викликані вони переважно крижаними кристалами в перистих хмарах на висоті 5-10 км у верхніх шарах тропосфери. Вид гало залежить від форми і розташування кристалів.

... клацаючи по дорозі замком берданки і закладаючи в неї патрон. – Берданка – однозарядна рушниця зразка 1870 року.

... номер італійської газети «Воче-Дель-Пополо». – “La Voce del Popolo” – в перекладі з італійської «Голос народу». Відомі чотири періодичні видання з цією назвою, що були засновані ще у ХІХ столітті: дві газети і два журнали. Але одна з газет видається не в Італії, а в Хорватії (італійською мовою), а один з журналів отримав цю назву

1933 року, а до того, у час написання повісті Йогансеном, називався інакше.

... дугою зігнулася куга... – Куга (діалект.) – рогіз.

... круглий і глибокий, як макотерть. – Макотерть, або макітра – вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором.

... до самих брам сонячного талатану. – Галаган (тут) – старовинна мідна монета, а також мідна монета взагалі.

... сонце вже скрадалося підліссям, шукаючи в цьому ундервуді грибів... – «Underwood», товаришки машиністки, значить «підлісся», да просвітить світ істини ваші кучеряві голови. (*Примітка автора*). «Underwood» – назва дуже поширеної в ті часи друкарської машинки.

«Червоний Перець» – український сатирично-гумористичний двотижневий журнал, що видавався у Харкові з 1927 по 1934 рік (перша спроба видавати його була зроблена ще 1922 року, але тоді через економічну скруту видання припинилося після другого номеру). Видання було ліквідовано 1934 року через арешти співробітників. Лише через сім років у Києві став видаватися журнал «Перець» як наступник харківського «Червоного Перцю».

... генерал Санхурхо, що оце недавно провалився з монархічним путчем. – Хосе Санхурхо-і-Саканель (ісп. José Sanjurjo Sacanell, 1872-1936) – іспанський воєначальник, генерал. Організував та очолив спробу військового перевороту, яка привела до початку Громадянської війни в Іспанії.

Деркач – невеликий перелітний птах з жовтувато-бурим оперенням, який відзначається характерним скрипучим криком.

Крижні – великі дикі качки.

... якісь вечірні смоли і смовді... – Смовдь – багаторічна трава з гранчасто-борозенчастим стеблом родини зонтичних.

... геть у неймовірну нігич. – Нігич (присл.) – нічого, зовсім ніскільки.

... за таку нахабну авторову презумпцію (хоча ні одна з них, прекрасних читачок, не знає, на жаль, що таке презумпція). – Презумпція (лат. *praesumptio* — «припущення») — припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що спираються на зв'язок між фактами, які припускаються, та такими, що існують, і це підтверджується життєвим досвідом. Презумпція є не достовірним фактом, а фактом, що припускається з великою ймовірністю і застосовується в правовій практиці як засіб, що полегшує досягнення істини у вирішенні юридичної справи.

... поросли замість щетини райським крином... – Крин – лілея.

Спотонову він зробив пантагрюелічні, гуліверівські висновки... – Спотонову – спочатку, попервах. Пантагрюелічні, гуліверівські – тобто гігантські, велетенські, перебільшені (Пантагрюель і Гуллівер були велетнями, але останній – лише з погляду ліліпутів).